

Informe de la Inclusió Social a Espanya

2008

**Informe de la
Inclusió Social
2008**

INFORME DE LA INCLUSIÓ SOCIAL A ESPANYA 2008

Edita:

Fundació Caixa Catalunya – Obra Social
Antoni Maura, 6 – 08003 Barcelona

Coordinació general: Carme Gómez Granell (Directora de l'Institut d'Infància i Món Urbà)

Direcció científica: Pau Marí-Klose

Equip de recerca: Marga Marí-Klose (coordinació de la investigació), Lluís Flaquer, Cristina Sánchez, Laura Morató

Anàlisi estadístic: Marga Marí-Klose, Laura Morató, Lara Navarro

Correcció de textos: Dolors León, Sandra Escapa, Jordi Cabós, Carmelo Pinto, INK CATALUNYA, SA.

Disseny i maquetació: SUBJECT, màrqueting social, SCP

Mapes: Xavier Gallach

Impressió: Centre Especial de Treball Apunts.

Agraïments:

Volem agrair els següents organismes públics per posar les seves dades a disposició de les recerca social: Institut Nacional d'Estadística, Banc d'Espanya, Centre d'Investigacions Sociològiques, Ministeri de Treball i Immigració, Eurostat, Institut d'Infància i Món Urbà.

Fundació Caixa Catalunya
Número de registre editorial 1535/76
Setembre 2008

Dipòsit legal: B-40499-2008
ISBN: 978-84-612-5818-5
Imprès en paper ecològic 75%

Aquesta obra està sota una llicència de Reconeixement-No comercial 2.5 Espanya de Creative Commons. La llicència es pot consultar a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.5/es/legalcode.ca>
S'autoritza la reproducció total o parcial d'aquest llibre sempre que se'n faci constar el títol, l'autoria i l'editor i no s'utilitzi per obtenir beneficis comercials.

INFORME DE LA INCLUSIÓ SOCIAL A ESPANYA 2008

Pàg. 211; 27,5 cm

Títol al lloc: Informe de la Inclusió Social a Espanya

ISBN: 978-84-612-5818-5

I. Caixa Catalunya. II. Títol: Informe de la inclusió social a Espanya

III. Espanya – Catalunya – Inclusió social

ÍNDEX

Presentació	7
Capítol 1. INTRODUCCIÓ	9
Capítol 2. EXCLUSIÓ SOCIAL: CONCEPTE I FACTORS	15
2.1. Mesurar l'exclusió econòmica i laboral	19
2.2. Exclusió i nous riscos en el cicle vital	26
Capítol 3. INCIDÈNCIA DE L'EXCLUSIÓ ECONÒMICA I LABORAL	33
3.1. Espanya des d'una perspectiva comparada	34
3.2. Comunitats Autònomes	45
3.3. Noves fractures socials: la immigració	52
Capítol 4. EXCLUSIÓ ECONÒMICA I CICLE VITAL	61
4.1. Pobresa monetària	63
4.2. Privació i dificultats econòmiques	74
4.3. Etapes vitals i vulnerabilitat: Infància, ancianitat, transició a la vida adulta	90
4.4. Conclusions	106
Capítol 5. EXCLUSIÓ LABORAL I CICLE VITAL	107
5.1. Expansió del mercat de treball	109
5.2. Qualitat de l'ocupació	116
5.3. Atur	151
5.4. Conclusions	158
Capítol 6. TRANSFERÈNCIES SOCIALS I REDUCCIÓ DE L'EXCLUSIÓ	161
6.1. Impacte de les rendes públiques en el cicle vital	163
6.2. Impacte de les transferències socials: perspectives comparades	172
Capítol 7. CONCLUSIONS	175
BIBLIOGRAFIA	179
ANNEXES METODOLÒGICS	191
Annexe 1. Fitxa tècnica de les enquestes	191
Annexe 2. Indicadors d'exclusió econòmica i laboral per Comunitat Autònoma	195

PRESENTACIÓ

L'Obra Social de Caixa Catalunya desenvolupa projectes d'inclusió social adreçats als col·lectius més desfavorits i exclosos amb l'objectiu de promocionar-los econòmicament. I ho fa impulsant quatre línies bàsiques: afavorint l'accés a un habitatge digne als col·lectius en situació d'exclusió social, donant suport a iniciatives d'inserció laboral i empenedoria social mitjançant microcrèdits i cooperació financera internacional així com investigant i publicant informes sobre temes d'inclusió social.

Aquesta darrera línia es va materialitzar, entre els anys 2001-2003 amb l'informe *La Pobresa a Catalunya*, que va establir un llindar de la pobresa a Catalunya: va permetre quantificar el nombre de persones que es podien considerar pobres i va identificar les cares d'aquesta pobresa així com la seva distribució en el territori. *La Pobresa a Catalunya* va contribuir, aportant dades i arguments rigorosos, a millorar algunes polítiques socials.

Enguany, des de l'Obra Social de Caixa Catalunya es reprèn aquest projecte amb un aire renovat. Per una banda, l'àmbit d'estudi s'amplia i s'estén a Espanya, tot i mantenint una especial atenció a Catalunya. D'altra banda, el concepte de pobresa evoluciona cap a l'estudi de la inclusió social. El terme pobresa defineix la deficiència de recursos econòmics, mentre que l'exclusió social inclou altres elements, entenent que no només la manca d'ingressos genera injustícia social, sinó que aquesta també es troba en el mercat laboral, en l'àmbit formatiu, sanitari, residencial, relacional, entre d'altres. Hem titulat aquest projecte inclusió social perquè la seva perspectiva és positiva, d'anàlisi de la realitat social per a identificar aquells àmbits d'actuació que permetin avançar cap a una societat més inclusiva.

El projecte s'ha estructurat en diversos anys, abordant els diferents factors de l'exclusió social successivament. Enguany, es presenta l'exclusió social en l'àmbit econòmic i laboral. Aquesta anàlisi es realitza des d'una perspectiva innovadora del cicle de vida, és a dir, s'estudia la incidència dels factors d'exclusió segons l'etapa biogràfica en la que es troben les persones (infància, adolescència, joventut, primeres etapes de la vida adulta, maduresa i ancianitat). Aquest enfocament ha de permetre il·luminar realitats que poden quedar amagades i així dirigir millor les polítiques socials cap a aquelles realitats oblidades.

Totes les persones que han participat en l'elaboració de l'estudi mereixen el més sincer agraïment pel treball realitzat i per haver fet possible aquest projecte. Desitgem que aquesta publicació sigui d'utilitat per a totes les persones, entitats socials i administracions públiques que treballen per a la inclusió dels col·lectius vulnerables i que porti elements per a la construcció d'una societat més inclusiva.

Narcís Serra i Serra
President de Caixa Catalunya

1. INTRODUCCIÓ

S'ha convertit en un tòpic dir que la nostra és una època de canvi social. Els principals debats de la societat actual estan centrats en les grans transformacions que soscaven els fonaments del món al qual ens havíem acostumat. La revolució tecnològica, la globalització, la crisi de la família patriarcal i l'emergència d'una pluralitat de models familiars, l'envelliment de la població o la presència creixent de comunitats d'origen estranger en la nostra societat configuren un present efímer i un futur que d'alguna manera —no sabem encara amb seguretat com— serà diferent. Sembla fins i tot que el clima canvia a una velocitat inusitada i ens aboca a la incertesa i al torbament. En aquest panorama no és estrany que també canviï l'estructura biogràfica dels cicles de la vida personal. Els itineraris vitals que recorren les persones s'allunyen progressivament dels tipus ideals dominants durant dècades en les societats avançades. Els calendaris socialment previstos per treballar, fundar llars, casar-se i tenir fills/es, o fins i tot jubilar-se, rarament es compleixen. Els grans pilars biogràfics que empenyen les persones a seguir un camí unilineal de desenvolupament personal (el matrimoni indissoluble i l'ocupació vitalícia) coexisteixen amb maneres més fràgils i intermitents de vincular-se als altres: a la feina, sentimentalment —dintre o fora de la família— i en l'entorn comunitari.

En aquest context, analitzar la pobresa com s'havia fet tradicionalment és un contrasentit. En les societats en què “tot està canviant” no es pot seguir estudiant la pobresa com si tot seguís igual. Això no vol dir, ni de bon tros, que el concepte de pobresa s'hagi superat completament. Però en l'escenari de les societats postindustrials perden rellevància alguns dels eixos de fractura social característics de la societat industrial, al mateix temps que altres de nous prenen relleu. D'una banda, la lògica vertical, de caràcter econòmic, que en el passat tenia un paper de primer ordre en la configuració de les relacions de desigualtat i en la conformació dels perfils de l'exclusió, se solapa, entra en contradicció i en alguns àmbits cedeix protagonisme enfront d'altres lògiques no lligades a l'esfera productiva. Hem passat de viure en societats estratificades fonamentalment per classes socials a fer-ho en societats en què velles adscripcions primàries que havien passat a un segon pla en la societat industrial (com el gènere, l'origen ètnic cultural, la composició familiar) i noves línies de divisió social (la bretxa digital, la segregació residencial, els estils de vida, els hàbits i les modes) intervenen decisivament en l'estructuració social. Per altra banda, les lògiques de desenvolupament biogràfic unilineal que caracteritzaven les societats d'ocupacions i matrimonis “per a tota la vida” són cada vegada menys comunes. Hem passat de viure en societats en què els itineraris i la destinació personal eren, en gran mesura, previstos socialment, a societats de trajectòries individuals desestandarditza-

En les societats en què “tot està canviant” no es pot seguir estudiant la pobresa com si tot seguís igual.

des. En aquestes últimes, la vida de les persones ja no segueix una línia de progressió lògica i es converteix, moltes vegades, en una successió discontinua i no acumulable d'experiències i estats singulars, esquitxada per transicions (divorcis, rotació de ocupacions o parelles, lapses d'atur entre una feina i la següent) i períodes d'incertesa i d'impàs que tenen importants conseqüències en el plànol econòmic, social i psicològic. Una societat de naturalesa líquida, com diria el sociòleg polonès Zygmunt Bauman. En aquest tipus de societats, les noves coordenades de l'exclusió/inclusió social estan determinades no només per els eixos clàssics sinó també en gran mesura per lògiques de distribució dels riscos socials al llarg del cicle vital.

Davant aquest nou context, calen noves aproximacions a l'estudi del desavantatge i la vulnerabilitat social en què s'emfatitzin les múltiples dimensions i es capturi el caràcter essencialment dinàmic del fenomen. Aquest és el principal objectiu del projecte d'investigació que iniciem en l'*Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008* amb l'anàlisi de l'exclusió social en els àmbits econòmic i laboral. En les properes edicions anuals d'aquest informe està previst aprofundir en altres àmbits en què es produeixen dinàmiques de desintegració i polarització social: els àmbits educatiu i socio sanitari (el 2009) i els àmbits residencial, relacional i de participació social (el 2010). Tant en aquesta com en les edicions següents de l'informe, la principal via d'aproximació al fenomen de l'exclusió social és l'anàlisi de desigualtats en la distribució de recursos (materials formatius, de capital social, etc.) al llarg del cicle vital.

L'*Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008* representa, doncs, el primer pas en aquesta direcció que realitzen els autors/es d'aquest estudi, un equip de professors i professores universitàries que fan la seva recerca a l'Institut d'Infància i Món Urbà. En el capítol 2 s'analiza el concepte de l'exclusió social i com es relaciona amb conceptes tradicionals en l'estudi de la vulnerabilitat social com el de pobresa. L'objectiu és posar de manifest els avantatges d'una aproximació més "sociològica" a fenòmens estudiats, moltes vegades, des d'una perspectiva exclusivament econòmica. L'exclusió social es defineix precisament per l'acumulació de factors i dèficits socials que s'interrelacionen i es retroalimenten (pobresa, atur, precarietat, discapacitat, malaltia, accés restringit a prestacions socials, a l'educació, al sistema sanitari, dèficits de participació social, etc). La complexitat del fenomen, el seu caràcter polièdric, dinàmic, multicausal i multidimensional aconsella adoptar una perspectiva d'estudi global —és a dir, dirigida a tota la població i que ens permeti detectar tant els col·lectius que experimenten situacions d'exclusió com aquells que estan en risc de transició cap a una situació d'exclusió— i integral, que tingui en compte el conjunt de contextos o àmbits que puguin produir aquests fenòmens.

L'aproximació a l'anàlisi de l'exclusió, tant econòmica com laboral, requereix una diversificació dels indicadors. En el capítol 2 assenyalarem els indicadors que utilitzem en l'Informe. Habitualment es fa servir la renda (o bé la despesa) com un indicador per mesurar la po-

bresa. Però els factors d'exclusió econòmica que analitzem no s'acaben amb la pobresa entesa com a manca de recursos econòmics (ingressos). Per tal de donar més robustesa als resultats, mesurarem l'exclusió econòmica fent servir indicadors alternatius a la renda, o que es combinen amb la renda, com són la privació material, els ingressos mínims que es consideren necessaris per a la llar, l'impacte del cost de l'habitatge, o l'impacte de les transferències socials. De la mateixa manera, per copsar les dinàmiques de l'exclusió laboral observarem quin impacte té sobre les condicions de vida el fet d'estar dins o fora del mercat de treball. Ens fixem en la distribució de l'atur en llars de diferents característiques, així com en el seu impacte en la renda en funció de la durada. Però participar en el mercat de treball no garanteix el benestar si les condicions de feina són precàries. La precarietat de l'ocupació i els salaris baixos, que han proliferat en un context d'expansió econòmica, provoquen que la pobresa no s'associï només a la inactivitat sinó que afecti cada cop més la població treballadora (*working poor*). La precarietat és un fenomen multidimensional que requereix l'anàlisi dels diferents aspectes que la componen, com ara els salaris baixos, la inestabilitat, els riscos per a la salut, etc.

En el capítol 3 oferim una visió panoràmica de les principals situacions d'exclusió econòmica i laboral. Utilitzant dades públiques (d'Eurostat i de l'Encuesta de Condiciones de Vida del de l'Instituto Nacional d'Estadística, INE) es presenten taxes de pobresa monetària, atur, temporalitat i jornades a temps parcial per comunitats autònomes (CA), i es compara la situació d'Espanya amb la resta de la UE-15. Aquesta visió comparada ens permet avaluar la situació d'Espanya dins del marc europeu i la de les CA en el marc espanyol. En aquest capítol oferim algunes dades noves que ens dibuixen la immigració com una fractura social emergent. El creixent pes demogràfic d'aquest col·lectiu en la nostra societat, i el fet que l'origen o procedència ha esdevingut un dels eixos essencials d'exclusió en l'actualitat reclamen molta més atenció. Malauradament, l'Encuesta de Condiciones de Vida (de la mateixa manera que passa en general a totes les enquestes disponibles fins ara en l'àmbit estatal) no té una mostra suficient de persones d'origen estranger que ens permeti diferenciar projectes i realitats migratòries de diferents col·lectius nacionals. Per això, ens veiem obligats a restringir la nostra anàlisi a la comparació dels indicadors d'exclusió econòmica i laboral entre població autòctona i estrangera. Confiam que en propers informes estarem en condicions de resoldre aquesta anomalia gràcies a l'existència de dades empíriques adequades per aprofundir en l'anàlisi.¹

Els capítols 4 i 5 són el cor de l'Informe. L'objectiu dels capítols és abordar, de manera

1. En aquest sentit, és encoratjador comprovar l'esforç que ha realitzat recentment l'INE, confeccionant una enquesta adreçada a 15.500 persones immigrants (Encuesta Nacional de Inmigrantes). Malauradament, en el moment d'escriure aquestes línies, les bases de dades encara no estaven disponibles per a investigadors/es externs a l'INE.

específica, l'exclusió econòmica i l'exclusió laboral, a partir del vector que informa tota l'anàlisi, el cicle de vida —sense ignorar altres grans dimensions de l'exclusió com són el gènere, l'origen i la composició de les llars. En el capítol 4, dedicat a l'exclusió econòmica, complementem l'anàlisi de la pobresa monetària amb l'anàlisi de la privació. Aproximadament dues de cada deu persones a Espanya són pobres, però la incidència de la pobresa varia de manera considerable al llarg del cicle de vida. Les taxes de pobresa dibuixen una distribució bimodal, concentrant-se especialment entre els menors de 16 anys i els majors de 65. Per altra banda, l'anàlisi de la privació de béns materials bàsics ens permet observar si les situacions de vulnerabilitat econòmica es tradueixen en privació de determinats béns materials, dificultats econòmiques o endeutament de les llars. A través de l'anàlisi profunda dels grups més vulnerables identifiquem mecanismes d'exclusió entre els menors de 16 i els majors de 65 anys, així com el seu grau de vulnerabilitat. En l'altre extrem, l'anàlisi de la privació residencial d'un grup d'edat amb un grau d'immunitat a la pobresa superior a la mitjana ens permet identificar una forma d'exclusió econòmica amagada per les dades agregades de pobresa monetària: la dels joves de 26 a 35 anys que encara viuen a casa dels pares.

El capítol 5 analitza les implicacions de les transformacions del mercat de treball per a les estructures de desigualtat i les dinàmiques d'exclusió social. La creació de llocs de treball que ha propiciat l'expansió econòmica ha animat nous col·lectius a incorporar-se al mercat de treball. Gràcies a l'increment de la participació laboral d'aquests grups i a la intensificació de la vinculació de les llars amb el món del treball, alguns riscos d'exclusió econòmica associats a la pèrdua de la feina han minvat. Però mentre això passava, han emergit altres formes d'exclusió lligades a la baixa qualitat dels llocs de feina. Una bona part del capítol està dedicada a analitzar la naturalesa i les implicacions de la precarietat laboral, així com on s'ubica al llarg de la vida de les persones.

Per últim, tanquem l'*Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008* analitzant l'impacte dels sistemes de protecció sobre les situacions de risc social, posant un altre cop l'èmfasi en la manera com es distribueixen les situacions de privació (en aquest cas respecte a recursos públics) al llarg del cicle vital.

L'informe és el resultat de l'esforç de moltes persones que treballen a l'Institut d'Infància i Món Urbà i la Fundació Un Sol Món de Caixa Catalunya. A totes elles els hem d'agrair les complicitats que han permès desenvolupar aquest estudi. També hem d'agrair la feina d'institucions i d'organismes que posen a disposició pública i dels investigadors i investigadores les bases de dades i enquestes que constitueixen el fonament empíric d'aquesta investigació: Eurostat, Institut Nacional d'Estadística, Ministeri de Treball i Afers Socials, Centre d'Investigacions Sociològiques i Banc d'Espanya. Malgrat que sempre hi ha marge

de millora, l'esforç de recopilació de dades empíriques realitzat en els darrers anys desmenteix la idea que la realitat de l'exclusió no es pugui fer visible estadísticament. Ara es tracta d'aconseguir que la investigació empírica pugui treure el màxim partit dels horitzons d'anàlisi oberts per l'acumulació de dades. Confiem haver-la encertat.

L'esforç de recopilació de dades empíriques realitzat en els darrers anys desmenteix la idea que la realitat de l'exclusió no es pugui fer visible estadísticament.

2. EXCLUSIÓ SOCIAL: CONCEPTE I FACTORS

Un canvi d'època acostuma a venir acompanyat de noves formes de desigualtat i exclusió. En el marc de la societat industrial, les desigualtats eren entre classes socials i per tant operaven en un eix de lògica vertical, de caràcter econòmic i del tot predominant sobre qualsevol altra dimensió. La principal forma d'exclusió social era l'econòmica i es definia principalment pel baix nivell relatiu de renda o pobresa. La pobresa afectava col·lectius que, per raons diverses, no podien participar en el mercat de treball (per malaltia, discapacitat, atur o edat avançada), o aquells que, malgrat la inserció laboral, eren incapaços d'assolir un nivell mínim de renda que els permetés accedir de manera apropiada a béns materials i oportunitats vitals (per exemple, educació). En el context històric de les societats industrials estudiar la pobresa era una manera adequada d'apropar-se a la realitat de l'exclusió social.

Tenint en compte que ens trobem en una realitat social canviant, amb necessitats i problemàtiques renovades, el concepte tradicional de pobresa és massa limitat tant per a l'estudi com per a la intervenció sobre aquest fenomen. Això no vol dir necessàriament que estigui superat. Però en l'escenari de les societats postindustrials —marcades per transformacions profundes dels mercats de treball, el desenvolupament de les polítiques de benestar i canvis radicals de les estructures familiars i les relacions entre els seus membres— la desigualtat de rendes derivades d'una lògica de mercat no és l'únic, ni probablement el més determinant dels eixos generadors de vulnerabilitat i exclusió social.

A grans trets, els principals canvis que originen un nou paisatge de la pobresa i la desigualtat social són:

1) L'emergència de nous models d'ocupació que s'allunyen de l'ideal clàssic de treball per a tota la vida. Als mecanismes tradicionals de desigualtat en el mercat de treball se n'hi han d'afegir de nous, com per exemple la segmentació del mercat laboral en el que els estudiosos anomenen “mercats duals”, que tendeix a dividir els treballadors en estables i precaris (*insiders i outsiders*) (Lindbeck i Snower 1988). Aquesta nova configuració —resultat en bona mesura de polítiques de regulació laboral— reserva nivells alts de protecció laboral a certs col·lectius mentre que en condemna d'altres (fonamentalment joves, dones i immigrants) a contractes precaris, probabilitats més grans de caure en l'atur i pitjors condicions de treball.

2) Canvis en les famílies. Darrere aquests canvis hi ha profundes transformacions socioculturals, com són la secularització (que permet que s'acceptin com a legítimes formes de convivència abans reprovades i/o perseguides) o la incorporació massiva de les dones al mercat de treball (i la permanència en el món laboral després de casar-se o donar a llum).

En l'escenari de les societats postindustrials la desigualtat de rendes derivades d'una lògica de mercat no és l'únic, ni probablement el més determinant dels eixos generadors de vulnerabilitat i exclusió social.

L'increment de ruptures familiars en un context de canvi en els rols tradicionals d'homes i dones, les dificultats de conciliació entre vida familiar i laboral, o la devaluació de l'autoritat parental en un context d'erosió de la legitimitat dels estils educatius tradicional propicien dinàmiques de risc social que afecten sobretot mares i infants. En el cas d'aquests últims, la vulnerabilitat a l'exclusió pot ésser especialment lesiva, ja que els riscos patits durant la infància (fracàs escolar, participació en activitats perilloses, consum de substàncies addictives, embarassos prematurs no desitjats, situacions de maltractament o abús, etc.) se situen a l'arrel de dinàmiques d'exclusió que sovint s'arrosseguen al llarg d'etapes posteriors del cicle vital (en forma de carències formatives bàsiques, atur, trastorns psicològics i de conducta, etc). En l'altre extrem del cicle vital, la nuclearització de les famílies i la tendència de les generacions més grans a mantenir la independència residencial contribueixen a l'afebliment de les xarxes familiars, generant situacions emergents de privació de vincles afectius i de suport que poden afectar el benestar físic i psicològic de les persones grans, especialment quan apareixen junt amb condicions de dependència. Davant d'aquestes situacions, les administracions públiques sovint no han estat capaces de donar cap resposta ràpida i adequada a través de polítiques de benestar.

3) L'acció pública de l'Estat mitjançant polítiques socials. Les polítiques d'inclusió dels Estats de benestar, basades tant en transferències com en serveis públics, han eliminat alguns dels eixos de fractura tradicionals en la societat tradicional, però contribueixen a fer-ne visibles d'altres. Així, per exemple, el sistema de pensions, basat en les cotitzacions fetes al llarg de tota la vida laboral del beneficiari, ha millorat les condicions de vida de bona part de la població anciana, però manté en situació d'extraordinària precarietat les persones amb trajectòries laborals curtes o intermitents (generalment dones). Per altra banda, l'envelliment de les nostres societats accentua els biaixos del sistema de benestar públic, obligat a afrontar compromisos adquirits amb la població anciana (a través de prestacions com les pensions de jubilació o el sistema sanitari universal), que representen una pressió considerable sobre la capacitat financera per donar resposta a demandes emergents que afecten altres col·lectius d'edat menys avançada (sigui d'inversions en habitatge, suport a les famílies amb fills/es de 0 a 3 anys, qualitat del sistema educatiu, etc.). A tot això s'hi ha d'afegir que, després de les crisis fiscals dels anys 80, hi ha plantejaments de tipus neoliberal que impregnen les orientacions de les polítiques de combat contra la vulnerabilitat econòmica i laboral. Des d'aquests plantejaments es considera que les estructures de benestar no només són ineficaces, sinó que fins i tot poden ser contraproductives per a la dinamització del mercat de treball. En aquest context, els esforços públics s'han centrat en el desenvolupament de polítiques de formació professional i contínua i d'incentivació de la participació laboral.

Davant d'aquestes coordenades d'una realitat social canviant, els conceptes d'“exclusió” i “inclusió” ens permeten enfocar la problemàtica de les vulnerabilitats socials derivades dels canvis descrits anteriorment des d'una perspectiva integral. L'exclusió és un fenomen inherent a la lògica del sistema econòmic i social de totes les societats. En les societats industrials, la principal forma d'exclusió era econòmica i la manera d'analitzar-la era a través del concepte de pobresa. Això implicava centrar-se en l'estudi dels recursos materials, i dins d'aquests fonamentalment en les rendes monetàries de les persones i les llars. Ara bé, en un context d'heterogeneïtat creixent, cal que ens apropem a noves situacions de fragmentació i fallida del model d'integració social basat en l'ocupació (per l'augment de l'atur i de les ocupacions marginals i precaritzades) i en les relacions de solidaritat familiar i social (a causa de la inestabilitat familiar i debilitat de les solidaritats comunitàries) (Paugman 1996). En aquest sentit, la perspectiva de l'exclusió social és més adequada per analitzar els múltiples desavantatges socials amb què es troba una persona al llarg de la vida. Moltes vegades aquests desavantatges són el resultat de la superposició de riscos o dèficits que operen simultàniament, s'interrelacionen i es retroalimenten: pobresa, atur, precarietat, discapacitat, malaltia, manca de drets socials, etc.

L'exclusió social, més que a una situació estable o inamovible, fa referència a un procés dinàmic que pot afectar moltes persones, amb un caràcter transitori o més permanent. L'exclusió social no es concentra només en uns determinats grups de persones o col·lectius marginals, ans al contrari: pot afectar de manera canviant persones i col·lectius en funció de l'exposició a dinàmiques de marginalització. Una persona pot passar de ser aturada a no contractable amb una certa rapidesa. Durant el temps d'atur aquesta persona pot perdre capacitats necessàries per obtenir i mantenir una feina, o pot trobar-se que les habilitats i destreses de la seva antiga feina ja no són valuoses perquè la tecnologia implicada en aquella ocupació ha esdevingut obsoleta. L'equilibri social precari pot tornar-se exclusió social com a conseqüència de dinàmiques d'intensificació dels riscos o aparició de nous factors d'exclusió que poden estar vinculats o no a la resta de factors preexistents. R. Castel (1990) dibuixa tres espais socials en els quals es distribueixen els riscos d'exclusió social de manera desigual:

a) Zona d'integració, seguretat o estabilitat. Correspon a la situació típica ideal de la població amb feina, protecció social assegurada i sòlida relació familiar i veïnal. Encara que en aquest grup hi ha grans desigualtats socials, habitualment no representen una pertorbació important per als individus que es troben en aquesta situació.

b) Zona de vulnerabilitat, precarietat o inestabilitat. La situació es caracteritza per la fragilitat, la inseguretat de les relacions laborals precàries i la inadequació dels suports familiars i socials.

L'exclusió social no es concentra només en uns determinats grups de persones o col·lectius marginals, ans al contrari: pot afectar de manera canviant persones i col·lectius en funció de l'exposició a dinàmiques de marginalització.

c) Zona d'exclusió o marginació. Es caracteritza per una retirada del món laboral, l'absència de cap altre tipus de protecció social i l'aïllament social. Aquest grup sofreix les formes més extremes de pobresa, manca d'accés a les formes normalitzades de participació social i és incapaç de sortir per si mateix d'aquesta situació. En aquest grup es troben els beneficiaris tradicionals de l'assistència social.

D'acord amb aquesta concepció, els individus basculen d'unes zones a unes altres en un procés en el qual té un pes important la relació amb el mercat laboral. En darrera instància, les situacions de vulnerabilitat poden ser compensades per xarxes protectores comunitàries o públiques. Quan tots aquests mecanismes fallen, les persones i famílies es precipiten cap a situacions de forta irreversibilitat. La intervenció social, des d'aquest punt de vista, ha de fomentar la inserció social dels individus i famílies excloses, o bé reforçant les persones i llars en risc, o bé organitzant estratègies d'inserció social per als exclosos.

En resum, l'exclusió social és un concepte multidimensional que pot reproduir-se en qualsevol dels àmbits vitals bàsics de les persones. A més a més, les situacions a què es refereix poden ser molt variades i greus. Això implica que l'anàlisi i el tractament de l'exclusió social hagin d'incloure àmbits molt diferents. A més de l'econòmic inclou el laboral, el socio sanitari, el residencial, el formatiu i el de participació social i ciutadania. Es per tot això que una perspectiva per a l'estudi de l'exclusió ha de ser flexible, dinàmica i ha de considerar totes les dimensions o àmbits així com les múltiples causes que l'originen. A més, dins de cadascun dels àmbits (econòmic, laboral, formatiu, residencial, socio sanitari i de participació social i ciutadania) es pot identificar un conjunt de factors d'exclusió més concrets que poden aparèixer sols o combinats amb altres del mateix àmbit o d'àmbits diferents. L'acció o manca d'acció dels poders públics i privats, el tercer sector, així com les famílies i les xarxes socials, tenen un paper crucial en la transformació de situacions de vulnerabilitat i/o exclusió social resultants de la combinació d'aquests factors.

Una perspectiva per a l'estudi de l'exclusió ha de ser flexible, dinàmica i ha de considerar totes les dimensions o àmbits així com les múltiples causes que l'originen.

2.1. Mesurar l'exclusió econòmica i laboral

a) Exclusió econòmica

En aquest informe ens centrarem específicament en dos dimensions de l'exclusió: la dimensió econòmica i la dimensió laboral. Al voltant d'aquests dos àmbits és on se situen la majoria dels estudis clàssics sobre aquestes qüestions.

Encara que una llarga tradició de treballs s'ha dedicat a l'estudi de l'exclusió econòmica, no hi ha cap consens per definir-la i mesurar-la. Diverses institucions i autors/es que es dediquen a recollir dades i analitzar la incidència de la pobresa i l'exclusió social assenyalen la conveniència de fer servir més d'una metodologia quan es tracta d'identificar la pobresa i de triangular els resultats. En aquest sentit, un dels analistes més reconeguts en l'estudi de la pobresa recomana que a l'hora de fer servir indicadors per mesurar la pobresa “*more than one is best!*” (Bradshaw, 2001). Seguint les recomanacions de Bradshaw, hem procurat mesurar l'exclusió econòmica i laboral amb diferents indicadors.

Qualsevol intent de quantificar els nivells de pobresa existents en una societat ha d'escollir en primer lloc una variable de referència per aproximar-se al benestar del individu. Encara que a la literatura empírica hi trobem abundants exemples tant de l'ús de la despesa com de l'ingrés, en aquest treball ens inclinem per l'ingrés.² Cal que l'ingrés sigui ajustat per tal de considerar el nombre d'individus que viuen a la llar i les seves característiques. En el nostre cas hem fet servir fonamentalment l'Escala d'equivalència de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) modificada, construïda a partir de la parametrització del nombre de persones de la llar. Per calcular aquest paràmetre es treballa amb tres valors diferents assignats als diferents membres de la llar: 1,0 al primer adult, 0,5 a cada adult addicional i 0,3 als menors de 15 anys. Aquesta escala és una reformulació de l'Escala OCDE o Escala Oxford (1982), que pondera amb 1,0 el primer adult, amb 0,7 cada adult addicional i amb 0,5 cada menor de 15 anys. Segons diversos autors, l'Escala Oxford sobreestimava la vulnerabilitat econòmica de les llars més grans en comparació amb les més petites i per això es va substituir per l'Escala de la OCDE modificada (Hagenaars, Vos y Zaidi 1994: 14).³ La utilització d'una escala o d'una altra pot tenir, per tant, implicacions sobre els resultats obtinguts que no haurien de passar desapercebudes. És difícil dilucidar fins quin punt una escala d'equivalència és millor que les altres (Coulter et al. 1992). Però sabem que l'elecció d'una o una altra condicionarà els resultats de la distribució de la pobresa i, en ocasions, de manera crucial, atès que pot modificar substancialment la posició relativa de les llars amb més membres. Per tal

Encara que una llarga tradició de treballs s'ha dedicat a l'estudi de l'exclusió econòmica, no hi ha cap consens per definir-la i mesurar-la.

2. Uns enfocaments i altres només consideren les despeses i els ingressos privats, sense tenir en compte l'impacte dels béns, particularment dels serveis proveïts de manera gratuïta per l'Estat.

3. Per a més informació OECD (1982), *The OECD list of social indicators*. París, i també a Hagenaars, A.; de Vos, K.; Zaidi, A. (1994), *Poverty statistics in the late 1980's*. Luxemburg: Eurostat.

d'observar les diferències que implica l'ús d'aquestes escales a l'hora d'identificar les persones en risc de pobresa hem contrastat els resultats obtinguts amb totes dues.

El segon aspecte fonamental en la mesura de la pobresa és l'elecció del llindar de pobresa. Aquest llindar és crucial perquè ens permet identificar qui és pobre i, per tant, objecte d'estudi, a més de subjecte potencial d'intervenció pública. Evidentment es tracta d'una qüestió delicada ja que el seu impacte pot ser molt gran. No hi ha cap criteri natural, ni tan sols consensuat, a l'hora d'escollir el millor llindar de pobresa possible. Si optem per la utilització d'un llindar absolut, és habitual estimar els costos d'una cistella bàsica de béns de consum i identificar com a pobre tot individu amb un nivell de renda ajustat que no pot adquirir aquesta cistella. Aquesta és la forma predominant de mesurar la pobresa als Estats Units, basada en el patrons de despesa del anys 60 ajustats cada any simplement per la inflació (Iceland 2006). En el cas de la pobresa relativa o de la pobresa monetària, es renuncia a la construcció d'una cistella de béns bàsics i es decideix adoptar un percentatge de la renda mitjana o mediana de la població total. Aquest és el criteri que utilitza la Comissió Europea en els informes, i que utilitzen habitualment tots els països de l'entorn de la Unió Europea. Així doncs, per tal de fer comparacions i observar l'evolució al llarg del temps, nosaltres també adoptarem en el nostre estudi aquest criteri.

El percentatge que es fa servir habitualment és el 60% de la mediana (o bé el 50% de la mitjana), encara que també és molt comú utilitzar altres percentatges com el 25% per capturar la pobresa més extrema, o el 40% per analitzar la robustesa de les conclusions davant de canvis de llindar escollits. Amb l'elecció d'un percentatge de la mediana es busca relativitzar el llindar de la pobresa i se'n lliga l'evolució a la de la societat en conjunt. Cal assenyalar que es tracta d'una convenció, i com a tal, es qüestiona constantment. L'elecció de la mediana es justifica perquè depèn menys dels valors extrems de la distribució. Per això, nosaltres optem per analitzar tres llindars: el 60% de la mediana, el 40% de la mediana i el 25% de la mitjana, que anomenarem pobresa moderada, pobresa alta, i pobresa severa respectivament. La taula següent permet fer-nos una idea aproximada de què representen aquests llindars en termes d'unitats de consum en funció de la composició de la llar.

Composició de la llar:	Unitats de consum segons l'Escala de l'OCDE modificada		
	60% de la mediana	40% de la mediana	25% de la mitjana
1 adult	6.860 € anuals	4.573 € anuals	3.219 € anuals
2 adults	10.229	6.860	4.829
2 adults i 1 menor	12.348	8.234	5.794
1 adult i 1 menor	8.918	5.945	4.185

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'ECV_2006, INE.

Per últim, seguint la pràctica més habitual en aquesta literatura, la unitat d'anàlisi que farem servir serà l'individu, a qui assignarem la renda equivalent de la llar a què pertany. Això vol dir que treballarem amb la distribució de l'ingrés ajustat per individu, sota el supòsit que no es produeixen desigualtats dintre de la llar. Però també considerarem les característiques de la llar en què viuen les persones, ja que s'assumeix que és la unitat d'ingressos i despeses.

Val a dir que la renda no captura tots els aspectes relacionats amb el nivell de vida de les persones; potser perquè les llars tenen necessitats diverses que canvien amb el cicle familiar, o potser perquè disposen de recursos que no es contemplen en les formes convencionals de mesurar la renda. Establir un llindar és arbitrari, i hi ha moltes opcions per fer-ho. En darrera instància aquestes mesures representen una descripció de la distribució de la renda, i moltes vegades s'aparten del que la gent pensa sobre la pobresa. Les rendes també poden ser vulnerables a l'anomenada *paradoxa irlandesa*. Al final dels anys 90, a Irlanda es va produir de manera molt accelerada un augment general de les rendes, però les rendes de les llars situades als intervals més baixos no creixien al mateix ritme. Com a conseqüència d'això, les persones pobres havien millorat la seva situació en termes reals respecte a anys anteriors, però la pobresa relativa continuava creixent. Davant d'aquests canvis la percepció pública de la pobresa tampoc es va ajustar prou ràpidament als canvis en els estàndards de vida. De la mateixa manera, en temps de recessió, una davallada de la pobresa relativa serveix de poc consol, si les persones pobres esdevenen més pobres en termes reals.

Les dimensions d'exclusió econòmica que analitzem no s'acaben amb la pobresa entesa com a manca de recursos econòmics (ingressos). Per tal de donar més robustesa als resultats, mesurarem l'exclusió econòmica fent servir indicadors alternatius a la renda o que es combinen amb la renda.

Privació relativa: una manera tradicional d'estalviar-se els problemes i mancances derivats de mesurar l'exclusió econòmica amb la renda es basa en esbrinar si la llar té cobertes una sèrie de necessitats bàsiques. El concepte de privació relativa defineix les llars pobres com les que no disposen d'una sèrie de béns de consum (alimentació, condicions de l'habitatge o serveis bàsics) que es consideren comuns en la societat. La premissa sobre què es treballa és que hi ha un model de consum de referència que assegura uns estàndards de vida acceptables, i per tant una llar es considera en privació com més baix és el grau de disponibilitat dels béns de consum que conformen aquest model. És una mesura controvertida atès que té a veure amb els estils de vida i amb les expectatives de consum, que varien en funció de l'edat i de les característiques de la llar. Per reduir la influència de les preferències de consum, aquesta mesura es combina amb la del nivell d'ingressos.

Tenint en compte que a Espanya adquirir un habitatge de propietat és la fórmula per què opten la majoria de les famílies de nova creació i una tradició arrelada que va més enllà de la capacitat econòmica de la llar, és important mesurar l'impacte dels costos de l'habitatge en els nivells de pobresa.

Impacte del cost de l'habitatge: l'habitatge representa un bé bàsic de primera necessitat. D'aquí la necessitat de mesurar la capacitat econòmica de les llars per adquirir l'habitatge. Tenint en compte que a Espanya adquirir un habitatge de propietat és la fórmula per què opten la majoria de les famílies de nova creació i una tradició arrelada que va més enllà de la capacitat econòmica de la llar, és important mesurar l'impacte dels costos de l'habitatge en els nivells de pobresa. Lògicament, el nombre de llars i persones que hi viuen que tenen ingressos per sota del llindar de pobresa és sempre més baix abans de deduir els costos de l'habitatge que després, però la magnitud d'aquesta diferència pot variar extraordinàriament en funció d'altres variables. Per això determinarem les persones per sota del llindar de la pobresa abans i després de deduir els costos de l'habitatge.

Dificultats financeres de la llar: la pobresa no significa només manca de recursos econòmics, sinó dificultat per afrontar les despeses que la llar s'ha compromès a fer. Per això, hem recollit una sèrie d'indicadors que il·lustren dificultats financeres de les llars que poden donar lloc a situacions d'exclusió, sense que això impliqui necessàriament que la llar es troba en una situació de pobresa monetària objectiva. Un endarreriment en el pagament de la hipoteca, del lloguer o d'altres factures pot provocar, per exemple, una suspensió del subministrament de serveis bàsics (com l'electricitat o l'aigua) i pot arribar a dur fins i tot al desnonament.

Ingressos subjectius mínims: en aquest tipus de definició les persones determinen si els seus ingressos actuals són suficients. Si els ingressos estan per sota del que consideren necessari es consideraran pobres. Un dels inconvenients d'aquest tipus de definició és que s'assumeix que les persones que diuen que disposen d'ingressos suficients tenen els mateixos nivells de benestar que les persones que no són pobres.

Protecció pública: analitzem l'efectivitat de les ajudes públiques per reduir els nivells de pobresa mesurant el percentatge de persones pobres abans i després de rebre les transferències monetàries de caràcter públic. El càlcul de les taxes de pobresa abans i després de les transferències monetàries a les llars constitueix una tècnica adequada per jutjar l'eficàcia de les diferents mesures de lluita contra la precarietat econòmica, ja que permet calcular fins quin punt es redueixen les situacions de pobresa gràcies a la percepció de prestacions públiques o subsidis socials.

Finalment totes les maneres de mesurar l'exclusió econòmica esmentades fins ara estan dissenyades per mesurar la incidència de l'exclusió econòmica —és a dir, per comptabilitzar el nombre de persones pobres. Però per a molts propòsits estem igualment interessats a conèixer-ne la severitat.

Desigualtat d'ingressos: els decils indiquen la proporció de renda que correspon a cada deu per cent de la població, ordenada de menys a més renda. Les persones pobres són a prop del llindar o són molt pobres? Una solució parcial a aquesta qüestió és observar el nombre de persones per sota de diferents llindars, definits amb diferents graus de severitat com el fet de no disposar de dos, tres o quatre necessitats en el cas de mesures de privació, o bé estar per sota dels ingressos medians en proporcions preestablertes. El càlcul de raons (*ràtios*) entre decils ens dóna una idea de la bretxa que hi ha entre diversos segments de la població amb diferents nivells de renda.

b) Exclusió laboral

En la mesura que la principal font de renda de les famílies és la que deriva de la participació en el mercat de treball, és evident que l'estudi de l'exclusió social passarà, inevitablement, per l'estudi de la implicació de les persones en el mercat de treball. De fet, una de les estratègies primordials per lluitar contra l'exclusió social i la pobresa a escala europea consisteix a “activar” les persones que no treballen, és a dir, a fomentar-ne la participació en el mercat de treball.

Les anàlisis de la vulnerabilitat des de la perspectiva de l'exclusió social (que, com hem vist, és un concepte més ampli que la pobresa econòmica) parteixen de la premissa que una única font d'exclusió social, l'econòmica, proporciona una imatge parcial, i potser distorsionada, de la realitat i de la precarietat. Així, la pèrdua d'un lloc de treball, la impossibilitat de trobar-ne o la precarietat en cas de tenir-ne tenen un impacte sobre les persones afectades que transcendeix l'efecte directe sobre la renda del subjecte, la capacitat de consum o de fer front a despeses ja compromeses. Per exemple, és prou sabut que la feina, a més de procurar un flux d'ingressos, és un dels principals fonaments de la sociabilitat, és a dir, de l'articulació de relacions socials significatives. Això vol dir que la manca de feina activarà mecanismes d'exclusió social més enllà de l'impacte econòmic. L'atur està sovint associat a un afebliment de la qualitat de les relacions familiars i amb dificultats serioses de participació en altres esferes de la vida social (Hauser et al. 2000, Lampard 1993). La situació s'agreuja quan cap adult de la llar disposa d'ocupació. En conseqüència, els efectes de la falta d'ocupació poden ser acumulatius i provocar no només pobresa, sinó formes més complexes d'exclusió social.

Els indicadors que farem servir poden classificar-se en tres grans grups: 1) indicadors de participació laboral, 2) indicadors de qualitat de l'ocupació i 3) indicadors d'organització dels temps productius i no productius.

En la mesura que la principal font de renda de les famílies és la que deriva de la participació en el mercat de treball, és evident que l'estudi de l'exclusió social passarà, inevitablement, per l'estudi de la implicació de les persones en el mercat de treball.

La pèrdua d'un lloc de treball, la impossibilitat de trobar-ne o la precarietat en cas de tenir-ne tenen un impacte sobre les persones afectades que transcendeix l'efecte directe sobre la renda del subjecte, la capacitat de consum o de fer front a despeses ja compromeses.

Població activa i ocupada: en un context d'expansió econòmica, sol incrementar-se la població que participa en el mercat de treball. Col·lectius tradicionalment “desanimats” s'acosten al món laboral i alteren els paràmetres de la desigualtat laboral i els perfils de l'exclusió econòmica. L'increment de la participació laboral té conseqüències per als individus que hi participen (en el sentit que en reforcen l'autonomia financera, i moltes vegades els nivells d'autoestima i les oportunitats de participar en espais de sociabilitat) i per a les llars a què pertanyen (en incrementar els recursos de reserva per afrontar situacions de precarietat imprevista).

Salariis baixos: la renda salarial és la font més important de recursos monetaris de les famílies. Un dels principals elements que expliquen l'existència de pobresa entre la població ocupada són les baixes remuneracions. Els salariis baixos sovint impedeixen —fins i tot en situacions de feina a temps complet— generar prou renda per situar la llar per sobre del llindar de la pobresa. L'OCDE defineix salariis baixos com aquells que són inferiors a dos terços de la mediana de les rendes salarials. Les ocupacions de baixa remuneració no es distribueixen aleatòriament en la societat. Identificarem els segments socials amb més incidència d'aquest fenomen i de quina manera es relaciona amb altres formes de precarietat laboral.

Contractació temporal: el treball en modalitats de contractació temporal és una de les principals fonts d'inseguretat per a la continuïtat de la carrera laboral dels/de les treballadors/es. Però la contractació temporal comporta habitualment desavantatges addicionals que se superposen a la inseguretat i incrementen les probabilitats d'experimentar formes diverses d'exclusió social. Analitzem alguns d'aquests desavantatges (salarials i no salarials) i la seva incidència.

Inseguretat i riscos per a la salut a la feina: les condicions de treball poden tenir impacte sobre la salut dels treballadors a través de l'exposició dels/de les treballadors/es a elements ambientals que poden provocar accidents o un deteriorament de l'estat general de salut.

Organització dels temps de treball: la duració de la jornada laboral i l'organització dels temps de treball són aspectes que influeixen de manera determinant en la possibilitat d'assolir equilibris entre la feina i altres fites i aspiracions personals. De l'assoliment d'aquests equilibris depèn, en bona mesura, el benestar personal dels individus. Els dèficits de temps poden acompanyar altres formes de privació.

Durada de l'atur: en primer lloc, la durada de l'atur actua com un factor desincentivador tant de la intensitat de cerca de feina per part dels desocupats, com de la disposició a contractar dels/de les ocupadors/es potencials, i fa cada vegada més difícil que el desocupat es reintegri en el món laboral. En segon lloc, la prolongació d'una situació d'atur pot

agreujar els costos econòmics de l'atur, quan els aturats perden el dret a prestacions socials o es veuen obligats a desfer-se de patrimoni o endeutar-se per afrontar despeses i mantenir estàndards de vida.

Sociabilitat dels aturats: la xarxa de suport amb què poden comptar els aturats és un factor de primer ordre per explicar els nivells de malestar econòmic i psicològic que provoca l'atur. En l'últim apartat del capítol 5 analitzem fins quin punt les persones que han perdut la feina poden confiar en altres persones perquè els ofereixin petits ajuts, mantenir els estàndards de vida, rebre suport emocional i buscar noves feines.

Prestacions per atur: analitzem l'existència, la cobertura i la generositat de les prestacions. Al marge de l'educació i la sanitat, que tenen un sistema universal, públic i gratuït, la majoria dels drets socials i de les necessitats no duen associats aquests mecanismes de garantia. El dret a la percepció depèn de tenir una ocupació, cosa que li dóna centralitat i fa que obtenir-la i conservar-la sigui un requisit per gaudir de condicions que permetin la participació i el reconeixement social. Analitzem, tanmateix, el paper de les prestacions en l'atenuació de les situacions de manca d'ingressos salarials.

2. 2. Exclusió i nous riscos en el cicle vital

L'edat és un dels principals criteris de divisió social. Un estrat de la piràmide d'edat està compost per persones que travessen de forma simultània la mateixa etapa del cicle vital i que —malgrat que puguin existir diferències considerables entre elles— tendeixen a assemblar-se per això, ja sigui en les seves capacitats, les habilitats, les aficions o motivacions. En totes les societats, els rols socials, i les obligacions i responsabilitats associats a ells, solen estar diferenciats clarament per l'edat. També la distribució d'oportunitats i l'accés a recursos socials. En les societats més “simples”, descrites pels antropòlegs/es, l'edat és un dels principis més importants d'organització social, que emplaça a homes —i moltes vegades també a dones— en categories excloents, a les quals s'incorporen després de participar en elaborats ritus d'iniciació. Les categories d'edat situen a les persones en l'estructura social, els confereixen un estatus i determinen la seva identitat grupal. Històricament, en la majoria de societats, el poder polític i econòmic ha recaigut en estrats d'edat avançada.⁴

En el món occidental desenvolupat, l'edat juga un paper de primer ordre en la configuració institucional de les societats. Des de petits/es, la socialització dels nens/es està pautaada en funció de la seva edat. L'edat determina la participació d'una persona en el sistema educatiu, les seqüències i trajectòries que segueix, i els estadis als que li correspon haver arribat a cada moment. Els adults desaproven les conductes o actituds dels seus fills/es quan les consideren impròpies de la seva edat, bé sigui perquè “progressen” massa lentament, o ho fan a un ritme excessiu, incorrent en el “pecat” de la precocitat. Posteriorment, en el món del treball, les persones s'acostumen a ser tractades i a esperar les recompenses —ja sigui retribucions, promocions o altres privilegis— que corresponen a persones de la seva edat i veterania.

Els criteris formals de diferenciació per edat són especialment rellevants en l'esfera política i legal. Molts drets i responsabilitats s'associen explícitament a certs trams d'edat. El dret a treballar, a votar, a conduir un cotxe, a casar-se o a obtenir una ocupació o un càrrec públic, solen estar vetats a determinades persones que no han complert una edat mínima exigible o —com succeeix amb el dret a tenir una ocupació remunerada— han superat un determinat llindar. L'Estat prescriu i proscriu determinades formes de relació entre persones que pertanyen a diferents grups d'edat. Tradicionalment, les lleis han sancionat als pares

L'edat és un dels principals criteris de divisió social.

4. En els règims polítics sustentats en principis de dominació tradicional, el poder legislatiu era reservat preferentment als notables i oligarques de major edat. Allí ocupaven moltes vegades els anomenats Consells d'Ancians on es discutien les lleis i s'adoptaven decisions vinculants per a la comunitat. Habitualment el poder executiu també corresponia a homes adults o ancians, que posseïen el poder en la seva condició de patriarques domèstics. En l'actualitat, encara poden trobar-se reminiscències simbòliques de temps pretèrits en la figura del degà, com a membre més antic d'una corporació, o en l'atribució de càrrecs provisionals als membres de major edat en les assemblees recentment triades (Flaquer 1998:56)

que no cuiden i protegeixen als seus fills/es, i en alguns països, també als fills/es adults que no donen suport als seus progenitors ancians o en situació de necessitat. Per altra banda, els sistemes penals solen perseguir i condemnar amb severitat les relacions sexuals entre una persona adulta i un/a menor.

Les polítiques que desenvolupen els Estats de benestar exerceixen una influència important en l'organització de la biografia de les persones. En les societats industrials, els Estats de benestar (fonamentalment a través dels sistemes educatius i els programes de pensions) van contribuir a parcel·lar la vida de les persones en tres etapes, clarament compartimentades, a les quals corresponien drets i formes de protecció diferenciades: la infància, la vida adulta activa i l'ancianitat. Com assenyala la sociòloga francesa Anne-Marie Guillemard (2005) aquesta periodització condiona les trajectòries individuals, fixant un calendari de transicions vitals —en moments relativament fixos en la vida de les persones— i uns “horitzons temporals” cap als quals encaminar els passos al llarg de la vida.

En la divisió tripartida de les biografies individuals, l'etapa intermèdia es configurava com el període nuclear en la vida de les persones, entorn del qual gravitaven els altres dos (definites, en oposició a aquesta etapa, com períodes d'inactivitat). El treball s'erigiria durant aquests anys centrals en l'element definitori de la identitat de les persones, ja sigui com treball remunerat (per als homes) o com treball domèstic no remunerat —o petites ocupacions que complementaven la renda familiar— per a les dones. El paper central del treball queda realçat per la sincronització d'altres experiències biogràfiques amb les trajectòries laborals. Per als homes, l'entrada en la vida adulta venia donada per l'accés estable al treball, el matrimoni, i després d'un lapse curt de temps, el naixement dels fills. Segons aquest esquema, la carrera laboral prevista per als homes era continua i ascendent, en consonància amb l'evolució de la seva trajectòria familiar, una trajectòria estable i previsible. En els règims de benestar tradicionals, els sistemes públics de benestar asseguraven el benestar material de les famílies a través de la protecció del sustentador principal (el *breadwinner* o “garant de pa”) enfront de la pèrdua de l'ocupació (amb legislacions molt estrictes que dificultaven l'acomiadament) i enfront d'eventualitats imprevistes que poguessin afectar a les seves rendes salarials (com ara, una malaltia o una discapacitat). La jubilació es concebia com la mescuda recompensa a una vida dedicada al treball. En aquesta divisió tripartida dels drets socials, els calendaris femenins no solien estar estructurats tan rígidament, atès que en la majoria d'ocasions el seu accés a beneficis depenia dels drets adquirits pel seu marit.

Aquest engranatge entre les necessitats del món del treball, l'organització de la protecció social i les trajectòries vitals dels individus està entrant en crisi. Com a resultat estem assistint a una desestandarització de les vides individuals, el que du aparellats “nous riscos”

Les polítiques que desenvolupen els Estats de benestar exerceixen una influència important en l'organització de la biografia de les persones.

Estem assistint a una desestandarització de les vides individuals, el que du aparellat “nous riscos” d'exclusió.

d'exclusió. A això han contribuït diverses transformacions socials. En primer lloc, cal destacar l'augment espectacular de la participació laboral femenina en el mercat de treball, que reflecteix canvis culturals que afecten a les seves aspiracions vitals, la millora dels seus nivells educatius i l'accés generalitzat a mètodes de control de la fecunditat. Simultàniament, tant l'expansió del sector serveis com certes innovacions tecnològiques (que fan cada vegada menys necessari l'ús de la força bruta i demanden creixentment altres tipus d'aptituds i destreses) han suprimit els “avantatges comparatius” del treball masculí sobre el femení, promovent la igualació de rols. Com a conseqüència de tot això, un nombre creixent d'homes i dones (sobretot aquestes últimes) compatibilitzen una carrera en el mercat laboral amb obligacions familiars. Actualment, prop de la meitat dels treballadors/es europeus reconeixen desenvolupar treball domèstic almenys 12 hores setmanals (Groot i Breedveld 2004). Molts/es altres interrompen temporalment, durant períodes més o menys llargs de les seves vides, la seva carrera laboral per a dedicar-se completament a atendre i cuidar a familiars (bé siguin fills/es petits o parents grans dependents). El temps que els pares dediquen als seus fills/es és una de les principals inversions que poden realitzar en el seu benestar present i en les seves oportunitats vitals futures. Per aquest motiu, dèficits d'atenció i suport parental als fills/es afecten desfavorablement el desenvolupament precoç de les seves aptituds i talents (Blau 1999, Blau i Currie 2004, Cunha et al. 2005) i, posteriorment, els seus rendiments acadèmics (Marí-Klose et al. 2008). Per altra banda, interrupcions llargues o repetides de la carrera laboral per a cuidar a familiars poden dificultar la reincorporació d'aquestes persones al món laboral i afectar les seves possibilitats de fer-ho en les mateixes condicions que quan el van abandonar⁵.

En segon lloc, el mercat de treball ofereix menys seguretat. Un nombre cada vegada més reduït de treballadors/es té una ocupació vitalícia. L'evolució dels mercats i dels sistemes productius reclama noves formes d'organitzar el treball, ritmes i calendaris flexibles, la disposició dels treballadors/es a seguir formant-se al llarg de la seva carrera laboral i a invertir en la seva “ocupabilitat” per a evitar una dependència excessiva d'empreses que ja no poden garantir la pervivència de la seva ocupació a llarg termini. Cada vegada més persones participen en programes de formació en etapes més avançades de la seva vida, ja sigui per a recuperar aquesta ocupabilitat després de perdre el seu lloc de treball o per a mantenir-la en un context d'intensificació de la competitivitat amb altres treballadors/es més joves. La proliferació del treball temporal i altres formes de treball “atípic” està contribuint a diversificar les trajectòries laborals, creant nous riscos d'exclusió social entre grups que troben moltes

5. Per exemple, un treball comparatiu de Ruhm (1998), basat en evidència longitudinal de nou països europeus, posa de manifest que les interrupcions llargues (de nou mesos o més) del treball per part de les dones després de donar a llum redueixen els seus salaris en un 3% per terme mig.

dificultats per a afermar la seva posició en el mercat de treball i beneficiar-se així dels avantatges que l'ocupació estable propicia per assolir una adequada integració social. Aquests riscos estan afectant especialment als treballadors/es més joves, que veuen ajornada la seva transició a la vida adulta. La inseguretats laboral desanima als joves a abandonar la seva llar familiar d'origen.⁶ Un altre dels principals dèficits als que enfronten aquests treballadors/es té a veure amb la limitació en l'accés als drets socials que se'n deriven de la continuïtat de la trajectòria laboral.⁷

Fora de món del treball, un espai on la fallida de la continuïtat biogràfica s'ha fet evident és en la família. Enfront dels principis que consagraven el matrimoni com un sacrament indissoluble que conferia estabilitat i seguretat a la unitat familiar, s'instal·len, amb cada vegada més força i major legitimació, noves concepcions que veuen en el matrimoni una opció de convivència entre dues persones adultes –que coexisteix amb altres– condicionada a la satisfacció d'aspiracions emocionals dels components de la parella. Alguns autors es refereixen a una transformació dràstica de la intimitat en la relació de parella. Els vells ideals amorosos que cimentaven la relació matrimonial veuen amenaçada la seva hegemonia cultural per altres nous –l'amor confluent–, que reconeixen el caràcter contingent del sentiment amorós i el dret dels membres de la parella a seguir buscant la felicitat si no obtenen suficients beneficis de la relació com perquè mereixi la pena continuar-la (Giddens 1992). La creixent acceptació d'aquestes premisses es tradueix en la irrupció de noves formes familiars, com són les parelles cohabitants o unions consensuals i en l'increment espectacular dels divorcis i separacions. La pèrdua de solidesa de les carreres sentimentals comporta, així mateix, la incorporació d'un nombre creixent de persones en ple cor de l'edat adulta a un mercat de l'amor postconjugal on les persones intenten rectificar el propi destí i tornar a començar de nou, triant una nova parella. Cada vegada és més habitual trobar parelles que formen una nova família amb quaranta o cinquanta anys, o tenen fills/es a edats impensables en el passat.

Un dels riscos més estudiats que acompanya a l'increment de ruptures matrimonials és el deteriorament de la situació econòmica dels menors que queden a càrrec d'una mare sola. Abundant evidència ha posat de manifest que les aportacions econòmiques que realitza el progenitor absent habitualment es redueixen de forma significativa després del divorci, el que redunda en un deteriorament important de la capacitat financera de la llar (Hoffman

6. En un treball que utilitza dades de 12 països europeus, Becker et al. (2004) determina que la percepció d'inseguretats en el treball (definida per la preocupació per perdre'l) influeix significativament en les taxes de co-residència de pares i fills/es. Si el percentatge de joves insegurs amb el seu treball es redueix de 100 a zero, les taxes de co-residència es reduïrien 13 punts percentuals.

7. Per exemple, en la pràctica, en una situació de precarietat laboral, poques persones estan en condicions de fer ús del seu dret al permís parental o d'excedències per tenir cura de familiars malalts (Flaquer i Escobedo 2008: 13).

i Duncan 1988, Hill 1992). Les pensions de manutenció i altres transferències que realitza el progenitor absent tenen —quan existeixen— un impacte molt limitat sobre els recursos disponibles.⁸ Per això, per regla general, les llars monoparentals presenten taxes de pobresa més altes que altres tipus de llars amb nens/es (Flaquer et al. 2006). És previsible que aquestes situacions de pobresa, com assenyalen diversos estudis, repercutixin negativament en el desenvolupament d'aquests nens/es (McLanahan 1985). A això cal afegir altres efectes que pot comportar la ruptura matrimonial. Investigacions diverses han acreditat l'existència de dèficits que no tenen a veure amb els diners sinó amb el temps que els fills/es de pares separats o divorciats passen amb els progenitors que abandonen la llar (McLanahan i Sandefur 1994, Mari-Klose et al. 2008).

Una de les principals preocupacions d'analistes i estudiosos és el caràcter acumulatiu dels desavantatges socials. És una de les cares del anomenat *Principi Mateu*, en referència a un passatge bíblic de l'Evangeli segons Sant Mateu en que es parla de la distribució de recursos: “al que més tingui, més se li donarà; i al que menys tingui, àdhuc el poc que té se li llevarà”. Segons aquest principi, descrit per vegada primera per Robert Merton (1968) els avantatges i desavantatges socials tendeixen a consolidar-se de manera que la bretxa inicial entre els més afortunats (gràcies a la seva capacitat, recursos disponibles o ubicació estructural) i els menys afortunats tendeix a eixamplar-se amb el pas del temps.⁹

En aquest sentit, les implicacions a llarg termini de la pobresa, el fracàs escolar o els problemes de comportaments en la infància són objecte de creixent preocupació. En relació a la pobresa dels menors, per exemple, abundant investigació ha acreditat que les seves seqüeles acompanyen a aquests nens/es al llarg de les seves vides. La pobresa infantil es troba correlacionada negativament amb els rendiments acadèmics o els anys d'escolarització, i positivament amb la probabilitat d'incórrer en comportaments delictius, tenir un embaràs prematur o experimentar dificultats d'inserció en el mercat de treball (atur, treballs de baixa qualitat, etc) (Mayer 1997, Duncan y Brooks-Gunn 1997, Vleeminckx i Smeeding 2001, Maurin 2002, Blair 1999). A més, existeix una probabilitat molt elevada que els fills/es de famílies pobres esdevinguin més endavant pares pobres, de manera que la síndrome de la pobresa es transmeti intergeneracionalment (Esping-Andersen 2005).

Més enllà de la preocupació per la infància, existeix una creixent inquietud sobre els

Una de les principals preocupacions d'analistes i estudiosos és el caràcter acumulatiu dels desavantatges socials.

8. Segons un estudi recent realitzat amb dades d'una enquesta a una mostra d'adolescents catalans i els seus progenitors (Panel de Famílies i Infància realitzat pel CIIMU), aproximadament quatre de cada deu dones que no conviuen amb el pare dels seus fills/es afirmen que no reben recursos econòmics d'aquests progenitors absents (Mari-Klose et al. 2008).

9. L'utilització pionera de l'efecte Mateu per Merton pretenia donar compte dels creixents nivells de desigualtat en la productivitat i reconeixement que obtenien els membres d'una mateixa cohort de científics/ques. Segons Merton, s'ha d'atribuir l'accentuació de les desigualtats a esbiaixos en la valoració dels treballs que realitzen diferents grups de científics: els científics/ques més eminents tendeixen a collir més aplaudiments que altres investigadors menys coneguts per contribucions similars.

efectes acumulatius de les transicions discontinües i irregulars en el mercat de treball, la impossibilitat de molts joves d'accedir a un habitatge en propietat, o els efectes d'una carrera laboral intermitent sobre els drets a rebre prestacions adequades en situacions d'atur o després de la jubilació. Tots aquests neguits alimenten debats i propostes per a reconfigurar les polítiques de benestar a fi d'adaptar-les a trajectòries biogràfiques que segueixen canals cada vegada més imprevisibles i cada vegada menys subjectes a punts de transició fixos i invariables. Des d'aquest punt de vista, la missió de l'Estat de benestar no ha de circumscriure's a proporcionar rendes compensatòries a les persones que no treballen o que travessen una situació de precarietat. Un aspecte central de l'orientació que aquests analistes volen imprimir a les polítiques és garantir la preservació de les "capacitats" de les persones que travessen períodes d'atur o inactivitat i, quan la situació així ho requereix, millorar la seva "ocupabilitat" (Guillemard 2005). Es persegueix incentivar l'acumulació de capital humà al llarg de la vida, començant per assegurar una formació sòlida durant la infància que permeti desenvolupar una capacitat adaptativa d' "aprendre a aprendre" (Bovenberg 2007). Es tracta de realitzar "inversions socials" preventives, que puguin evitar la dependència econòmica dels individus respecte a programes "passius" de protecció social. Això implica desenvolupar "polítiques del cicle vital", que corregeixin dinàmiques acumulatives perverses des del moment que aquestes es desencadenen.

El cicle vital constitueix el principal eix d'anàlisi en aquest informe. Privilegiar aquesta perspectiva no suposa negar la importància d'altres factors que intervenen en dinàmiques d'exclusió social, com la classe social, el gènere o la nacionalitat. L'estructura d'oportunitats vitals, les trajectòries que segueixen les persones al llarg de les seves vides i les transicions que travessen vénen determinades en gran mesura per privilegis derivats de la seva posició en l'estructura de classes, la seva condició d'home o dona o la seva ciutadania. Néixer en una ubicació o una altra de l'estructura social continua influent de forma decisiva en la probabilitat d'experimentar dinàmiques acumulatives que poden desembocar en exclusió social. Però la probabilitat de patir aquestes dinàmiques no se circumscriu únicament a grups que arrossegueu "llastos d'origen". Quan l'estatus social de les persones depèn en gran part de la seva participació en l'activitat productiva i la de la seva parella, la falta de treball en la llar (ja sigui perquè un dels membres de la parella o ambdós estan aturats o romanen inactius), la precarietat en l'ocupació o la ruptura de la parella pot provocar un desclassament social, la degradació de la seva posició social i nivell de vida. En les societats del risc és cada vegada més comuna la figura de l'exclòs/a desclassat, que ha perdut el seu estatus social després d'emancipar-se, divorciar-se, perdre la seva ocupació o jubilar-se; que és víctima d'una situació que abans no coneixia i en la qual probablement ni tan sols havia pensat de caure. Ells/es són els principals protagonistes d'aquest informe. Són la cara de la nova exclusió social a Espanya.

El cicle vital constitueix el principal eix d'anàlisi en aquest informe. Privilegiar aquesta perspectiva no suposa negar la importància d'altres factors que intervenen en dinàmiques d'exclusió social, com la classe social, el gènere o la nacionalitat.

3. INCIDÈNCIA DE L'EXCLUSIÓ ECONÒMICA I LABORAL

Mesurar és comparar, sobretot quan es mesuren desigualtats. Per tal d'emetre un primer diagnòstic sobre l'exclusió econòmica i laboral, situarem Espanya al mapa. Per a això aportarem una visió panoràmica i comparativa a base de dades empíriques tant a escala europea com a autonòmica. La realitat social i política requereix que revisem les dades per dalt i per baix. La presa de decisions sobre aspectes que afecten la vida de les persones es mou cada vegada més en aquests dos àmbits: supranacional i regional. D'una banda, els grans eixos de la política social es defineixen cada vegada més a escala europea. De l'altra, la implementació de les polítiques de benestar s'apropa cada vegada més al ciutadà. Conèixer la situació de l'exclusió econòmica i laboral a Espanya significa, en el nou context sociopolític, comparar aquests indicadors amb la resta dels països de l'entorn i, alhora, observar les discrepàncies que es produeixen a escala de les comunitats autònomes.

Un altre nivell de la realitat social és el de la resta del món. Si bé aquest informe no pretén abastar tant, sí que vol incorporar aquesta dimensió a l'anàlisi en la mesura que forma part de la nostra realitat pròxima. En una nova era de migració internacional, les persones busquen oportunitats per desenvolupar els projectes vitals en contextos favorables. Però la limitació tant en l'accés i exercici de drets civils i socials com de recursos bàsics situa les persones que emigren en situacions de desavantatge i vulnerabilitat. Les dades disponibles d'enquestes no permeten endinsar-se en la diversitat de realitats dels projectes migratoris. Tot i així, seguint la màxima que obre aquest capítol, mesurarem la desigualtat comparant, en aquest cas contrastant, els principals indicadors d'exclusió econòmica i laboral de la població autòctona amb els de la població immigrant (que no pertany a l'Europa comunitària). El dibuix que sorgeix d'aquesta anàlisi és forçosament només un esbós de la complexitat de les situacions de vulnerabilitat associades al fenomen migratori.

Mesurar és comparar, sobretot quan es mesuren desigualtats.

3.1. Espanya des d'una perspectiva comparada

a) Exclusió econòmica

La pobresa monetària, tal com la considerem en aquest informe, és una pobresa relativa, és a dir, el nivell de vida de les persones es considera en relació amb el context en el que viuen. Aquest context ja no se situa en un únic pla. Europa i els països que la componen s'han convertit en una referència davant la qual el nostre país ha de mesurar-se, i fins i tot complir una agenda. En aquest sentit l'Estratègia de Lisboa (2000) va ser el punt de partida per acordar un nou objectiu estratègic de la Unió a fi de reforçar l'ocupació, la reforma econòmica, la sostenibilitat i la cohesió social. Pobresa, desigualtat, baixa participació en el mercat laboral i atur són vistos dins d'aquest marc d'actuació com una amenaça als objectius de cohesió social. Comparar es converteix en el mètode adequat d'avaluar els avenços socials dels països en aquests temes.

Els països de la UE han assumit el compromís d'aconseguir el 2010¹⁰ “un impacte decisiu” en l'eradicació de la pobresa. Els indicadors de pobresa relativa (utilitzant diversos líndars com el 60% o el 40%, tant de la mitjana com de la mediana dels ingressos equivalents) s'han convertit en uns dels instruments més importants per fer un seguiment de la lluita contra la desigualtat i l'exclusió social a Europa i conèixer si hi ha tendències cap a la convergència derivades d'aquests esforços.¹¹ Cal assenyalar que durant el període que va del 1994 al 2001 el Panel de Llars de la Unió Europea (PHOGUE) ha estat la principal font de dades a l'hora de calcular aquests indicadors. A partir del 2003 s'inicia una nova recollida de dades, l'*European Union Survey on Income and Living Conditions* (EU-SILC), que interromp i substitueix la sèrie anterior. Això suposa el fet de no disposar de la sèrie temporal completa d'alguns països, a més de complicar les interpretacions a llarg termini.

Una primera lectura de les dades ens permet constatar com a mínim dos aspectes: l'heterogeneïtat de les taxes de pobresa entre països i l'estabilitat de les taxes de pobresa a cada país al llarg de l'última dècada. Com es pot observar en les dades de l'any 1995 a la taula 3.1, les taxes de pobresa moderada (60% de la mediana dels ingressos equivalents) dels països europeus varien entre el 10% de Dinamarca i el 23% de Portugal. Al cap de poc

10. Vegeu, per exemple, l'*Informe conjunt sobre Protecció Social i Inclusió Social de 2008* del Consell de la Unió Europea.

11. En la Cimera de Niça (desembre 2000) els caps d'Estat i de Govern van confirmar la decisió que una forma eficaç de lluitar contra la pobresa i l'exclusió seria aplicant el mètode obert de cooperació (OMC). Els elements claus d'aquesta aproximació són la definició d'objectius acordats per consens per la UE, el desenvolupament de plans d'acció nacionals per a assolir aquests objectius i la publicació periòdica dels avanços assolits. En aquest context, el Consell Europeu de Laeken (desembre 2001) va aprovar un primer conjunt de 18 indicadors estadístics comuns per a la inclusió social que permeten comparar el progrés dels Estats membres respecte als objectius establerts. Aquests indicadors abasten dimensions importants de la inclusió social (situació financera de la llar, ocupació, salut i educació) amb l'objectiu d'analitzar la multidimensionalitat del fenomen (Dennis i Guio 2003).

Una primera lectura de les dades ens permet constatar com a mínim dos aspectes: l'heterogeneïtat de les taxes de pobresa entre països i l'estabilitat de les taxes de pobresa a cada país al llarg de l'última dècada.

més d'una dècada, les taxes de pobresa a l'Europa dels 15 segueix mostrant pràcticament la mateixa divergència entre el país amb la taxa més baixa (els Països Baixos, amb un 10%) i el país que presenta la taxa més alta (Grècia, amb un 21%). Per tant, hi ha una diferència important entre les taxes de pobresa de la població dels diferents països de la UE, que es redueix molt poc al cap d'una mica més de deu anys.

Les taxes de pobresa interanuals de cada país es mantenen pràcticament constants. L'única excepció significativa és Portugal, on la pobresa es redueix significativament i li permet abandonar l'últim lloc que ocupava el 1995 i situar-se el 2006 (amb un 18%) amb una taxa inferior a la dels veïns del sud d'Europa. En qualsevol cas, en deu anys la taxa mitjana de pobresa moderada a l'Europa dels 15 amb prou feines ha canviat. Això succeeix tant als països que han passat “bons temps” econòmics (com Espanya), com als que s'han trobat immersos en una etapa d'estancament (com Alemanya). A Europa hi ha una correlació important entre riquesa per càpita i taxes de pobresa, tal com es pot observar a la taula, que ordena els països de major a menor a menor Producte Interior Brut (PIB) per capita. En termes generals, els països amb el PIB per capita més alt són els que tenen les taxes de pobresa més baixes. Irlanda i el Regne Unit constitueixen les úniques excepcions rellevants, fonamentalment a causa de les característiques singulars dels seus sistemes de benestar en el concert europeu.¹²

Durant tot el període analitzat, Espanya es posiciona entre els països amb les taxes de pobresa més altes. Des de 2004 Espanya assoleix un nivell del 20%. Juntament amb Grècia, Itàlia, el Regne Unit, Irlanda i Portugal, forma part del conjunt de països amb taxes de pobresa que se situen, de manera consistent, per sobre de la mitjana de la UE-15 (Taula 3.1).

Espanya es posiciona entre els països amb les taxes de pobresa més altes.

Des de 2004 Espanya assoleix un nivell del 20%. Juntament amb Grècia, Itàlia, el Regne Unit, Irlanda i Portugal, forma part del conjunt de països amb taxes de pobresa que se situen, de manera consistent, per sobre de la mitjana de la UE dels 15.

12. Formen part del que es coneix com a Estats de benestar de *tall liberal* (Esping-Andersen 1993).

Taula 3.1. Percentatge de pobresa moderada (60% mediana) als diferents països de la UE-15

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Mitjana UE-15	17	16	16	15	16	15	15	: (b)	15	17	16	16
Luxemburg ^(a)	12	11	11	12	13	12	12	:	11	12	13	14
Irlanda	19	19	19	19	19	20	21	:	20	21	20	18
Dinamarca	10	:	10	:	10	:	10	:	12	11	12	12
Suècia	:	:	8	:	8	:	9	11	:	11	9	12
Països Baixos	11	12	10	10	11	11	11	11	12	:	11	10
Finlàndia	:	8	8	9	11	11	11	11	11	11	12	13
Regne Unit	20	18	18	19	19	19	18	18	18	:	19	19
Àustria	13	14	13	13	12	12	12	:	13	13	12	13
Bèlgica	16	15	14	14	13	13	13	:	15	15	15	15
França	15	15	15	15	15	16	13	12	12	13	13	13
Alemanya	15	14	12	11	11	10	11	:	:	:	12	13
Itàlia	20	20	19	18	18	18	19	:	:	19	19	20
Espanya	19	18	20	18	19	18	19	19	19	20	20	20
Grècia	22	21	21	21	21	20	20	:	21	20	20	21
Portugal	23	21	22	21	21	21	20	20	19	20	19	18

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de PHOGUE i EU-SILC, Eurostat.

Nota: a) Els països estan ordenats de major a menor PIB per càpita.

b) : No hi ha dades disponibles

La taxa de pobresa alta (és a dir, el percentatge de persones amb ingressos equivalents per sota del 40% de la mitjana) segueix un patró similar al de les taxes de pobresa que utilitzen el llindar del 60%: gran heterogeneïtat entre països i poques diferències en les taxes interanuals durant tot el període (Taula 3.2). La mitjana de la taxa de pobresa alta a Europa és del 5% i ha sofert canvis insignificants en un període de deu anys. Tot i així, sí que s'aprecia una certa tendència a la reducció de les formes més severes de pobresa: mentre que a l'any 1995 Portugal i Grècia se situaven a l'últim lloc amb un 10% de pobresa alta, na dècada més tard Grècia es manté en aquest lloc, al costat d'Espanya, amb una taxa de pobresa lleugerament més baixa que la de l'any 1995 (8%). Les taxes més reduïdes se situen als països nòrdics. El descens més acusat de la taxa de pobresa alta es produeix a Portugal, que ha reduït un 40% la taxa de pobresa alta en aquests deu anys. En canvi, a Irlanda la taxa de pobresa alta augmenta de manera important durant el mateix període, fet que resulta especialment

vistós en el context de creixement econòmic accelerat que ha travessat aquest país durant la dècada dels noranta i al principi del nou mil·lenni. Espanya manté la taxa de pobresa alta en un 8%, amb canvis poc significatius al llarg del període analitzat. Forma part, al costat de Grècia (8%), Itàlia (7%), Portugal i el Regne Unit (ambdós amb un 6%), del bloc de països que se situen per sobre de la mitjana europea en taxes de pobresa alta.

Taula 3.2. Percentatge de pobresa alta (40% mediana) als diferents països de la UE-15

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Mitjana UE-15	6	6	5	5	5	5	5	: (b)	5	5	5	5
Luxemburg (a)	3	2	1	2	2	1	3	:	2	3	3	3
Irlanda	2	2	2	3	4	5	5	:	6	5	5	3
Dinamarca	:	:	:	:	:	:	2	:	4	3	3	3
Suècia	:	:	:	:	:	:	2	3	:	3	3	4
Països Baixos	5	4	3	3	3	3	3	3	4	:	4	3
Finlàndia	:	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Regne Unit	6	5	5	7	7	7	5	5	5	:	6	6
Àustria	5	4	3	4	4	3	3	:	4	4	3	3
Bèlgica	4	4	4	3	3	3	2	:	5	5	3	3
França	4	4	4	4	4	4	2	2	2	3	3	3
Alemanya	7	5	4	3	3	3	3	:	:	:	3	4
Itàlia	8	8	8	7	7	7	8	:	:	8	7	7
Espanya	8	7	9	7	7	6	7	6	6	7	8	8
Grècia	10	10	10	9	9	9	8	:	9	7	7	8
Portugal	10	8	8	8	7	7	6	:	:	7	7	6

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de PHOGUE i EU-SILC, Eurostat.

Nota: a) Els països estan ordenats de major a menor PIB per càpita.

b) : No hi ha dades disponibles

Fins ara les dades que hem ofert de pobresa són transversals, és a dir que fan referència a la situació de les persones en el període d'un any. Identifiquen, per tant, situacions que poden ser transitòries i que poden corregir-se d'un any a un altre. Les taxes de pobresa persistent (que recullen informació longitudinal de les mateixes persones mitjançant enquestes continuades de tipus panel) permeten capturar la diferència entre les situacions de pobresa

transitòria i altres de caràcter més estructural, que s'estenen al llarg del temps.¹³ En ser una mesura més restrictiva que la transversal o anual, el risc de sofrir aquest tipus de pobresa és menor que el de la pobresa anual.¹⁴ La taxa mitjana de pobresa persistent a la UE és del 9% (Taula 3.3). Països com Portugal, Grècia, Irlanda i Itàlia presenten taxes que se situen clarament per sobre d'aquest nivell. Espanya, si bé presenta unes taxes de pobresa anuals bastant més altes que la mitjana europea, en aquest cas té una taxa de pobresa persistent propera a la mitjana de la UE.

13. Les dades comparatives de pobresa a nivell europeu que es presenten provenen del Panel de Llars de la Unió Europea. Es tracta d'una sèrie que s'inicia en l'any 1994 i s'interromp en el 2001. Fins a l'any 2004 no s'inicia una nova sèrie de recollida de dades (tant transversals com longitudinals) sobre pobresa, privació i condicions de vida amb l'EU-SILC. Els resultats longitudinals sobre pobresa persistent no s'han fet públics fins el moment.

14. Es considera pobresa persistent el percentatge de llars en què el nivell d'ingressos equivalents està per sota del 60% o del 40% del llindar durant l'any actual i com a mínim dos dels últims tres anys. Per tant, cal fer un seguiment d'aquestes persones almenys durant quatre anys per tal d'obtenir la informació necessària.

Taula 3.3. Percentatge de pobresa persistent (60% i 40% mediana) als diferents països de la UE-15

	Pobresa persistent (60% mediana)					Pobresa persistent (40% mediana)				
	1997	1998	1999	2000	2001	1997	1998	1999	2000	2001
Mitjana UE-15	: (b)	9	9	9	9	2	2	2	2	:
Luxemburg (a)	:	8	8	8	9	:	0	0	0	0
Irlanda	12	12	12	13	13					
Dinamarca	:	:	:	:	6	:	:	:	:	:
Suècia	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Països Baixos	6	5	5	5	6	1	1	1	:	:
Finlàndia	:	:	5	6	6	:	:	0	0	:
Regne Unit	10	11	11	11	:	1	2	2	2	:
Àustria	:	7	7	7	7					
Bèlgica	8	8	7	8	7	1	1	1	1	1
França	9	8	9	9	:					
Alemanya	6	6	6	6	6	2	1	1	1	:
Itàlia	11	11	11	11	13	3	3	3	3	4
Espanya	11	11	11	11	10	3	2	3	2	2
Grècia	14	12	13	13	14	5	4	4	4	5
Portugal	15	14	14	14	15	4	4	3	3	3

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades PHOGUE, Eurostat.

Nota: a) Els països estan ordenats de major a menor PIB per càpita.

b) : No hi ha dades disponibles

La inclusió social és un objectiu reconegut com a prioritari pel model social europeu. Alguns països tenen més èxit que d'altres no només a l'hora de reduir les taxes de pobresa, sinó també a l'hora de mantenir-les estables en nivells baixos. En aquest nou marc de referència, Espanya presenta una clara situació de desavantatge, però que, també cal dir-ho, no difereix de la que es podria esperar en funció del seu estatus econòmic (mesurat amb el PIB per capita). Se situa entre els països amb les taxes més altes tant de pobresa moderada com de pobresa alta, i lleugerament per sobre de la mitjana en pobresa persistent. Tanmateix, el fet que l'expansió econòmica de l'última dècada no hagi servit per començar a reubicar el nostre país en el mapa de la pobresa a Europa, convida a examinar dimensions addicionals que pu-

guin ajudar a explicar aquesta anomalia. Començarem amb l'exclusió laboral i a continuació examinarem la realitat de la immigració.

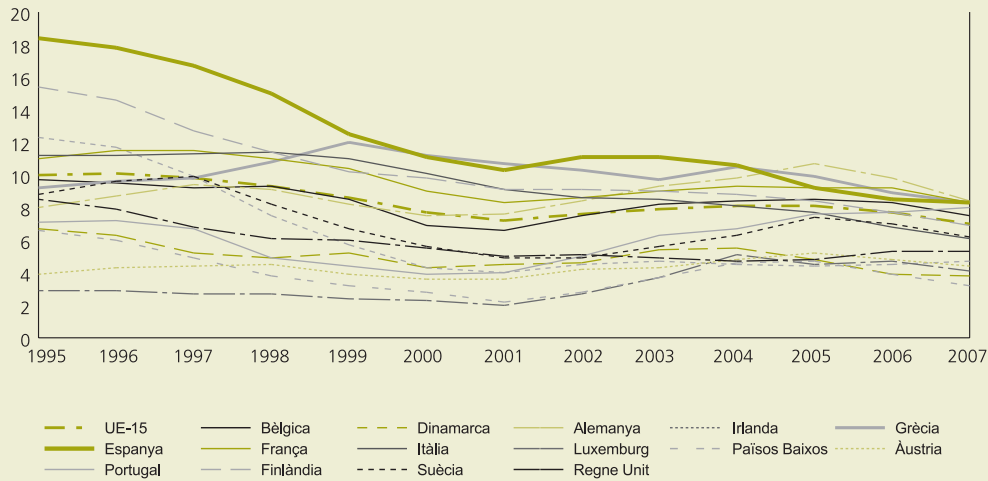
b) Exclusió laboral

Segons el Consell Europeu, “l'ocupació esdevé la millor protecció davant l'exclusió” (Consell Europeu 2000: 5). El consens europeu entorn d'aquesta idea s'arrela en un volum considerable de treballs d'investigació. Per exemple, Tsakoglou i Papadopoulos (2001: 32), utilitzant les dades del Panel de Llars de la Unió Europea, conclouen que “en la majoria dels països (encara que en diferent grau) s'observa que, com més petit és el vincle de les persones o de les llars amb el mercat laboral, més gran és el risc d'exclusió en relació amb la resta de la població”. Les polítiques actives d'ocupació es conceben, des d'aquesta perspectiva, no només com una iniciativa que persegueix promoure l'entrada al mercat de la població en edat de treballar, sinó també com una mesura per combatre la precarietat econòmica i l'exclusió social. Però hi ha altres cares de l'exclusió que l'ocupació no resol, i de les quals de vegades és responsable. Les condicions en què es realitza la feina i la seva qualitat afecten els nivells de benestar de les persones i poden conduir-les per un camí que agreugi altres situacions d'exclusió.

Tal com s'observa en el Gràfic 3.1, des de la segona meitat dels anys noranta es produeix una tendència bastant generalitzada al descens del percentatge de desocupació. Durant aquest mateix període es produeix també una convergència en les taxes de desocupació als diferents països de la UE-15. Mentre que l'inici del període es caracteritza per una dispersió molt alta —amb una taxa de 18,4% a Espanya i de 2,9% a Luxemburg—, el 2007 la diferència entre els països amb més i amb menys desocupació és només de 5,2 punts percentuals (3,2% als Països Baixos i 8,4% a Alemanya).

Gràfic 3.1. Evolució del percentatge de persones en atur. UE-15

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de Labour Force Survey, Eurostat.

Especialistes com B. A. Atkinson (1988) prevenen sobre l'esperança de trobar relacions estretes entre la caiguda de la desocupació i de l'exclusió social. Sens dubte, individualment, l'ocupació protegeix les persones de les situacions de precarietat i constitueix una forma d'integració social. Tanmateix, de forma agregada, no hi ha cap correspondència clara entre pobresa i desocupació. Les dades europees avalen aquesta idea. En l'última dècada, la caiguda del percentatge de desocupació no ha estat acompanyada d'un descens de les taxes de pobresa. A Espanya, per exemple, no es produeix una relació consistent entre la taxa de pobresa i la proporció de desocupació: mentre que la primera es manté constant en tot el període, la segona decreix un 55%.

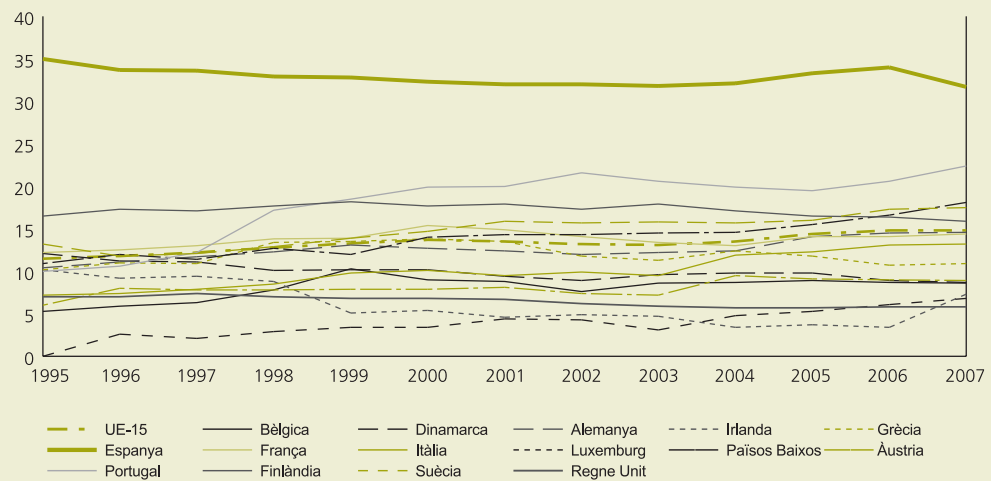
Com també suggereix Atkinson, que l'ocupació i la inclusió vagin unides depèn també de les condicions en les quals es desenvolupa l'activitat laboral. La creació de llocs de treball només redueix l'exclusió social si la feina contribueix a restituir una sensació de control de la persona sobre la seva vida, li assegura un nivell de vida acceptable i li ofereix oportunitats de futur. Això no s'aconsegueix fàcilment amb feines precàries. En relació amb els països de l'entorn europeu, en aquest aspecte, Espanya presenta clars desavantatges.

Un dels indicadors més utilitzats per a mesurar la precarietat laboral (encara que no l'únic, com tindrem ocasió de comprovar al capítol 5) és el treball temporal. L'expansió del treball temporal a Europa és el resultat tant de les demandes de les empreses en un nou con-

A Espanya no es produeix una relació consistent entre la taxa de pobresa i la proporció de desocupació: mentre que la primera es manté constant en tot el període, la segona decreix un 55%.

text productiu com de les mesures de desregulació del mercat de treball adoptades per molts països al llarg de les últimes dues dècades. En general, el treball temporal creix en el conjunt de la UE (passa de representar l'11,5% el 1995 al 14,8% el 2007), però més clarament en uns països que en d'altres (Gràfic 3.2). En alguns països, les taxes de temporalitat es mantenen baixes, o disminueixen, al llarg de tot el període. És el cas del Regne Unit o d'Irlanda, on les diferències entre treball estable i treball temporal no són gaire significatives a causa del baix cost que suposa un acomiadament. Als països amb nivells intermedis la temporalitat tendeix a augmentar, però de manera progressiva. Els països amb els increments més intensos són Portugal i els Països Baixos, que passen de tenir una taxa de temporalitat del 10% a situar-se al voltant del 20%. Espanya sobresurt clarament de la resta de països amb les taxes de treball temporal més elevades d'Europa (35% el 1995 i 31,7% el 2007). L'origen d'aquestes taxes anòmales cal buscar-lo en les mesures de desregulació del mercat de treball adoptades el 1984, que van provocar que la majoria de noves contractacions es realitzessin en aquesta modalitat. Aquestes taxes es mantenen altes en tot el període analitzat.

Gràfic 3.2. Evolució del percentatge de persones amb contracte temporal. UE-15

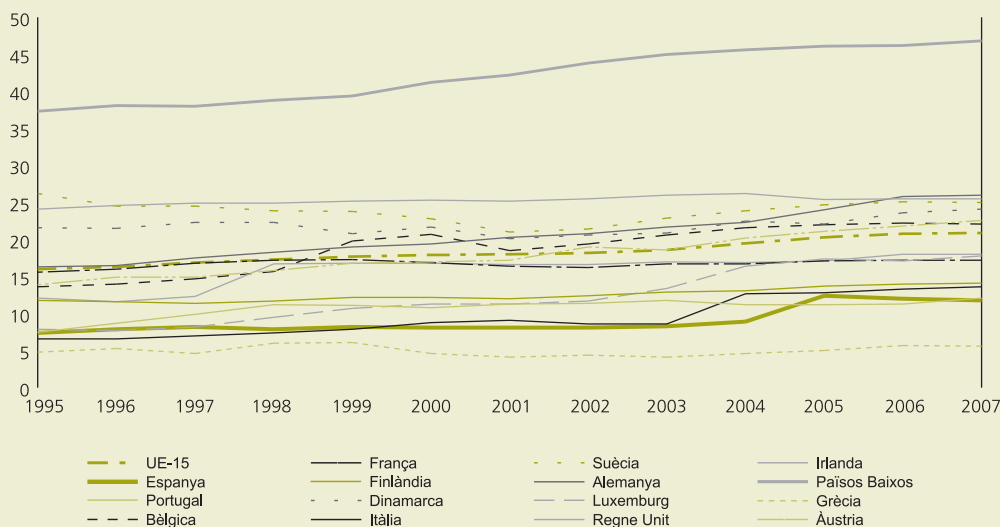

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de Labour Force Survey, Eurostat.

Pel que fa al treball a temps parcial, la tendència a tots els països de la UE és el creixement progressiu (Gràfic 3.3). Cal assenyalar que el temps parcial no s'ha de veure exclusivament com una forma de precarietat en el mercat de treball sinó també com una oportunitat de conciliar vida laboral i familiar. De fet, diversos països europeus han potenciat aquesta forma de contractació, buscant una organització més equilibrada dels temps de producció i dels temps personals o socials. El cas dels Països Baixos és el més evident en aquest tema: el treball a temps parcial suposa gairebé la meitat dels contractes (amb un 46,8% el 2007). Espanya se situa en un lloc molt discret en aquesta modalitat de treball, només per sobre de Grècia, i molt per sota de la mitjana europea (20,9% el 2007), tant a l'inici com al final del període, però amb una tendència a l'alça en els últims tres anys (ha passat del 7,4% el 1995 a l'11,8% el 2007). El treball parcial a Espanya és fonamentalment treball femení, i a diferència del que passa a altres països, de baixa qualitat: de contractació temporal, amb alts índexs de rotació i baixos nivells salarials (Flaquer i Escobedo 2008: 6).

Gràfic 3.3. Evolució del percentatge de persones amb contracte a temps parcial. UE 15

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de Labour Force Survey, Eurostat.

En aquest nivell d'anàlisi —comparatiu i evolutiu— Espanya se situa en un lloc destacat del mapa de l'exclusió econòmica i laboral, en ambdós casos perquè presenta nivells alts respecte a la mitjana europea. Si bé els indicadors demostren un marcat descens de la desocupació i una expansió de nous tipus de contractació i formes de treball, això no sembla que hagi modificat en gran manera les taxes de pobresa. Però participar en el mercat de treball no garanteix el benestar si les condicions de feina són precàries. La precarietat de l'ocupació i els salaris baixos, que han proliferat en un context d'expansió econòmica, provoquen que la pobresa no s'associï només a la inactivitat sinó que afecti cada cop més la població treballadora (*working poor*). La precarietat és un fenomen multidimensional que requereix l'anàlisi de diferents aspectes com els salaris baixos, la inestabilitat, els riscos per a la salut, etc.,— que abordarem amb més profunditat al capítol 5 de l'informe.

3.2. Comunitats autònomes

L'anàlisi de les condicions de vida de les persones necessita referents. El context de la Unió Europea i dels països que la componen és, sens dubte, un element clau i necessari per fer una lectura contrastada de les dades d'Espanya. A més, és en el nivell macro que es defineixen els grans criteris de política social que comparteixen com objectiu la reducció de la pobresa. Les dades quantitatives generalment disponibles no permeten acostar-se als nivells més propers de la vida dels ciutadans (el nivell micro), com les ciutats o pobles, i impedeixen contrastar-ne la situació amb la d'altres entitats similars. Ara bé, l'Encuesta de Condiciones de Vida permet, per primera vegada, contrastar indicadors de pobresa i exclusió laboral en el nivell meso de la comunitat autònoma. En un model d'administració pública com el del nostre país això representa un avenç considerable ja que, arran del procés de descentralització, les comunitats autònomes tenen un paper cada vegada més important en la gestió i provisió de serveis públics que incideixen en la situació de persones en risc de vulnerabilitat econòmica o laboral.

Abans de presentar els resultats volem advertir que, per tal de realitzar una anàlisi que tingui en compte tant els criteris de relativitat com de proximitat, es va decidir calcular els llinars de pobresa tenint en compte la mediana dels ingressos equivalents de cada comunitat autònoma (C. A.).¹⁵ Això suposa aplicar un criteri alternatiu al que utilitza habitualment l'Instituto Nacional de Estadística en les seves publicacions, on sol aplicar el llinar estatal per a calcular les taxes de pobresa de cada C. A.¹⁶ La principal de les raons per a optar per aquest plantejament alternatiu és la considerable variabilitat de situacions econòmiques que es poden trobar en el mapa autonòmic, i que es reflecteixen en la capacitat financera de les famílies. El producte interior brut per càpita de la C. A. més rica (Madrid) és un 48% superior al PIB de la C. A. més pobra (Extremadura). L'heterogeneïtat de les xifres macroeconòmiques es correspon amb una variabilitat considerable de les medianes dels ingressos equivalents de les llars en les diferents comunitats (Taula 3.4). La diferència entre la comunitat amb ingressos disponibles més alts (la Comunitat Foral de Navarra) i la dels més baixos (Extremadura) és igualment del 48%. També són molt diferents els ingressos que les famílies consideren necessaris en la llar per a arribar a final de mes. Mentre en comunitats com Madrid, Illes Balears o Catalunya aquests ingressos mínims necessaris giren, per terme mig, entorn dels 2.200 euros, a Extremadura són de 1.599 euros, gairebé un 30% menys. És a dir, a igualtat de renda disponible, la sensació de privació pot ser molt distinta en diferents

Aplicant el llinar autonòmic és possible acostar l'indicador de pobresa a la capacitat financera real de les famílies en el context que viuen.

15. Encara així, les taxes de pobresa calculades amb el llinar estatal poden consultar-se en l'Annex II.

16. Organismes autonòmics vinculats a l'INE —com l'Idescat a Catalunya— també calculen les taxes de pobresa a partir del llinar autonòmic.

llocs d'Espanya. La variabilitat de situacions desaconsella la utilització d'un llindar únic.¹⁷ Aplicant el llindar autonòmic és possible acostar l'indicador de pobresa a la capacitat financera real de les famílies en el context que viuen. Amb els mateixos ingressos una llar pobre a Navarra, pot no ser-ho en Andalusia, i a la inversa, una llar amb ingressos disponibles superiors al llindar autonòmic andalús, podria trobar-se encara per sota del llindar navarrès.

Taula 3.4. Llindars de pobresa de les Comunitats Autònomes 2006

	Ingressos equivalents		Llindars de pobresa		
	mediana	mitjana	60% mediana	40% mediana	25% mitjana
Andalusia	9.214 €	10.684 €	5.528 €	3.686 €	2.671 €
Aragó	12.613	13.679	7.568	5.045	3.420
Illes Canàries	9.516	11.149	5.709	3.806	2.787
Cantàbria	12.111	13.755	7.267	4.844	3.439
Castella i Lleó	10.455	11.864	6.273	4.182	2.966
Castella-La Manxa	9.733	11.134	5.840	3.893	2.783
Catalunya	13.794	14.849	8.276	5.518	3.712
Comunitat de Madrid	13.307	15.126	7.984	5.323	3.781
Comunitat Foral de Navarra	15.234	16.506	9.140	6.094	4.127
Comunitat Valenciana	11.350	12.414	6.810	4.540	3.104
Extremadura	7.927	9.553	4.756	3.171	2.388
Galícia	10.422	11.622	6.253	4.169	2.906
Illes Balears	13.399	15.037	8.040	5.360	3.759
La Rioja	11.590	12.493	6.954	4.636	3.123
País Basc	14.389	15.103	8.634	5.756	3.776
Principat d'Astúries	12.149	13.528	7.289	4.860	3.382
Regió de Múrcia	10.165	11.077	6.099	4.066	2.769

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2006, INE.

17. Pel mateix motiu a ningú se li ocorreria proposar un llindar de pobresa únic a Europa, que pogués utilitzar-se per a calcular les taxes de pobresa en països amb PIBs per càpita molt diferents.

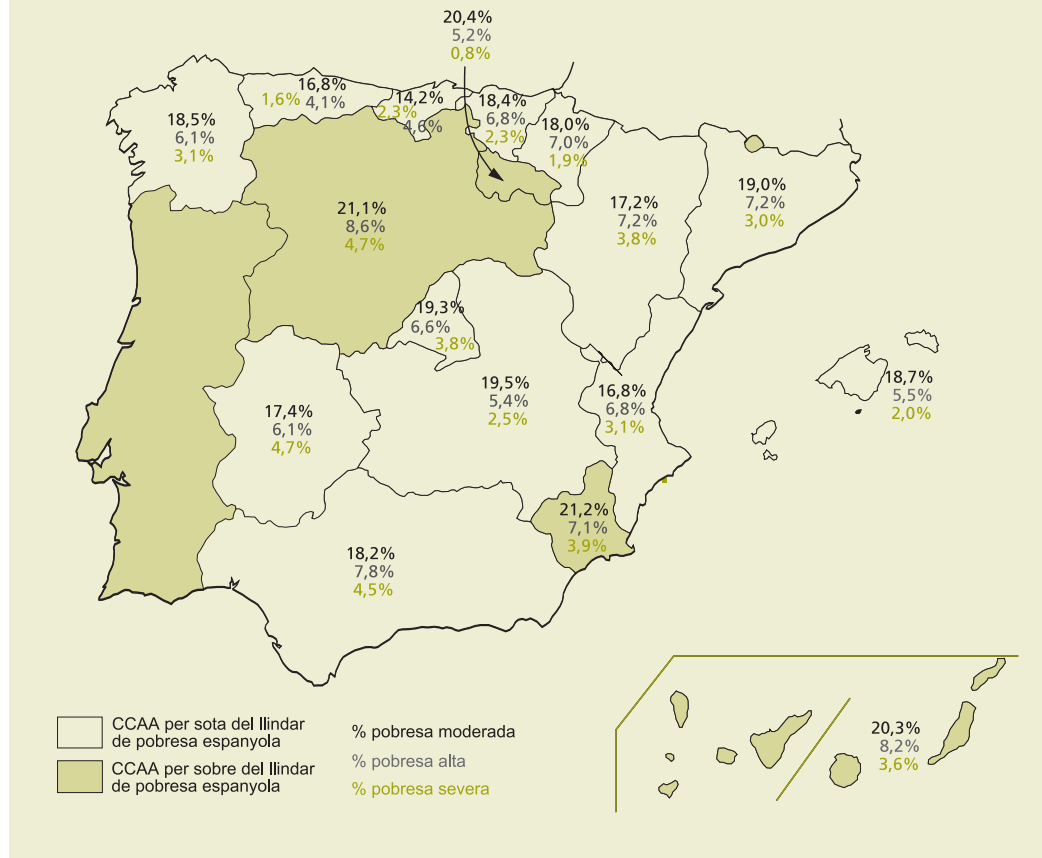

L'any 2006, un 19,9% de la població d'Espanya se situa per sota del llindar estatal de pobresa. Fent servir els llindars autonòmics, per sobre d'aquesta mitjana es troben Múrcia (21,2%), Castella i Lleó (21,1%), la Rioja (20,4%) i Canàries (20,3%) (Mapa 1). Però entre aquestes comunitats s'adverteixen diferències considerables respecte a la severitat de la pobresa: mentre que la Rioja presenta la taxa de pobresa severa més baixa de totes les CA (0,8%), Castella i Lleó té la més alta (al costat d'Extremadura). En el cas d'aquesta última, un 4,7% de les persones tenen uns ingressos equivalents inferiors a 2.966 euros anuals. Per tant, és important assenyalar les C.A. que presenten taxes de pobresa més altes respecte a la mitjana espanyola, però també ho és analitzar en quins nivells es concentra aquesta pobresa. Per això al mapa de la pobresa a Espanya hi hem indicat els percentatges de pobresa calculant tots tres llindars en cada C. A.: el 60% i el 40% de la mediana dels ingressos equivalents i el 25% de la mitjana.

Entre les comunitats amb menys risc d'experimentar situacions de pobresa es poden destacar Cantàbria, amb un 14,2%, i València i Astúries, amb un 16,8%. Al Mapa 1 s'aprecia gràficament quines C.A. estan per sobre i quines estan per sota del llindar de pobresa espanyol, en funció de la tonalitat: les comunitats en verd clar tenen una taxa de pobresa que se situa per sota de la mitjana espanyola, mentre que per assenyalar les que se situen per sobre s'utilitza un color més fosc.

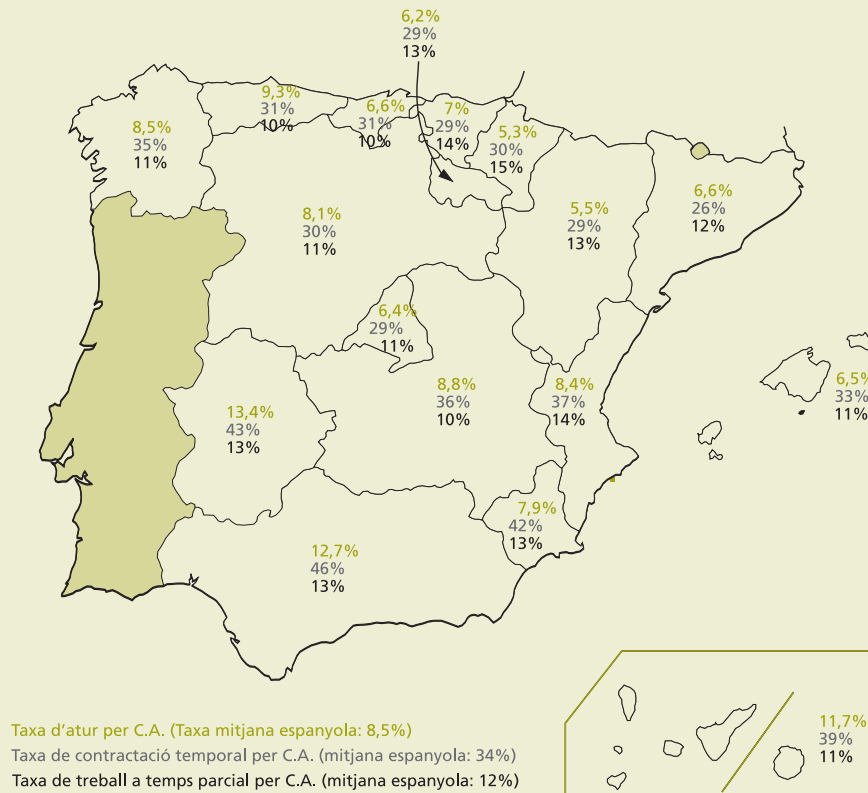

Mapa 1. Taxes de pobresa (moderada, alta i severa) en les comunitats autònomes. Espanya 2006, segons el llindar de pobresa de cada C. A.

De la mateixa manera, presentem unes dades bàsiques sobre la situació del mercat de treball a Espanya i a les C.A. (vegeu Mapa 2). El 2006 la taxa mitjana a Espanya de desocupació se situa en el 8,5% del total de població en edat de treballar. Per sobre d'aquest percentatge trobem quatre C.A.: Astúries, que la supera en un 9%, Canàries, que s'acosta al 12%, i Andalusia i Extremadura, que se situen en el 13,5%. En general (tret d'Astúries) es tracta de comunitats amb alts nivells de contractació temporal que sobrepassen la mitjana espanyola (34%). Andalusia presenta una taxa de temporalitat del 46%, Extremadura frega el 43% i Múrcia, un 42%. Finalment, poca cosa cal dir respecte al treball a temps parcial. Les discrepàncies entre les diferents C.A. són insignificants (entre el 10% i el 14%) i la mitjana espanyola és d'un 12%.

Mapa 2. Taxes d'atur, temporalitat i treball a temps parcial a les comunitats autònomes. Espanya 2006

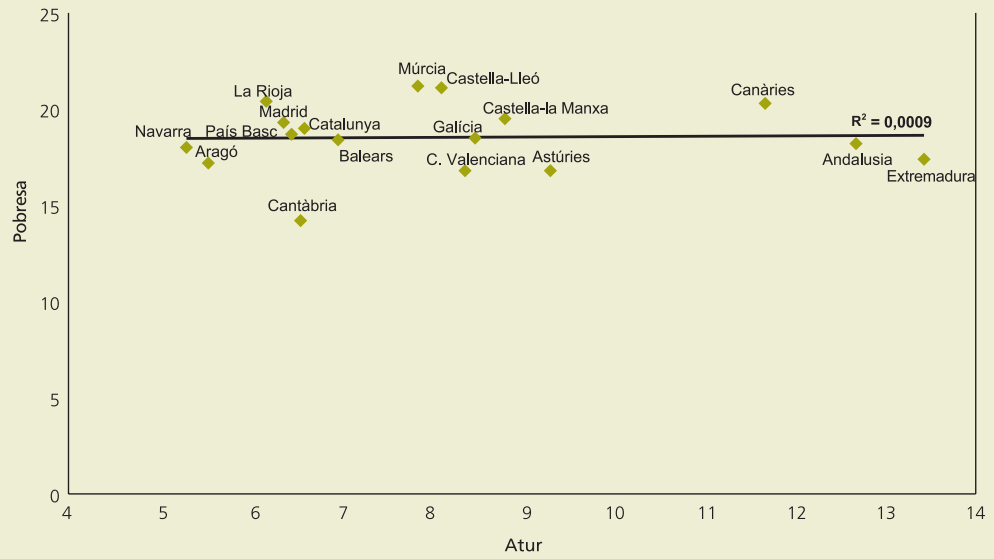

No hi ha cap correlació entre indicadors territorials de pobresa i exclusió laboral (tal com s'aprecia als Gràfics 3.4 i 3.5). Els índexs de correlació són pràcticament nuls. Una altra dada que cal ressenyar és que, mentre el nivell de dispersió territorial de les taxes d'atur i temporalitat és bastant alt (Desviació típica de l'atur= 2,4; Desviació típica de la temporalitat= 5,7), la dispersió de les taxes de pobresa entre C.A. és baixa (Desviació típica de la taxa de pobresa= 1,7).

No hi ha cap correlació entre indicadors territorials de pobresa i exclusió laboral.

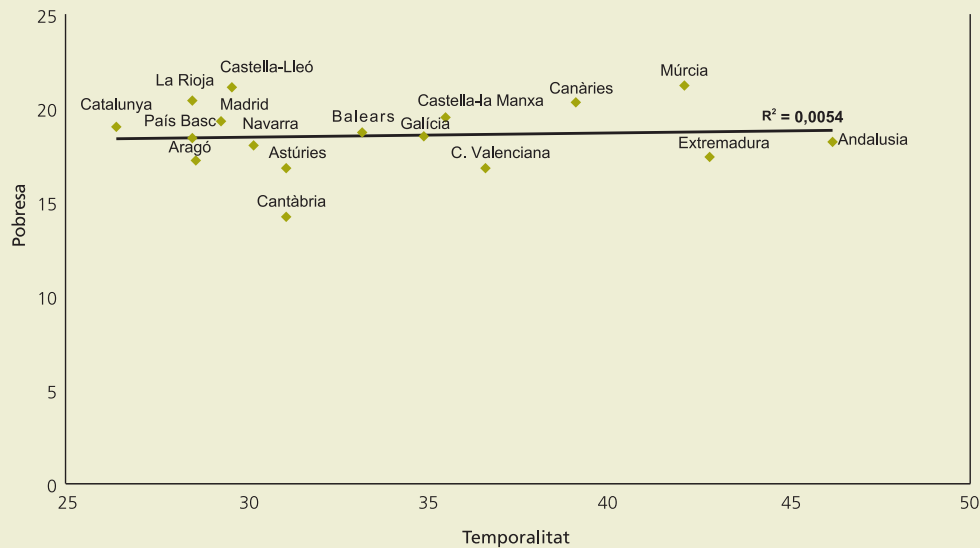

Gràfic 3.4. Correlació entre atur i pobresa a les diferents Comunitats Autònomes. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'ECV_2006 i l'EPA 2006, INE.

Gràfic 3.5. Correlació entre temporalitat i pobresa a les diferents Comunitats Autònomes. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'ECV_2006 i l'EPA 2006, INE.

Reduir la disparitat econòmica i social entre regions forma part del repte de la política de cohesió social a escala europea.¹⁸ Per tant, ambdós nivells de la realitat social estan interconnectats. En aquest contrast de referents en termes d'exclusió econòmica, Espanya presenta dues cares: en el nivell macro se situa a la cua, amb les taxes més altes de pobresa moderada i alta entre els països de la Unió Europea (UE-15); i d'altra banda, dins de les fronteres, aconsegueix mantenir nivells baixos dispersió de la pobresa econòmica entre les C.A. Pel que fa a l'exclusió laboral, els indicadors mostren una de les taxes de desocupació més altes en relació amb l'Europa dels 15, i la més alta de contractes temporals. Entre C.A. la situació de la desocupació i de la temporalitat és bastant heterogènia, mentre que pràcticament no es detecten discrepàncies en relació amb el treball a temps parcial.

18. Els objectius de la política de cohesió van dirigits a les regions amb un PIB per càpita inferior al 75% de la mitjana europea. La incorporació de nous Estats membres té un efecte sobre els ingressos que perceben les C.A. d'aquests fons. *Cinquè informe de cohesió econòmica i social: convergència, competitivitat i cooperació.*

3.3. Noves fractures socials: la immigració

En la nostra anàlisi de l'exclusió social queda per tractar la relació del nostre país amb la resta del món. En aquest cas el contrast que es realitza no és entre països ni entre C.A., sinó entre persones nascudes a Espanya i persones nascudes fora d'Espanya. La condició de persona nascuda fora del nostre país duu, per si sola, a certes formes d'exclusió de caràcter jurídic i polític. En aquesta edició de l'informe no ens centrarem en aquestes línies de divisió social i ens limitarem a presentar dades sobre riscos econòmics i laborals.

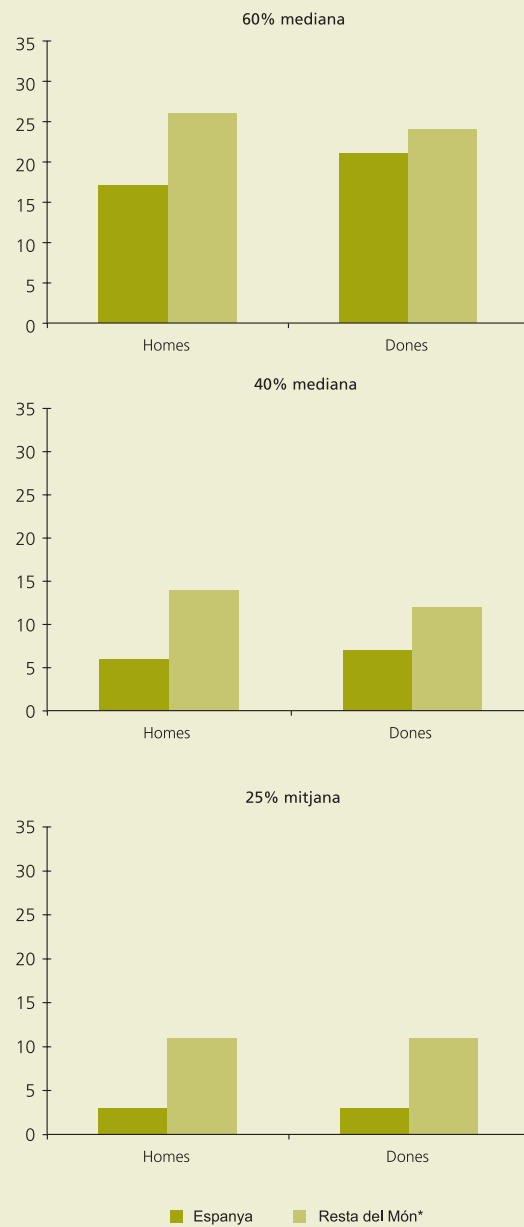
Abans d'abordar l'anàlisi empírica de les dades, cal fer algunes advertències metodològiques. La primera és de tipus conceptual i es refereix a la categoria "immigrant". En aquest informe, aquesta categoria és sinònim de persona nascuda fora de l'Europa dels 25. L'Encuesta de Condiciones de Vida distingeix tres categories per a la pregunta lloc de naixement: Espanya, Europa dels 25 i resta del món. En l'anàlisi de les dades hem exclòs la segona categoria ja que es disposava de pocs casos a la mostra. La segona advertència té a veure amb la categoria amb què hem realitzat l'anàlisi, nascuts a la resta del món. Quan s'analitzen les dades d'enquesta de persones de procedència no europea s'ha de tenir en compte que una part important d'aquesta població està en situació irregular i, per tant, no pot ser entrevistada. La tercera advertència és que la categoria que utilitzem per a l'anàlisi és summament àmplia ja que inclou tots els països del món tret dels de la UE-25, i, per tant, no discrimina ni per nacionalitats ni per continents. Es tracta, doncs, d'una categoria que representa persones que l'únic que comparteixen és el fet d'haver nascut fora de l'Europa dels 25. Malgrat les limitacions de l'anàlisi, creiem que els resultats que s'obtenen en contrastar la situació de les persones immigrants amb la dels que han nascut a Espanya justifiquen l'atenció que els prestem.

a) Exclusió econòmica

El percentatge de pobresa de les persones immigrants és sensiblement superior al de les persones nascudes a Espanya (Gràfic 3.6). Pel que fa a la pobresa moderada, el 17% dels homes i el 21% de les dones nascuts a Espanya són pobres. Entre els nascuts fora de l'Europa dels 25, la taxa de pobresa moderada se situa en el 26% i el 24% respectivament.

Gràfic 3.6. Percentatge de persones pobres, segons procedència i sexe

*Resta del món no inclou l'Europa dels 25

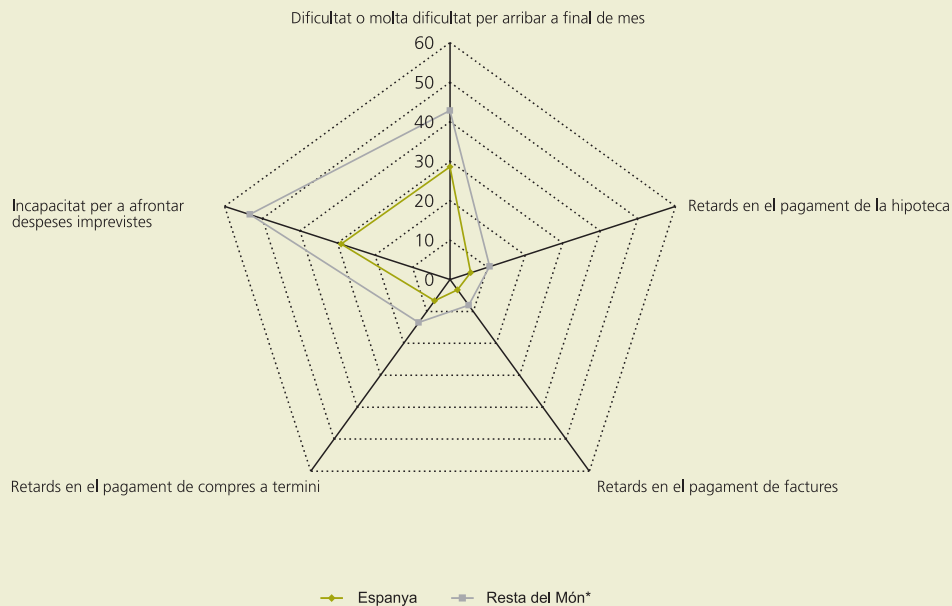
Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de ECV_2006, INE.

El mateix patró es repeteix amb el percentatge de pobresa alta i severa, encara que cal assenyalar que la diferència entre persones nascudes a Espanya i a la resta del món s'accentua a les bosses de pobresa més intensa. Un 6% d'homes d'origen espanyol i un 7% de dones tenen pobresa alta; en el cas de les persones nascudes fora de la UE-25 la pobresa alta és el doble (12% i 14% respectivament). Les discrepàncies més acusades es produeixen entre les proporcions de persones amb pobresa severa: mentre que entre els autòctons/as se situa en el 3%, entre els nascuts fora de la UE-25 la proporció es triplica.

Aquestes taxes altes de pobresa es reflecteixen en la capacitat de les llars formades amb persones immigrants per afrontar una sèrie de despeses necessàries per mantenir uns estàndards mínims de vida. Quan les persones no poden cobrir les necessitats materials bàsiques com a conseqüència d'una restricció en els ingressos, es produeixen situacions de privació. En les dades que es presenten en el Gràfic 3.7 pot observar-se que les persones nascudes fora de la UE-25 es troben en una situació de més vulnerabilitat i privació que les persones autòctones, tant en termes de privació de béns materials com de privació subjectiva (entesa com la percepció negativa sobre la capacitat dels ingressos de la llar per cobrir les necessitats bàsiques). Així, per exemple, mentre que un 29% dels autòctons declaren que són incapaços d'afrontar despeses imprevistes, entre els estrangers ho admeten un 53%. Aquesta restricció dels ingressos pot generar situacions d'endeutament de les llars. Així, les persones nascudes a Espanya que afirmen que s'han retardat en el pagament de la hipoteca són un 5,5%, en el pagament de factures un 3,2% i en el pagament de compres a terminis un 6,6%. En comparació, les persones nascudes fora d'Espanya presenten una proporció del 10%, 8% i 14%, respectivament. La percepció subjectiva sobre les limitacions dels ingressos per cobrir les necessitats materials de la llar són clarament un reflex del que acabem de dir: un 29% dels autòctons declara que té dificultat o molta dificultat per arribar a fi de mes, mentre que en el cas de les persones estrangeres la proporció que ho declara és del 43%.

Gràfic 3.7. Dificultats econòmiques de les llars segons procedència. Espanya 2006

*Resta del món no inclou l'Europa dels 25

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'ECV_2006, INE.

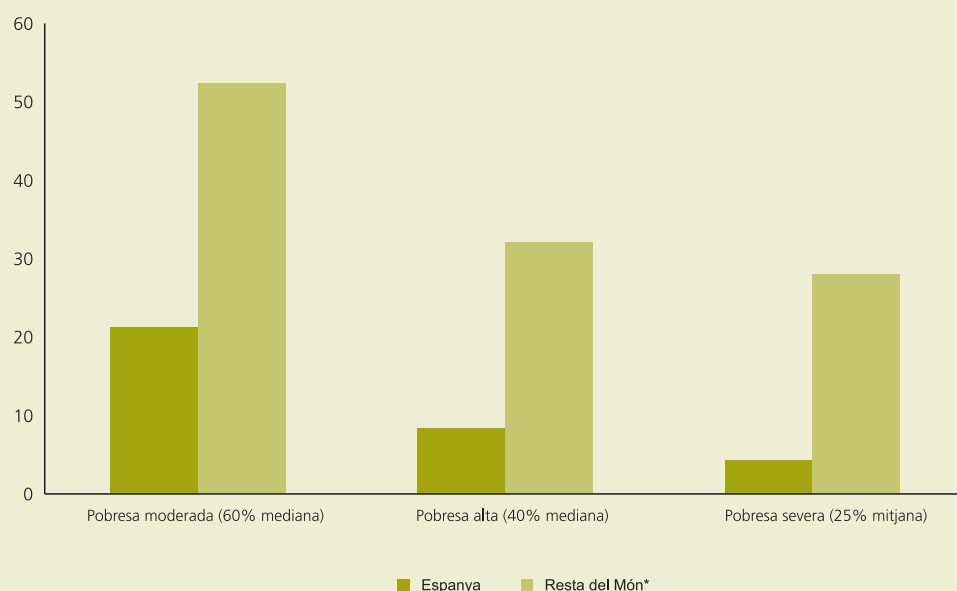
Un element que vertebrava l'anàlisi de les dades en aquest informe és el de l'atenció preferent que es dedica al paper del cycle vital en la configuració de l'exclusió econòmica i laboral. La idea que reposa en aquest plantejament és que els riscos socials s'han redistribuït i que l'exclusió tendeix a concentrar-se en edats més primerenques. El contrast de les dades entre persones menors de 16 anys autòctones i estrangeres reflecteix una panorama preocupant (Gràfic 3.8). Mentre que dos de cada deu nens autòctons tenen risc de pobresa moderada (21%), entre els nascuts fora de l'Europa dels 25 el risc de pobresa n'afecta més de la meitat (52%). Les taxes de pobresa alta i severa acusen encara més aquestes diferències: mentre que el risc de pobresa alta és del 8,4% entre els nens/es autòctons, entre els estrangers aquesta proporció és quatre vegades més alta (32%). En la pobresa severa, el percentatge de risc de pobresa dels nens/es estrangers és set vegades superior al dels nascuts a Espanya (amb un 4% entre els autòctons i un 28% entre els estrangers). Això vol dir que els nens/es estrangers

Mentre que dos de cada deu nens autòctons tenen risc de pobresa moderada (21%), entre els nascuts fora de l'Europa dels 25 el risc de pobresa n'afecta més de la meitat (52%).

no només són més pobres, sinó que la seva pobresa és més intensa. El més important que cal indicar aquí és el risc que comporta la pobresa en la infantesa, no només en termes de manca i limitació en l'accés als recursos en l'actualitat, sinó, sobretot, en la limitació de les oportunitats per al desenvolupament dels projectes vitals en el futur.

Gràfic 3.8. Percentatge de pobresa dels menors de 16 anys, segons procedència dels pares. Espanya 2006

* Resta del món: s'inclou als nens/es dels quals els pares són estrangers (de qualsevol país excepte els 25 de la Unió Europea).

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2006, INE.

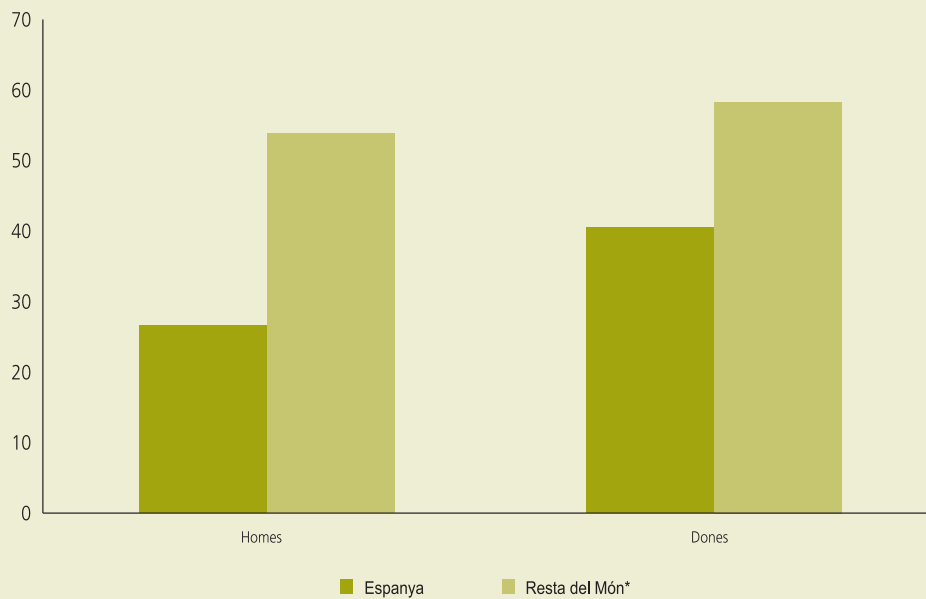
b) Exclusió laboral

Un altre dels aspectes que abordem en aquest informe és el de l'exclusió laboral. En aquest cas es tracta de contrastar la situació en el mercat laboral de les persones nascudes a Espanya amb la de les nascudes fora d'Espanya (exceptuant l'Europa dels 25). En l'anàlisi ens centrem en dos aspectes: el tipus de contracte i el salari mitjà. Pel que fa al tipus de contracte s'aprecia en el Gràfic 3.9 més presència de les persones estrangeres en els tipus de contractació temporal (un 54% dels homes i un 58% de les dones estrangeres tenen una feina temporal, davant un 27% d'homes i 40% de dones autòctones). També son notables

les diferències de la mediana del salari: la mediana de salari dels homes nascuts a Espanya és de 14.000 € i el de les dones, 10.200 €. Els immigrants homes tenen una mediana de salari de 11.220 €, mentre que les dones perceben 8.400 € (Gràfic 3.10). La incorporació al mercat laboral és una forma d'integració de les persones a la societat d'acollida. Però aquesta integració sembla que passa per la segmentació en la ubicació laboral: les persones nascudes fora d'Europa es concentren en les formes de contractació i en els salaris més precaris.

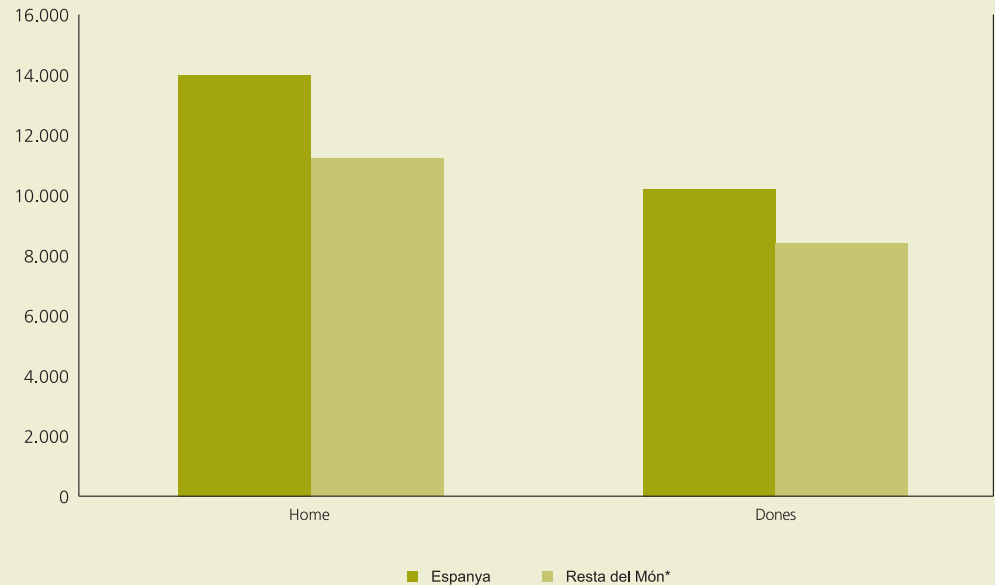
Gràfic 3.9. Percentatge de persones amb contracte temporal segons procedència i sexe. Espanya 2006

*Resta del món no inclou l'Europa dels 25

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2006, INE.

Gràfic 3.10. Mediana de salari segons procedència i sexe. Espanya 2006

*Resta del món no inclou l'Europa dels 25

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2006, INE.

En definitiva, aquesta aproximació al fenomen de la immigració reflecteix de manera clara que els estrangers no europeus són més pobres, es concentren en modalitats de pobresa més extrema, tenen dificultats econòmiques més grans a les seves llars, els seus fills/es estan més exposats a condicions de pobresa que poden afectar negativament les seves oportunitats vitals, i solen tenir llocs de treball de més mala qualitat. Aquesta primera aproximació al tema revela, d'una banda, el risc de fractura social que hi ha darrere d'aquestes desigualtats i, de l'altra, la necessitat de tractar aquest aspecte amb més profunditat i amb dades que permetin extreure conclusions específiques sobre els diferents grups que componen la població immigrant.

L'exclusió social es defineix precisament per l'acumulació de factors i dèficits socials que s'interrelacionen i es retroalimenten (pobresa, atur, precarietat, discapacitat, malaltia, accés restringit a prestacions socials, a l'educació, al sistema sanitari, dèficits de participació social, etc). Fins ara hem radiografiat la situació de l'exclusió econòmica i laboral al nostre país. En els capítols següents s'analitza com es distribueixen els riscos d'exclusió de manera

desigual al llarg del cicle de vida de les persones i, en la mesura del possible, s'identifiquen els mecanismes responsables d'aquestes desigualtats.

4. EXCLUSIÓ ECONÒMICA I CICLE VITAL

“La pobresa es una qüestió que molesta perquè sempre és expressió d’una desigualtat, si no inacceptable, almenys poc tolerable en una societat globalment rica i democràtica.” Aquesta frase és d’un treball recent del sociòleg Serge Paugam (2007: 219), un dels principals especialistes en l’estudi de la pobresa i l’exclusió social. Els pobres encarnen el destí que les societats occidentals han cregut que deixaven enrere. Mentre que durant tot el segle XIX i bona part del segle XX la pobresa era un estat bastant generalitzat, el desenvolupament industrial i l’expansió de l’Estat del benestar han contribuït a eliminar les formes més severes de misèria i indignitat a les nostres societats. El resultat ha estat que la pobresa ha passat de percebre’s com un problema majoritari a percebre’s com un problema minoritari, concentrat en determinats grups socials. La majoria dels espanyols/es viuen d’esquenes a la pobresa. En preguntar-los en una enquesta d’àmbit europeu fa uns quants anys si en el seu barri o poble s’hi podien trobar situacions d’extrema pobresa, només un 3,9% responia afirmativament. Un altre 8,5% afirmava que en el seu barri o poble s’hi podien trobar situacions de pobresa. En total, un 12,4% entraven en contacte directe amb la pobresa en el seu entorn (Eurobaròmetre 56.1, 2001). En aquest estudi també quedava palès que poques persones es veien a si mateixes com a pobres. Només el 3% reconeixien trobar-se en situació de pobresa. Ningú no s’identificava com a molt pobre (l’enquesta va entrevistar 1.013 persones a Espanya).¹⁹

Tot i així, hi ha una percepció generalitzada que, en les societats del confort, hi persisteixen bosses de pobresa. En el paisatge de la pobresa podem distingir una *pobresa objectiva*, una *pobresa visible* (aquella amb què els ciutadans entre en contacte directe) i una *pobresa visualitzada*. També hi ha una pobresa invisible, que la conformen tots aquells grups que, tot i que es troben freqüentment en situació de precarietat econòmica objectiva, no passen habitualment per pobres perquè no són reconeguts socialment com a tals. No ho són per les persones amb què entren en contacte, i no ho són per les institucions i organismes que es dediquen a localitzar i delimitar socialment els segments de la població en risc de pobresa.

Durant anys, hi ha hagut a Espanya una tendència a ubicar la pobresa en certes formes de marginalitat i desviació. En preguntar-los, per exemple, pels factors que, en la seva opinió, expliquen que una persona pateix exclusió social, els entrevistats de l’Eurobaròmetre 56.1 (2001) a Espanya associaven aquest fenomen amb l’atur de llarga durada (el 44% dels entrevistats), l’addició a substàncies psicoactives (el 37%) i l’abús de l’alcohol (29%). La importància de les característiques sociodemogràfiques que les perso-

En el paisatge de la pobresa podem distingir una *pobresa objectiva*, una *pobresa visible* (aquella amb què els ciutadans entre en contacte directe) i una *pobresa visualitzada*. També hi ha una pobresa invisible, que la conformen tots aquells grups que, tot i que es troben freqüentment en situació de precarietat econòmica objectiva, no passen habitualment per pobres perquè no són reconeguts socialment com a tals.

19. Aquesta dada contrasta amb l’indicador objectiu de pobresa utilitzat en la majoria dels estudis, que situa la pobresa moderada a Espanya en 2006 en el 19,9% i la pobresa severa en el 3,9%.

nes expertes associen normalment amb la pobresa, com la transmissió intergeneracional de la pobresa, la manca de formació o el nombre de fills/es a la llar, eren reconegudes com a factors determinants per un percentatge d'entrevistats més baix (28%, 22% i 3,7% respectivament).

Al llarg dels últims anys, diversos discursos han contribuït a visualitzar riscos importants de pobresa en col·lectius no marginals. Un nombre considerable d'informes i treballs de recerca han identificat bosses de pobresa entre col·lectius ignorats pel creixement econòmic i la modernització de les nostres estructures productives i socials. L'exemple més evident ha estat el de les persones de 65 anys i més que, en l'imaginari col·lectiu, han passat a formar part dels grups amb un elevat risc percebut de pobresa. La situació d'aquest grup, com avalen també les dades d'aquest informe, justifiquen sobradament aquesta percepció. Els informes de pobresa de Caixa Catalunya que han precedit aquest han estat clau perquè es produís aquest reconeixement.²⁰

Un dels objectius d'aquest capítol és aprofundir el nostre coneixement sobre els mapes socials de la pobresa i la precarietat econòmica a Espanya. Això implica, per una banda, corroborar (o, si escau, esmenar) les conclusions a què han arribat altres estudis sobre pobresa realitzats en el passat. Els mapes de la pobresa evolucionen, la qual cosa ens obliga a mantenir constantment l'alerta per tal de detectar fenòmens de pobresa emergents. Per altra banda, el nostre treball s'inscriu en la tradició de recerca que posa l'accent en riscos de precarietat oblidats. El focus d'atenció principal de les nostres indagacions és l'exclusió en el cicle vital, i els col·lectius oblidats a què dediquem una atenció preferent, els infants i joves en edat d'emancipació.

20. Sobretot l'informe *La pobresa a Catalunya. Abast i característiques de la pobresa a Catalunya a la fi del segle xx*, dirigit pel catedràtic Josep Oliver.

4.1. Pobresa monetària

L'aproximació a l'estudi de la pobresa des de la perspectiva del cicle vital té precedents fa més d'un segle. El 1901, un estudi pioner sobre les condicions de vida dels treballadors de la ciutat de York del sociòleg Seebohm Rowntree atribueix les situacions de privació i pobresa al desequilibri que es produïa entre les necessitats i la disponibilitat de recursos al llarg de la vida de les persones.²¹ Rowntree identificava cinc etapes biogràfiques en el cicle vital, a les quals corresponien diferents riscos de pobresa: infància, vida adulta prematura, vida en família amb fills, vida en família una vegada els fills s'havien emancipat i vellesa. Segons Rowntree, les etapes en què es concentraven especialment els riscos de pobresa eren la infància i la vellesa. Tant l'una com l'altra eren etapes en què, a diferència de les altres identificades per l'autor, els individus no participaven en el món laboral i, en conseqüència, no feien contribucions directes al sosteniment familiar. Aquest fet representava, a començament del segle xx, un factor clau per explicar el risc de pobresa. Un segle després, i malgrat la magnitud dels canvis socials i polítics que s'han produït, les intuïcions de Rowntree sobre la pertinència d'estudiar les situacions de privació i pobresa des de la perspectiva del cicle vital segueixen tenint vigència, si bé s'ha produït una certa redistribució de la pobresa al llarg de la vida. Certs riscos socials “nous” —associats a fenòmens característics de les societats postindustrials, com la ruptura familiar després d'un divorci o el treball precari— han intensificat els desequilibris entre necessitats i recursos en altres períodes de la biografia de les persones.

a) Pobresa i cicle vital a Europa

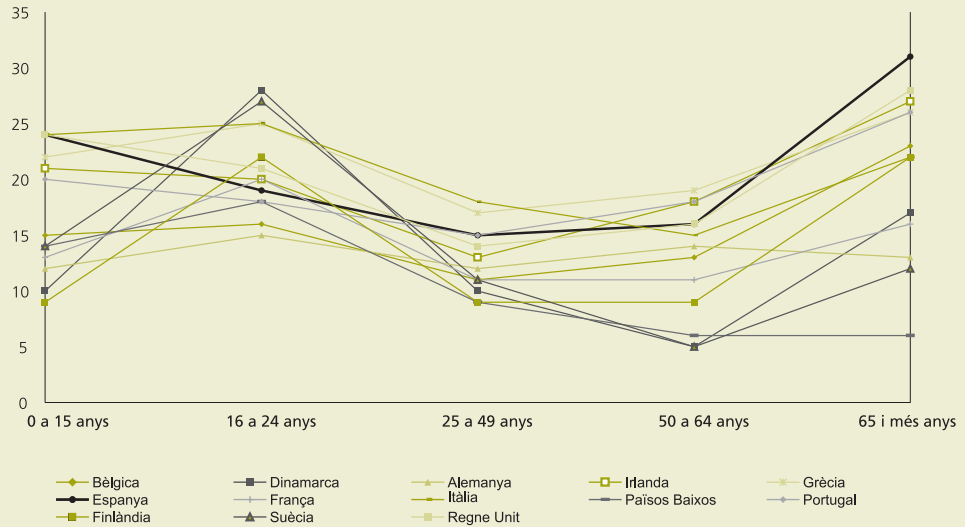
El risc de pobresa canvia al llarg de la vida de les persones. La proporció de persones que experimenten una situació de pobresa moderada (60% de la mediana dels ingressos equivalents)²² varia de manera considerable en funció del grup d'edat a què pertanyen. No hi ha, però, un model universal. Com es pot observar al Gràfic 4.1, als països de la Unió Europea, la distribució del risc de pobresa en els diferents grups d'edat dibuixa bàsicament dos patrons: en alguns països s'assembla a una *s* ajaguda —és a dir, que el percentatge de pobresa augmenta en les etapes d'inserció a la vida adulta, després disminueix i finalment torna a augmentar— mentre que en d'altres dibuixa una corba en forma de *u*.

21. Rowntree, B. Seebohm (1997). *Poverty: A study of Town Life*. London: Routledge/Thoemmes (1a edició, 1901).

22. Al capítol 2, s'ofereix una descripció més detallada de les maneres de mesurar la pobresa monetària.

Gràfic 4.1. Taxes de pobresa moderada (60% mediana) a diferents països de la Unió Europea segons grups d'edat. UE 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades EU-SILC 2006, Eurostat.

Espanya té la taxa més alta d'Europa de pobresa infantil (24%) i la més alta de pobresa en la població anciana (31%).

A la majoria dels països europeus, la distribució de la pobresa s'aparta lleugerament del patró descrit per Rowntree. El més habitual és que els pics de pobresa es concentrin en dues etapes: 1) l'interval d'edat de 16 a 24 anys, coincidint amb els processos d'emancipació 2) edats avançades, després de sortir del mercat de treball. Els països escandinaus (Dinamarca, Finlàndia i Suècia) són els estats en què aquest patró en forma de s'ajaguda es veu més clarament. Espanya se situa en un segon grup de països, com també hi trobem Portugal i el Regne Unit. En aquests països el risc de pobresa al llarg del cicle vital també dibuixa una distribució bimodal. Però ara, entre els col·lectius més afectats ja no hi trobem els joves en edat d'emancipació, i sí els infants menors de 16 anys —coincidint amb la predicció del model de Rowntree. Espanya té la taxa més alta d'Europa de pobresa infantil (24%) i la més alta de pobresa en la població anciana (31%). En canvi, la taxa de pobresa de les persones d'entre 16 i 24 anys se situa bastant per sota de la mitjana europea (19%). Això és possible gràcies al fet que, a diferència del que passa a bona part dels països de l'entorn europeu, la majoria dels joves d'entre 16 i 24

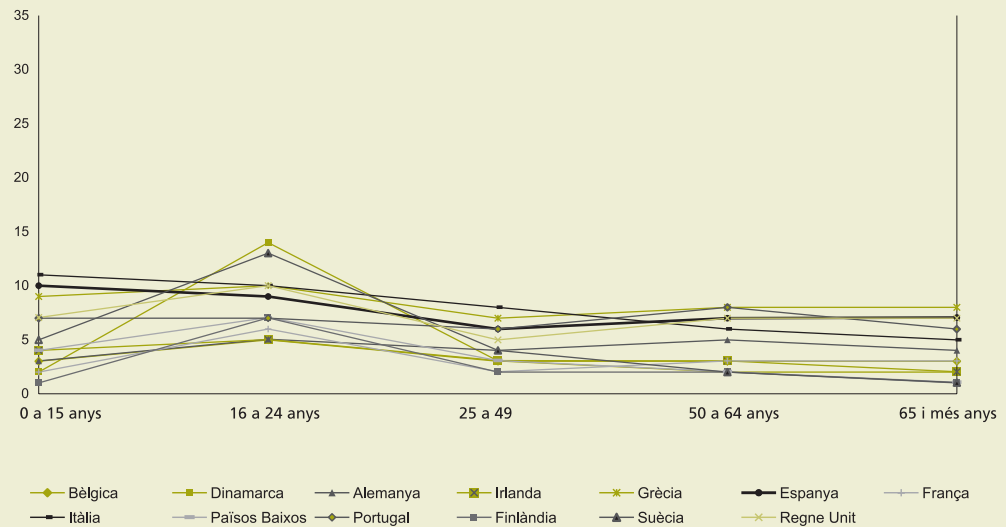

anys continuen vivint a la llar del seus pares, majoritàriament en contra dels seus desitjos.²³ Tenint en compte que les taxes de pobresa de les persones es mesuren amb els ingressos equivalents totals de la llar, les rendes que aporten altres membres de la llar —en aquest cas, principalment els pares— són clau per mantenir aquests joves per damunt del llindar de la pobresa.

Quan es considera el llindar de pobresa alta (és a dir, la de les llars amb ingressos equivalents inferiors al 40% de la mediana), les taxes de pobresa al conjunt de la UE-15 es concentra més clarament en el grup d'edat de 16 a 24 anys (Gràfic 4.2). La distribució és ara unimodal i presenta un 8% de les persones d'aquestes edats per sota d'aquest llindar. En el cas de les persones de 65 anys i més, el percentatge en situació de pobresa se situa en el 5%. Espanya segueix un patró minoritari a Europa. A diferència del que succeeix a la majoria dels països, les taxes més elevades de pobresa alta es concentren en els menors de 16 anys (10%) i se situen quatre punts per sobre de la taxa mitjana europea (UE-15). En canvi, el risc de pobresa alta entre les persones de 65 anys i més és del 7%, no gaire lluny de la mitjana. És a dir, en termes comparatius, quan s'analitza un indicador de pobresa alta, la situació de la població d'edat més avançada s'acosta més a la que s'observa en altres països.

23. Les dades publicades en els darrers anys pel Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS) i l'Institut de la Joventut avalen aquesta idea. A partir dels 22 anys, tres de cada quatre joves que viuen a la llar dels pares afirmen que els agradaria viure de manera independent (P. Mari-Klose i M. Mari-Klose 2006: 95).

Gràfic 4.2. Taxes de pobresa alta (40% mediana) a diferents països de la Unió Europea segons grups d'edat. UE 2006

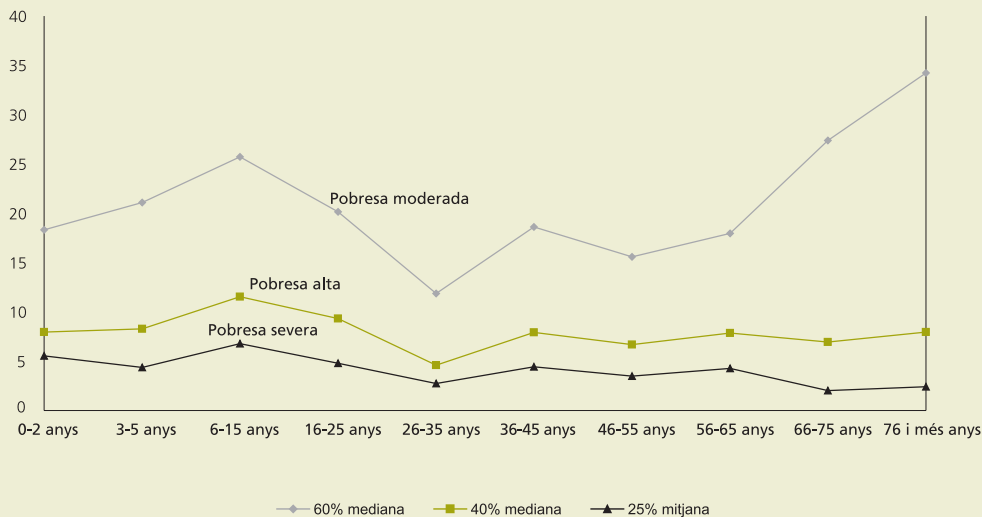
Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades EU-SILC 2006, Eurostat.

En bona part dels països de l'entorn europeu, l'expansió dels Estats de benestar ha conduït a una transformació del cicle de pobresa que va identificar Rowntree al principi del segle xx. El desenvolupament de les polítiques socials vinculades a aquests models d'estat ha estat un factor clau per millorar el nivell de benestar dels col·lectius que havien estat tradicionalment en risc, especialment el de la població anciana. També ho han estat certes transformacions socials com els canvis en la grandària i composició de les llars o l'augment significatiu de la participació de la dona en el mercat de treball, que han contribuït decisivament a reduir les taxes de pobresa de la població infantil. Com a conseqüència d'aquestes transformacions, el desequilibri entre necessitats i recursos al llarg del cicle vital és menys pronunciat avui que en el període que va analitzar Rowntree. Això no significa que s'hagi eliminat el risc de caure en la pobresa. En la majoria dels països europeus persisteixen riscos importants de pobresa en l'etapa d'inserció a la vida adulta. En el cas d'Espanya, les dades suggereixen que les transferències socials han estat capaces de protegir les persones més grans del risc de pobresa alta. En canvi, les mesures de protecció social no han estat igualment eficaces a l'hora de protegir els menors.

b) Pobresa i cicle vital a Espanya

En el Gràfic 4.3 podem observar com es distribueix la pobresa a Espanya al llarg del cicle vital, desagregant els intervals d'edat en grups més petits. Als dos llindars examinats fins ara (el 60% i el 40% de la mediana dels ingressos equivalents), n'hi hem afegit un tercer (el 25% de la mitjana) que anomenem pobresa severa, per tal de copsar la situació dels col·lectius més desfavorits.

Gràfic 4.3. Taxes de pobresa (moderada, alta i severa) segons grups d'edat. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

En termes globals, si considerem pobre tota persona que viu en una llar amb ingressos equivalents inferiors al 60% de la mediana dels ingressos equivalents (6.860 euros anuals, segons dades del 2006), la taxa de pobresa espanyola és d'un 19,9%. Però aquesta taxa amaga variacions importants en funció de l'edat de les persones. Com ja s'ha dit, la pobresa moderada dibuixa a Espanya una distribució bimodal i es concentra en els dos extrems del cicle vital. Les taxes més altes de pobresa moderada es troben entre la gent més gran: un 27% de les persones d'entre 66 i 75 anys són pobres, i un 34% de les que tenen més de 75 anys. En l'altre extrem del cicle de vida ens trobem que un 21% dels nens/es entre 3 i 5 anys

Mentre la taxa de pobresa moderada dibuixa una distribució bimodal i es concentra en els dos extrems del cicle vital, la pobresa alta i severa afecten especialment els menors de 16 anys.

són pobres, xifra que augmenta fins a un 26% entre els de 6 a 15 anys. Val a dir que quan es parla de la pobresa de les persones es considera com a element de mesura els ingressos equivalents a les seves llars. Per tant, es tracta de menors que viuen en llars on tots els membres comparteixen la mateixa situació econòmica.

Ara bé, si examinem la pobresa alta (llars amb ingressos equivalents inferiors a 4.231 euros anuals) el grup d'edat amb un risc més gran de caure-hi ja no és el de les persones més grans, que a partir de 76 anys presenten una taxa de pobresa del 8%, sinó el dels infants de 6 a 15 anys, que arriben al 12%. Una cosa semblant succeeix amb la pobresa severa (ingressos equivalents inferiors a 3.037 euros anuals). En aquest cas, el risc més alt de pobresa es torna a donar entre els menors de 6 a 15 anys (7%) i el més baix, curiosament, entre les persones de 65 anys i més (2%). L'aplicació dels tres llindars de pobresa ens permet obtenir tres panoràmiques diferents de la pobresa en funció de la severitat. Mentre la taxa de pobresa moderada dibuixa una distribució bimodal i es concentra en els dos extrems del cicle vital, la pobresa alta i severa afecten especialment els menors de 16 anys. La inseguretat econòmica de les persones més grans està vinculada a la manca de generositat del sistema de pensions. Tot i això, els sistemes de protecció pública aconseguixen protegir la immensa majoria de la població anciana de la possibilitat d'experimentar les formes més severes de pobresa. Això no passa amb els grups més joves (ni amb les seves famílies), que experimenten les formes més intenses de pobresa.

Una altra aproximació a la pobresa és calcular com de pobres són els pobres mitjançant l'anomenada intensitat de la pobresa.²⁴ Aquest indicador depèn de l'esclatxa de la pobresa, que es defineix com la diferència entre el llindar de pobresa (moderada) i la mediana dels ingressos equivalents de les persones que es troben sota el llindar, expressat com a percentatge del llindar de pobresa.²⁵ En altres paraules, mesura la distància que hi ha entre el llindar de pobresa —60% de la mediana dels ingressos equivalents de tota la població— i la mediana dels ingressos de les persones pobres. Per terme mitjà, a Espanya, els ingressos dels pobres són un 26% inferiors al llindar de risc a la pobresa. El càlcul de l'esclatxa de pobresa per edat permet determinar quins són els grups en què el risc a la pobresa és més intens. El més destacable és que, malgrat que les persones més grans de 65 presenten les taxes més altes de pobresa moderada, al mateix temps són les que tenen menys intensitat de pobresa (22%). Per contra, les llars pobres amb persones de 16 a 25 i de 56 a 65 anys són les que presenten més intensitat: per terme mitjà els ingressos de les persones pobres d'aquestes edats són

24. Fins ara ens hem concentrat en la proporció de pobres existent en una població (*headcount ratio*). Però la limitació més gran de mesurar la pobresa d'aquesta manera és que és insensible a la situació de les persones que es troben per sota el llindar de pobresa. Dit d'una altra manera, aquesta mesura no permet copsar la intensitat de la pobresa ja que, encara que totes les persones pobres ho fossin cada cop més, l'índex no s'alteraria.

25. Correspon al *Relative median at-risk-of-poverty-gap*.

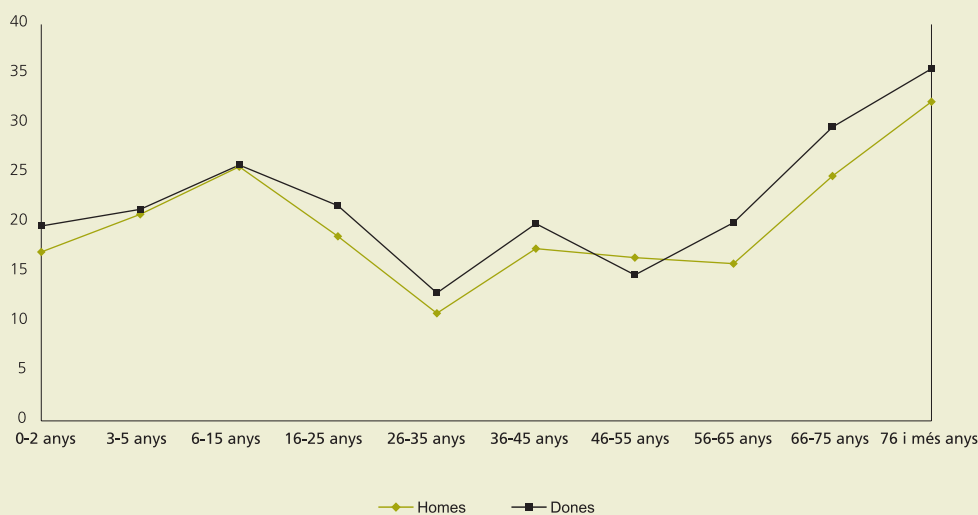
un 30% inferiors al llindar de risc de pobresa. L'anàlisi de llindars alternatius de pobresa i d'intensitat de pobresa permet arribar a la conclusió que, paradoxalment, la població que pertany als grups amb menys incidència dels riscos de pobresa, quan hi cau, tendeix a partir-la amb més intensitat.

El grup d'edat amb menys incidència de pobresa és el que constitueixen les persones de 26 a 35 anys (amb una taxa de pobresa moderada del 12% i alta del 4,6%). El que explica aquesta singularitat és l'emancipació tardana de molts d'aquests joves. La seva transició a la vida adulta està marcada per la inestabilitat laboral i les dificultats d'accés a l'habitatge. Segons les dades de la Encuesta de Condiciones de Vida del 2006 (ECV 2006), a Espanya un 36% dels joves d'entre 26 i 35 anys encara viuen amb algun dels progenitors (no essent ells/es les persones que encapçalen la llar) i, en conseqüència, els ingressos equivalents que se'ls atribueixen a l'hora de mesurar les taxes de pobresa monetària corresponen a la renda de la llar en què viuen. Molts d'ells/es representen, en aquestes llars, una font d'ingressos addicional que cal sumar a la que aporten els progenitors.

Un factor que s'ha de tenir molt en compte a la hora d'analitzar la distribució de rendes al llarg del cicle vital, i molt especialment entre la gent gran, és el gènere. En general, les dones presenten unes taxes de pobresa més altes que els homes en els diferents grups d'edat (vegeu Gràfic 4.4), tot i que aquestes diferències són poc significatives estadísticament fins a les edats més avançades. A partir dels 56 anys les diferències s'accentuen i més enllà dels 65 anys es desapareixen: el 29% de dones d'entre 66 i 75 anys i el 33% de dones de més de 75 anys són pobres (per un 23 i 30% d'homes, respectivament). Aquestes diferències per gènere són en bona mesura el resultat dels elevats riscos de pobresa de les dones que encapçalen la llar, moltes vegades com a conseqüència de la defunció del cònjuge. La renda mediana d'una dona de 65 anys o més que viu sola és de 6.651 euros, 209 euros inferior al llindar de pobresa moderada de l'any 2006; la d'un home de la mateixa edat que viu sol és de 8.550 euros. Més de la meitat de dones de 65 anys i més que viuen soles són pobres, però només ho és un de cada tres homes (ECV 2006). Aquesta vulnerabilitat econòmica està relacionada amb la naturalesa de la protecció social. Segons les dades de l'informe *Las personas mayores en España 2006* de l'Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO), les pensions que reben més de la meitat de les dones de més de 55 anys són de viduïtat. L'import mitjà és de 476 euros mensuals, molt per sota dels 722 euros que rep de mitjana una persona amb una pensió de jubilació. Entre els homes d'aquestes edats, les pensions de viduïtat ocupen un lloc molt marginal (3,4%).

En general, les dones presenten unes taxes de pobresa més altes que els homes en els diferents grups d'edat tot i que aquestes diferències són poc significatives estadísticament fins a les edats més avançades.

Gràfic 4.4. Taxes de pobresa segons grup d'edat i sexe. Espanya 2006

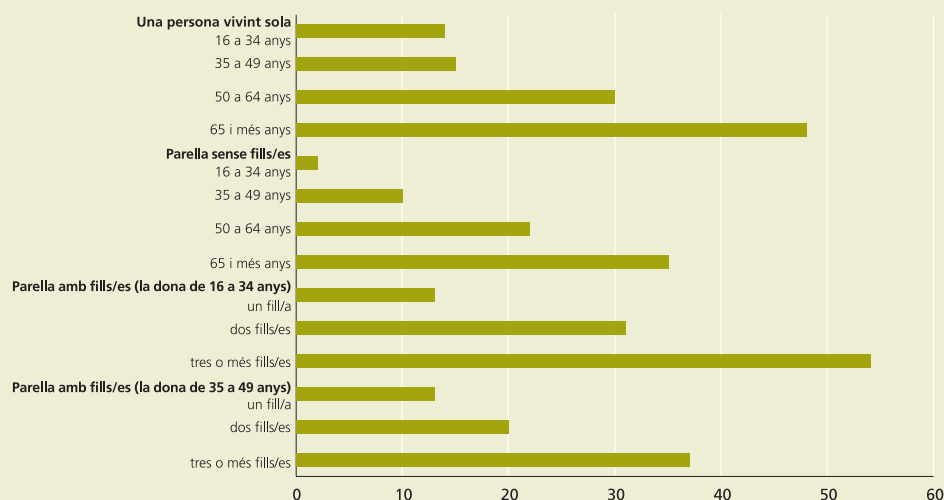

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

En les edats intermèdies les taxes de pobresa estan relacionades amb la composició de les llars (Gràfic 4.5). En general, el risc de pobresa d'una llar encapçalada per una persona menor de 50 anys és baix (15%). Es multiplica per dos entre els 50 i 64 anys i per tres entre les persones de 65 anys i més que viuen soles, com a conseqüència de la reducció de rendes associada a la prejubilació i jubilació.²⁶ Entre les persones que viuen en parella, el risc de pobresa depèn fonamentalment del cicle familiar. Les taxes de pobresa més baixes es troben en llars formades per parelles joves sense fills/es dependents i, especialment, en les parelles en què la dona té entre 16 i 34 anys, en què aquest risc és només del 2%. Si la dona té entre 35 i 49 anys, la taxa de pobresa augmenta fins al 10%. Per contra, el risc de patir exclusió econòmica és significativament més alt quan hi ha nens/es econòmicament dependents. El cost d'aquests nens repercuteix sobretot en les parelles més joves (en què la dona té entre 16 i 34 anys) i augmenta amb el nombre de fills. Prop d'una de cada tres llars són pobres quan tenen dos nens/es dependents i més de la meitat ho són quan en tenen tres. Les famílies nombroses experimenten els riscos més alts d'exclusió econòmica, especialment quan tenen els fills/es en edats més joves.

26. I en el cas de les persones no jubilades, al risc d'atur.

Gràfic 4.5. Taxes de pobresa segons composició de les llars. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV 2006, INE.

c) Cicle vital i mesurament de la pobresa

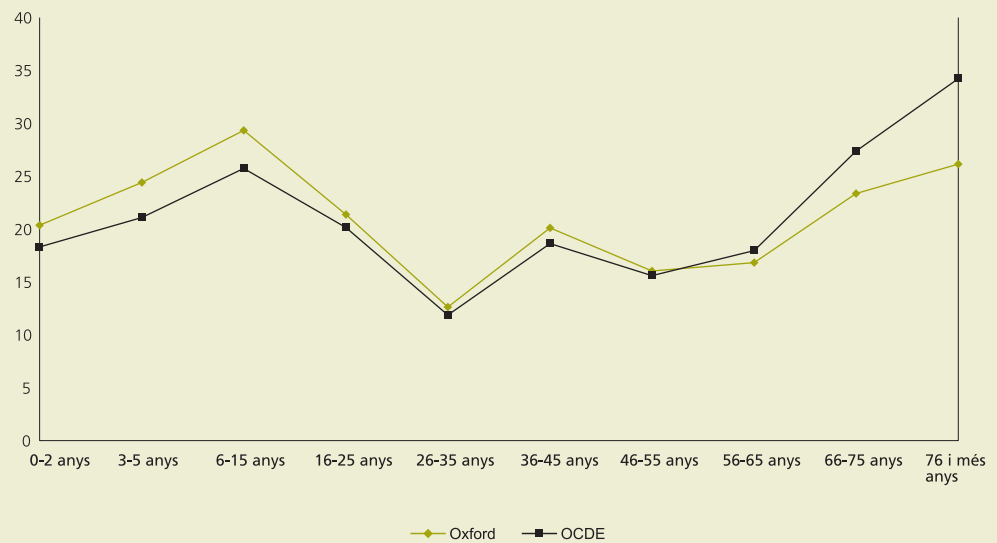
No volem acabar aquesta secció sobre pobresa monetària sense fer menció a la sensibilitat dels resultats obtinguts fins ara a l'ús de l'Escala d'equivalència de l'OCDE modificada. Com s'ha advertit en el capítol 3, hi ha escales alternatives i l'ús de l'una o l'altra té implicacions substantives en l'anàlisi que es realitzi. El gràfic presenta una comparativa dels mesuraments de pobresa amb l'Escala OCDE modificada i l'antiga Escala de l'OCDE (o Escala Oxford), que es diferencia de la primera en l'assignació de pesos als diferents membres de la llar quan es fa el càlcul d'ingressos equivalents.²⁷ La taxa de pobresa moderada global fent servir una escala o l'altra no varia: amb l'una i l'altra, aproximadament un 20% de la població espanyola és pobra.

27. En l'Escala OCDE modificada, s'assigna un pes d'1 a la persona que encapçala la llar, 0,5 a cada adult addicional i 0,3 a cada menor.

Ara bé, l'Escala d'Oxford (respecte a l'Escala OCDE modificada) tendeix a ubicar la pobresa en les etapes més primerenques del cicle vital (Gràfic 4.6). Quan es fa servir l'antiga Escala de l'OCDE per calcular les taxes de pobresa, augmenta significativament la proporció de persones pobres entre els menors dependents (entre 3 i 5 punts), mentre que es redueix la proporció de persones en situació de pobresa en l'interval de 66 a 75 anys (cinc punts) i entre els més grans de 75 (vuit punts). La distribució de la pobresa en funció de les escales d'equivalència emprades reflecteix la importància atorgada a la grandària i composició de les llars. Per posar un exemple, els ingressos d'una llar amb dos adults i un menor es divideixen entre 2,2 amb l'Escala Oxford, mentre que amb l'Escala OCDE modificada es divideixen per 1,8. Amb l'Escala Oxford, els ingressos d'una llar monoparental es divideixen per 1,5 i amb l'escala OCDE modificada 1,3. Com a resultat, l'aplicació de l'Escala Oxford de l'OCDE reforça el diagnòstic que situa els riscos més elevats d'exclusió econòmica entre els col·lectius més joves.

Gràfic 4.6. Medició de les taxes de pobresa moderada (60% de la mediana) segons escales d'equivalència i grups d'edat. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

Identificar on s'ubica socialment la pobresa monetària és una prioritat per dissenyar i implementar polítiques per combatre situacions d'exclusió social. Però la robustesa de l'anàlisi depèn en bona mesura de la diversificació d'estratègies metodològiques. L'aplicació de diferents llinars per mesurar la pobresa monetària ens ha permès obtenir una radiografia polièdrica, que defuig simplificacions. Com assenyala Jonnathan Bradshaw (2001), un dels principals experts europeus en l'estudi de la pobresa, en qüestió de mesuraments “*more than one is best*”. El nivell de renda és un aspecte (de vegades imperfecte) per copsar les condicions de vida a les societats postindustrials. L'anàlisi de la pobresa econòmica permet identificar les característiques dels grups en situació de risc i vulnerabilitat en termes de disponibilitat de renda (en relació amb el total de la població). Però hi ha aspectes com l'acumulació de béns o deutes, la possibilitat de disposar de crèdit, o fins i tot l'accés gratuït a serveis que no queden reflectits en la renda anual.²⁸ A aquest fet s'hi ha d'afegir, com s'ha comprovat, que les decisions metodològiques a l'hora d'aplicar els criteris de mesurament de la pobresa monetària poden condicionar la interpretació dels resultats. Per tot això, és important complementar els indicadors de pobresa monetària amb indicadors de privació i estàndards de vida.

28. Per analitzar la pobresa monetària ens hem basat en les dades recollides per la Encuesta de Condiciones de Vida (INE, 2006). Hem calculat la pobresa monetària utilitzant els ingressos nets totals de la llar. Aquesta variable s'obté a partir dels ingressos bruts deduïnt les cotitzacions socials i les retencions que s'apliquen, a més de corregir la manca de resposta individual dins de la llar. Alguns autors (Smeeding et al. 1993) suggereixen que la inclusió de transferències públiques o privades no monetàries en el concepte de renda implica la reducció dels nivells de desigualtat i pobresa en diversos països de l'Europa del nord i central. Rodrigues (1999) i Tsakloglou i Papadopoulos (2001) assenyalen que l'omissió de pagaments en espècie de la renda augmenta els nivells de desigualtat i pobresa a Portugal i Grècia de manera substancial. Malgrat això, un nombre considerable d'estudis empírics sobre pobresa, especialment els de la Unió Europea, fan servir la distribució de la renda monetària disponible.

4.2. Privació i dificultats econòmiques

L'exclusió econòmica és un fenomen complex que requereix diverses aproximacions per analitzar-lo i mesurar-lo. Malgrat que les formes de mesurar la pobresa monetària mitjançant la renda estan àmpliament esteses, una tradició llarga en l'estudi de la pobresa recorre a mesures no monetàries. Aquestes habitualment es basen en les respostes dels entrevistats/des a preguntes sobre les condicions de vida i la disponibilitat o capacitat d'adquisició de determinats béns de consum (Townsend 1979, Mack i Lansley 1985 y 1988, Nolan i Whelan 1996). Aquesta metodologia es fonamenta en un (cert) consens respecte a quins béns materials són més importants per proveir un estàndard de vida digne, independentment de les preferències personals o de la capacitat per adquirir-los (Townsend 1979, Sen 1983). La manca de béns materials (respecte al context en què viuen les persones) constitueix el que s'anomena privació material (*material deprivation*).

En realitat, la privació material i la pobresa monetària són realitats interconnectades. La privació material sol ser el resultat (*outcome*) de la pobresa monetària quan aquesta persisteix en el temps o quan les persones experimenten de manera repetida reduccions en els ingressos. És a dir, un nivell baix de rendes durant períodes significatius de temps restringeix les capacitats de consum de béns bàsics. Ara bé, també és possible experimentar la privació de béns de consum considerats bàsics sense ser necessàriament pobre. Per exemple, una disminució sobtada d'ingressos —per la pèrdua de la feina, per exemple— no es tradueix necessàriament en un augment de la privació, perquè les persones afectades poden ser capaces de protegir-se —amb estalvis, per exemple— i retardar la davallada dels estàndards de vida. De la mateixa manera, les persones que han passat temps en situació de pobresa i privació poden seguir experimentant privació durant un temps una vegada han superat la pobresa monetària (per exemple, després de trobar feina), mentre les possibilitats de consum s'ajusten al creixement de la seva prosperitat (Gordon 2006: 41-45). És per això que l'anàlisi de la privació material afegeix una informació important a les mesures convencionals de la renda.

a) Privació i capacitat financera de la llar

La renda monetària no representa la totalitat dels recursos econòmics a l'abast d'una llar. Com explica gràficament un informe de l'OCDE sobre aquestes qüestions: “els indicadors basats en la renda disponible no ofereixen una radiografia completa del control sobre els recursos (*command over resources*): ignoren la capacitat dels individus de subscriure préstecs, de recórrer a estalvis acumulats, de beneficiar-se dels ajuts proporcionats per familiars i amics, així com de l'accés a béns i serveis públics com l'educació, la sanitat o l'habitatge” (Boarini i

La renda monetària no representa la totalitat dels recursos econòmics a l'abast d'una llar.

d'Ercole 2006: 10). A Espanya, per exemple, se sol reconèixer que la transferència de recursos (tant monetaris com en espècies) és un dels aspectes fonamentals de la solidaritat familiar —i, segons una opinió bastant estesa, un element primordial per garantir el benestar de les persones als països de l'Europa meridional.²⁹

També hem de considerar que, de vegades, no és possible mesurar els ingressos de manera acurada, especialment per a determinats col·lectius com els treballadors/es autònoms o aquells que desenvolupen l'activitat en l'economia submergida. En aquests casos l'anàlisi conjunta de les mesures de pobresa monetària i de privació material pot ser especialment útil. A això s'hi ha d'afegir el fet que la renda total com a indicador de pobresa no té en consideració l'existència de variacions en el preu de l'habitatge, despeses relacionades amb la participació en el mercat de treball (com són el transport que s'utilitza per anar a la feina o el cost de les llars d'infants a què han de recórrer les famílies amb fills petits) o variacions geogràfiques en els preus dels productes i serveis que, en igualtat de rendes a les llars, afecten la capacitat financera de les famílies.³⁰

El seguiment del nivell de renda al llarg del temps ens pot explicar en certa mesura les variacions en algunes formes de privació material. Una via d'aproximació a la realitat de la privació és l'anàlisi de la pobresa persistent. Són pobres persistents aquelles persones que s'han considerat pobres en el darrer any i almenys en dos dels tres anys anteriors. L'acumulació d'anys en situació de pobresa pot haver incidit negativament, per exemple, en la capacitat d'adquirir i renovar equipaments o reparar problemes de l'habitatge. Però per calcular aquest indicador calen dades longitudinals, habitualment no disponibles de manera actualitzada.³¹ Les darreres dades longitudinals analitzades en l'àmbit espanyol i europeu són les del Panel de Llars de la Unió Europea (PHOGUE), en què es van utilitzar vuit onades d'enquestes, la darrera administrada el 2001. Els resultats de l'anàlisi d'aquestes dades en l'àmbit espanyol posa de manifest l'existència d'una associació entre pobresa persistent i certes formes de privació. Però aquesta associació és dèbil. En general, els nivells de privació entre pobres (identificats com aquelles persones que pateixen pobresa transversal o anual) i pobres persistents és bastant similar (Adiego i Moneo 2004). Per altra banda, l'anàlisi de les dades del PHOGUE a escala europea posa de manifest que els nivells de privació material

29. Per exemple, segons estimacions que la UGT de Catalunya va fer públiques al final del 2007, una part important (uns 170.000) dels joves emancipats catalans es troben amb moltes dificultats per mantenir la independència econòmica. Les llars formades per persones joves troben que han de recórrer a l'ajuda d'altres llars (fonamentalment dels pares) per tal de fer front a problemes de conciliació i de salaris baixos. La transferència de recursos entre llars sol ser tant monetària com de serveis —és a dir, menjars, roba, cura de nens, fer la compra, planxar, etc. En opinió dels autors/es, pels joves, l'adquisició en el mercat d'aquest béns i serveis suposaria un percentatge important de les seves rendes.

30. Conscients d'això, els informes dels organismes internacionals prefereixen identificar les persones que viuen per sota dels llindars de pobresa monetària com a persones en risc de pobresa, i no tant com a pobres.

31. L'Encuesta de Condiciones de Vida que realitza l'INE compta amb una submostra contínua que recopila dades des del 2004, però que encara no està disponible.

varien de manera considerable al llarg del temps dins de les llars que experimenten una situació de pobresa persistent (Whelan et al. 2003).

En qualsevol cas, la justificació principal per anar més enllà de l'ús de variables de renda per mesurar la pobresa és la naturalesa multidimensional, complexa i dinàmica del fenomen de l'exclusió econòmica. Els ingressos i la disponibilitat de determinats béns materials són aspectes que estan vinculats però no necessàriament són la mateixa cosa.

b) Indicadors de privació

L'ús d'indicadors de privació ofereix la possibilitat de mesurar el benestar material de manera directa, atès que les formes de privació que s'estudien es refereixen a necessitats que es consideren bàsiques a les societats de referència que no han quedat cobertes. En la nostra anàlisi de l'exclusió econòmica (tal com s'assenyala al capítol 2) incorporem aspectes relacionats amb la privació diferenciant quatre dimensions:

b.1) Privació de béns de consum perdurables, és a dir, que impliquen una inversió econòmica que es pot capitalitzar durant un període considerable de temps, com ara un telèfon, un televisor, una rentadora, un cotxe, etc.

b.2) Dificultats econòmiques (objectives i subjectives). Entenem per dificultats objectives aquelles en què el dèficit de la capacitat financera de la llar provoca una restricció en el consum o també un endeutament de la llar. Considerarem en aquest cas variables com no poder permetre's tenir vacances, retards en el pagament de la hipoteca/lloguer o factures, etc. En canvi, les dificultats econòmiques subjectives estan associades a certes percepcions de pressió i malestar que genera la manca de recursos. Aquesta dimensió es mesura amb les respostes de les persones respecte a la percepció que tenen de les despeses que ha d'afrontar la llar, com per exemple si considera que les despeses de la llar representen una càrrega pesada o li creen dificultats per arribar a fi de mes.

b.3) Condicions de l'habitatge com el fet de tenir goteres, humitats, no disposar de banys o dutxa, no disposar de vàter dins de l'habitatge, etc.

b.4) Impacte del cost de l'habitatge. A més, hem construït un indicador que combina la pobresa monetària amb una necessitat bàsica, en aquest cas l'habitatge. Habitualment el llindar de pobresa es calcula abans de deduir els costos de l'habitatge. Però l'habitatge és una necessitat bàsica i, a més, acostuma a ser, especialment a Espanya, una de les inversions més grans que fa una família al llarg de la vida. Per això, la seva importància com a estoc de capital de què les persones poden gaudir durant llargs períodes de temps resulta molt gran. És per aquest motiu que observarem l'impacte que tenen els costos de l'habitatge sobre la taxa de risc de pobresa al llarg del cicle vital.

b.1) Privació de béns perdurables

Per copsar les condicions de benestar material és important saber si les llars tenen o no tenen (perquè no s'ho poden permetre) determinats béns i equipaments que satisfan necessitats socialment reconegudes com a bàsiques. Fins ara, amb l'anàlisi de la pobresa monetària havíem pogut identificar dues etapes del cicle vital especialment vulnerables: els infants i els ancians. Es tracta de saber si la privació material es concentra en les mateixes etapes que el risc de pobresa monetària. En cas que es produís un solapament d'aquestes dues cares de l'exclusió econòmica (pobresa monetària i privació) podem arribar a conclusions més robustes sobre els col·lectius més vulnerables, a més de conèixer-ne millor l'"experiència de la pobresa".

Per fer l'anàlisi de la privació a partir de l'absència de béns de consum perdurables és necessari primerament establir un llistat de necessitats bàsiques. Els béns de consum que l'Encuesta de Condiciones de Vida (INE 2006) inclou en la bateria de preguntes són el resultat de consensos a què han arribat els instituts nacionals d'estadística i organismes nacionals dedicats a la recopilació de dades a diversos països de la Unió Europea respecte a què són els estàndards de vida mínims de la majoria de la població. La manca d'aquests béns suposa una forma d'aproximar-se a mesurar la privació material i els canvis en el nivell de vida de les persones.³² En tots els casos es pregunta pel motiu de l'absència d'un determinat bé de consum a la llar i si aquesta es deu al fet que no se'l pot permetre (o bé per un altre motiu que no s'especifica). Això permet dilucidar si la manca del bé de consum es deu a la privació material o és el resultat de preferències de consum o estils de vida diversos.

Ens aproparem a aquestes formes de privació analitzant-ne la incidència en diferents tipus de llars. L'objectiu és radiografiar un mapa de carències que ens informi sobre la seva distribució des d'una perspectiva generacional i de cicle vital. Algunes necessitats, com determinades pautes de consum, canvien al llarg de la vida. Les persones ancianes no requereixen els mateixos béns de consum que una família de tres fills o més. Alhora també s'ha de considerar que el que és una necessitat en una generació pot no ser-ho en una altra.

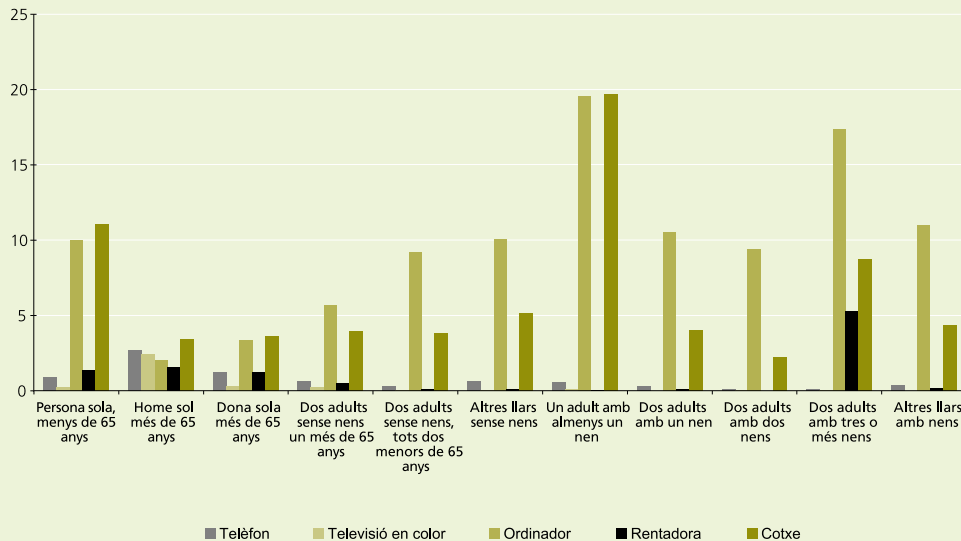
32. La inclusió dels mateixos ítems permet fer comparacions entre països de la UE al llarg del temps, un aspecte important en termes de polítiques de cohesió social a escala europea. En qualsevol cas, com s'ha demostrat en estudis previs, el que es considera una necessitat bàsica varia de manera considerable d'una generació a l'altra, al llarg del temps, i d'una societat a una altra. Per exemple, Peter Townsend, un dels científics socials més influents en l'estudi de la pobresa als anys 60 i 70 al Regne Unit, en un estudi publicat el 1979 va crear un índex de privació fent una selecció de dotze indicadors d'una llista de seixanta. Entre altres indicadors de privació va escollir les llars que no podien fer habitualment reunions amb familiars i amics els diumenges, o poder menjar un àpat de carn com a mínim quatre cops a la setmana. Bona part dels seus indicadors de privació encara es fan servir avui dia però d'altres, com els mencionats anteriorment, indiquen allò que l'investigador considera l'estàndard de vida d'una societat (en aquest cas la britànica). Per evitar un excés de subjectivitat en la selecció d'indicadors, els estudis posteriors van optar per passar una enquesta a una mostra representativa i construir un índex amb els ítems més referenciats (Mack i Lansley 1985). En qualsevol cas s'ha d'arribar a algun tipus d'acord per incorporar uns determinats ítems que puguin copsar estàndards de vida. Per controlar que l'absència d'un determinat bé de consum es deu a la privació i no a preferències en el consum, l'Encuesta de Condiciones de Vida pregunta si l'absència es deu al fet que la llar no s'ho pot permetre o a un altre motiu (que no s'especifica).

Per exemple, el televisor havia estat un bé de consum que durant uns quants anys només es podien permetre les famílies amb més recursos. En l'actualitat, la pràctica totalitat de les llars en té, i en cas que no en tinguin no és perquè no s'ho puguin permetre (Gràfic 4.7). A més del televisor, hi ha béns de consum perdurables que es poden permetre la pràctica totalitat de les llars, com la rentadora i el telèfon (mòbil inclòs), i si no en tenen no és perquè no s'ho puguin permetre. La compra d'aquest tipus de béns es pot fer a llarg termini (com per exemple pagant-los en mensualitats) i la inversió es pot capitalitzar durant un període llarg de temps. Hi ha altres béns de consum més restringits com un ordinador o un cotxe. La disponibilitat d'aquests béns ens dóna una idea dels canvis que s'han produït en els estils de vida a la nostra societat. Per exemple, un 9,3% del total de llars no es pot permetre comprar un ordinador. Però mentre que un 20% de les llars monoparentals i un 19% de llars amb tres o més menors dependents diuen que no tenen un ordinador perquè no s'ho poden permetre, només entre un 2% i un 5% de les llars formades per persones de 65 anys i més al·leguen aquest motiu.³³ L'ordinador ha esdevingut una eina de treball bàsica (per a la formació, les relacions socials, les gestions, etc.) i d'accés a recursos. Però la democratització en l'ús de les noves tecnologies és relativament recent al nostre país, fet que possiblement expliqui el nivells de carència en certs trams d'edat. L'accés a determinats béns de consum per a les persones en funció de l'edat pot tenir implicacions diferents, entre altres coses perquè les necessitats al llarg de la vida varien: així, un ordinador pot ser un element bàsic de formació de capital humà i cultural de les generacions més joves i per tant d'accés al mercat de treball; en canvi, a les generacions més grans no disposar-ne no els representa habitualment un senyal d'exclusió econòmica.

La privació de l'ordinador en les llars amb menors dependents varia en relació amb la composició de les llars. Com hem dit abans, les llars amb més privació són les monoparentals i les nombroses. En canvi, les llars amb dos adults i un fill o dos adults i dos fills tenen percentatges de privació molt semblants a les llars amb dos adults sense fills dependents. La privació del cotxe es produeix en el 5% de les llars, però en el cas de les monoparentals és del 18%, mentre que en altres llars amb fills/es dependents se situa per sota de la mitjana. Per tant, es pot concloure que són les llars monoparentals que pateixen un risc més alt de privació de béns materials perdurables.

33. Una cosa semblant passa amb el cotxe com a necessitat bàsica. Només un 5% de les llars no tenen un cotxe perquè no s'ho poden permetre, però les diferències són molt acusades en funció de l'etapa del cicle familiar i la composició de la llar: mentre que un 18% de llars monoparentals no disposa d'un cotxe perquè no s'ho pot permetre, només un 3,5% dels homes i dones soles de 65 i més anys al·leguen aquest motiu.

Gràfic 4.7. Percentatge de llars que no tenen determinats béns per no poder permetre-se'ls, segons tipus de llar. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

b.2) Dificultats econòmiques de la llar

Una segona dimensió que ens permet copsar situacions de privació és la de les dificultats econòmiques que té la llar. És possible fer una doble lectura dels efectes que poden tenir les dificultats econòmiques de la llar: una d'objectiva i una altra de subjectiva. L'objectiva (que a partir d'ara anomenarem privació objectiva) es refereix a la modificació de les pautes de consum de les llars en termes de restricció, o també a l'acumulació de deutes com a resultat de la incapacitat per fer front a les despeses de la llar. Pel que fa a les dificultats objectives, l'Encuesta de Condiciones de Vida fa una bateria de preguntes sobre restriccions de béns de consum perquè la llar no se'ls pot permetre, com són: poder permetre's un àpat de carn o peix (o equivalent per als vegetarians) com a mínim cada dos dies, poder permetre's pagar unes vacances fora de casa almenys una setmana a l'any o mantenir l'habitatge a una temperatura adequada els mesos d'hivern. Quant a la quantitat i dimensió dels deutes acumulats de la llar, l'Encuesta de Condiciones de Vida no inclou cap pregunta explícita al respecte. El que sí que hi trobem són preguntes relacionades amb el retard en el pagament de béns

Un 29% de les llars a Espanya declara que arriba amb dificultat o molta dificultat a final de mes (un 11% amb dificultat i un 18% amb molta dificultat).

bàsics que podrien servir com una aproximació per mesurar el deute. Per altra banda, les dificultats econòmiques subjectives que experimenta la llar (que anomenarem privació subjectiva) es mesuren amb dos indicadors d'avaluació de les despeses que ha d'afrontar. En aquest cas, l'Encuesta de Condiciones de Vida fa preguntes sobre el grau de dificultat de les llars per arribar a final de mes, i la càrrega que representen les despeses de la llar o la devolució de préstecs.

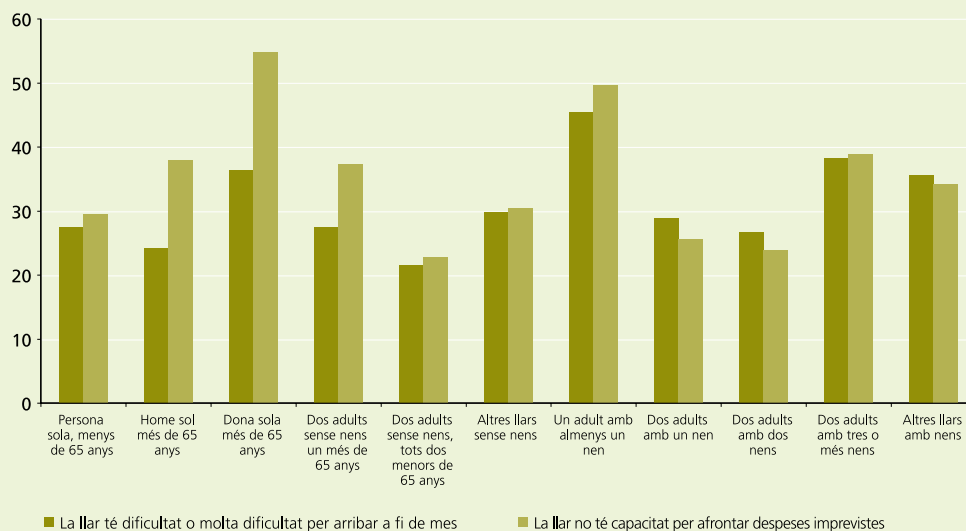
Quin és el grau de correspondència entre la privació objectiva i subjectiva? El Gràfic 4.8 compara la incidència d'un indicador de privació objectiva (la llar no té capacitat per afrontar despeses imprevistes) i un indicador de privació subjectiva (la llar té moltes dificultats per arribar a fi de mes). Pel que fa a la privació objectiva, aproximadament un terç de les llars a Espanya declaren que no tenen capacitat d'afrontar despeses imprevistes. Es tracta d'un percentatge superior a la taxa de pobresa monetària objectiva (20%). La situació més greu es viu a les llars en què viu una dona de 65 anys o més: més de la meitat no tenen capacitat d'afrontar despeses imprevistes. Entre les llars amb menors a càrrec, són les monoparentals i les nombroses que presenten percentatges més elevats: la meitat de llars monoparentals es troben en aquesta situació, així com aproximadament quatre de cada deu llars nombroses. La resta de llars amb menors dependents tenen percentatges que estan per sota de la mitjana total.

Pel que fa a la privació subjectiva, un 29% de les llars a Espanya declara que arriba amb dificultat o molta dificultat a final de mes (un 11% amb dificultat i un 18% amb molta dificultat), un percentatge lleugerament inferior a la proporció de llars que no poden afrontar despeses imprevistes, però encara superior al de persones en situació de pobresa monetària. Cal destacar que, en aquest cas, les proporcions més altes d'aquesta forma de privació subjectiva es donen en llars amb menors. Un 45% de les llars formades per un adult i almenys un menor a càrrec arriba amb dificultat o molta dificultat a final de mes. De la mateixa manera, un 38% de llars amb tres o més menors a càrrec hi arriben amb dificultat o molta dificultat. La proporció de dones soles de més de 65 anys i més que expressen privació subjectiva és, en aquest cas, més baixa: 35% (la majoria, el 22%, afirma que hi arriba amb dificultat). És en aquest grup que trobem les discrepàncies més grans entre privació objectiva i subjectiva, fet que possiblement reflecteix una capacitat més gran d'adaptació a la privació objectiva per part de persones que han viscut en circumstàncies socials en què la pobresa estava bastant més generalitzada.³⁴

34. Una hipòtesi alternativa és que el que explica la capacitat d'adaptació a situacions de privació d'aquest grup és la no-presència a la llar de menors dependents de què s'hagin de fer càrrec.

Gràfic 4.8. Dificultats econòmiques segons composició de la llar. Espanya 2006

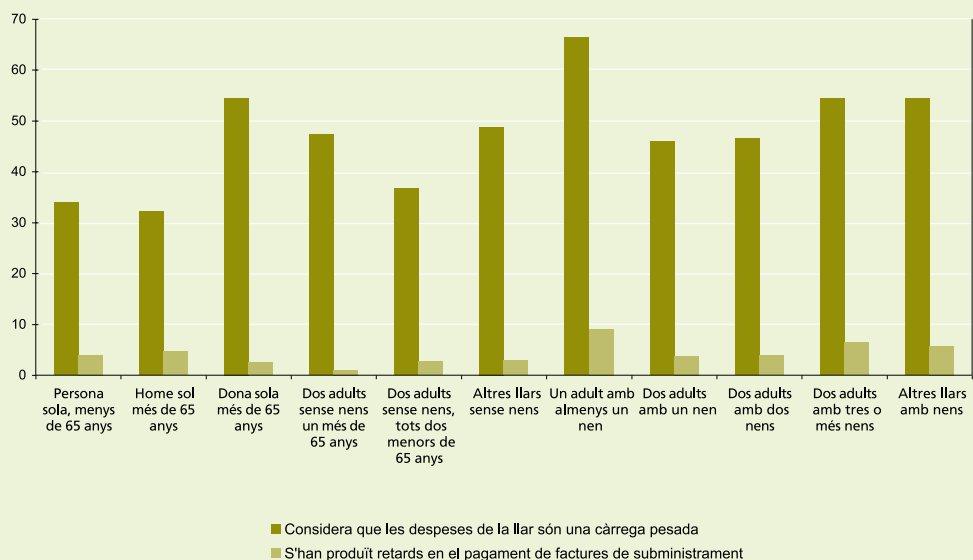

Font: Elaboració CIIMU amb les dades d'ECV_2006, INE.

Les dificultats financeres de la llar poden donar lloc no només a percepcions subjectives negatives sobre la capacitat econòmica de la llar, sinó també a canvis en les pautes de consum i, de vegades, a processos d'endeutament. L'Encuesta de Condiciones de Vida fa una bateria de preguntes sobre restriccions en el consum. Entre aquestes restriccions inclou: no poder permetre's un àpat de carn o peix (o equivalent per als vegetarians) com a mínim cada dos dies o no poder mantenir l'habitatge a una temperatura adequada els mesos d'hivern. La premissa implícita és, per tant, que l'opció de poder consumir aquests béns de consum (entre d'altres) assegura condicions bàsiques per gaudir d'uns estàndards de vida dignes. En situacions de dificultat econòmica és possible que les llars hagin de restringir-ne el consum. Això passa en un percentatge minoritari de llars. Així, per exemple, el 4% del total de les llars no es pot permetre un menjar de carn o peix (o equivalents per als vegetarians) com a mínim cada dos dies. Entre les llars formades per una dona sola de més de 65 anys aquest percentatge arriba al 8%. Una proporció més alta de llars (10%) no es pot permetre mantenir l'habitatge a una temperatura adequada els mesos d'hivern. Entre les persones grans que viuen soles la situació empitjora, però sense arribar a altres nivells de privació o al nivell de pobresa monetària d'aquests grups: un 19% dels homes i un 16% de dones que viuen sols es troben en aquesta situació.

A més de les restriccions en el consum de béns bàsics, un altre efecte objectiu de les dificultats econòmiques de la llar pot ser la incapacitat d'acumular recursos per fer front a despeses. Quan les dificultats financeres s'agreuken, algunes llars es troben amb dificultats per fer front al pagament de les despeses i, en conseqüència, poden arribar a endeutar-se. Respecte als pagaments relacionats amb les despeses de l'habitatge, només el 5,5% de les llars que paguen una hipoteca (o lloguer) reconeixen que han tingut problemes per pagar-la en l'últim any (2005). Aquesta situació es dona amb més freqüència a les llars formades per un adult amb un menor dependent i a les llars de dos adults amb tres menors o més dependents (entorn al 14%). Encara és més baixa la proporció de llars (3,4% del total) que han patit retards en el pagament de les factures d'electricitat, aigua, gas, etc., durant el darrer any (Gràfic 4.9). Possiblement l'esforç que realitzen les llars s'explica en part pel propòsit d'evitar que la interrupció en el pagament d'aquests serveis bàsics de la llar suposi un tall de subministrament i, per tant, un cost addicional de reconexió. La pauta de distribució de les llars és la mateixa que en el cas anterior: les proporcions més altes de llars afectades són les llars encapçalades per un adult i almenys un menor dependent, i les llars nombroses (amb un 9,1% i un 6,5% respectivament).

Gràfic 4.9. Privació subjectiva i objectiva sobre les despeses de la llar, segons tipus de llar. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

Una porció reduïda de les llars a Espanya reconeixen que s'han produït retards en el pagament del serveis bàsics per a la llar (llum, gas, aigua, etc.). Malgrat això, gairebé la meitat de les llars a Espanya consideren que fer front a les despeses totals de l'habitatge (comunitat, electricitat, assegurances, etc.) suposa una càrrega pesada per a l'economia familiar. Un altre cop ens trobem que les proporcions són més altes en les llars monoparentals (66%) i les formades per dos adults amb tres o més menors (54%), però també les llars en què viu sola una dona de 65 anys o més (55%). Per tant, la privació material objectiva i la privació material subjectiva, encara que poden estar vinculades, no tenen cap correspondència en la dimensió dels resultats. La privació material objectiva, definida en termes d'endeutament, és reduïda i afecta grups específics. En canvi, la privació subjectiva, entesa com una percepció negativa respecte a què suposa fer front a les despeses de la llar, és un sentiment molt estès. Això vol dir que bona part de les llars fan front a les despeses necessàries per gaudir d'unes condicions de vida dignes, però per a moltes això suposa un esforç considerable. Bona part no pot fer front a despeses imprevistes. Hi ha, això sí, una correspondència en els tipus de llars en què es produeixen les incidències més elevades de privació objectiva i subjectiva: les llars monoparentals, les nombroses i les formades per una dona sola de més de 65 anys.

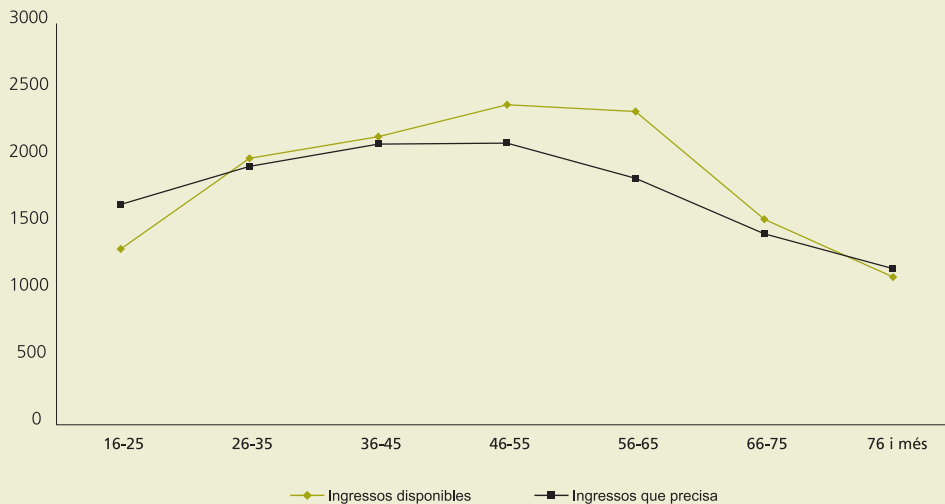
De la mateixa manera ens podem preguntar si hi ha cap correspondència entre privació i pobresa monetària. Una manera d'aproximar-nos al grau de correspondència entre privació i pobresa monetària és observant la diferència entre els ingressos de què disposa la llar i els que hauria de tenir per poder fer front a les seves necessitats. Aquesta informació complementa la que ens aporta la mesura de la pobresa monetària, que es calcula considerant només la renda disponible i aplicant-hi un llindar (convencional), però de la qual no podem discernir què requereixen les llars realment per cobrir les seves necessitats. L'ECV pregunta a les persones pels ingressos mínims mensuals que calen a la llar per arribar a final de mes. Comparar la mitjana d'ingressos que les persones consideren que necessiten en cada grup d'edat amb la mitjana dels ingressos de què disposen ens dóna una primera pista de quines són les etapes del cicle de vida en què es poden produir els dèficits més intensos de recursos disponibles respecte a necessitats.

Segons les dades del Gràfic 4.10, hi ha una correspondència entre necessitats i recursos disponibles monetaris durant bona part del cicle de vida, tret dels dos extrems del cicle familiar. Per tant, podem intuir una certa correspondència entre les etapes amb més risc de pobresa monetària i les de més privació. Les llars amb més privació, és a dir, les llars en què les necessitats estan per sobre dels recursos disponibles, són les que estan encapçalades per persones joves (de 16 a 25 anys) i les de més grans de 75 anys. En les llars encapçalades per joves, la bretxa entre necessitats percebudes i recursos disponibles és la més ampla. En

Gairebé la meitat de les llars a Espanya consideren que fer front a les despeses totals de l'habitatge (comunitat, electricitat, assegurances, etc.) suposa una càrrega pesada per a l'economia familiar.

aquest cas les rendes de què disposen són un 20% inferiors a les que consideren necessàries per arribar a final de mes. En les llars encapçalades per persones de més de 75 anys la breixa entre ingressos necessaris i disponibles es redueix (en aquest cas disposen d'un 10% menys dels ingressos que necessiten per arribar a final de mes). Segurament les privacions responen a mecanismes molt diferents. En el cas dels joves es tracta de persones que inicien el cicle familiar (potser amb fills petits), amb una carrera laboral curta i poc consolidada, que fan front a despeses considerables tenint en compte el preu de l'habitatge. En canvi, les persones de més de 75 anys, encara que habitualment ja no han de fer front a despeses altes com les de l'habitatge, depenen de la quantia de les pensions. A més pot ser que al final del cicle familiar aquestes pensions es vegin reduïdes pel fet de tractar-se de dones vídues amb pensions no contributives o de viduitat. En els altres grups d'edat hi ha una correspondència entre necessitats i recursos disponibles en termes monetaris, i fins i tot es produeix una sobreabundància entre les persones que encapçalen llars amb edats compreses entre els 46 i 65 anys. De mitjana, les llars encapçalades per una persona d'entre 46 i 55 anys disposen d'un 14% més dels ingressos que necessiten per arribar a final de mes, i les llars encapçalades per una persona de 56 a 65 anys en tenen un 27% més. Per a molts individus es tracta d'una etapa de la vida en què s'ha consolidat la carrera laboral i els fills/es s'han emancipat i ja no reclamen ajut (i quan no s'ha produït l'emancipació és probable que tinguin una edat suficient per participar al mercat de treball i puguin aportar ingressos a la llar). Es correspon amb l'etapa que Rowntree a principis del segle xx identificava com el període de menys privació per a les famílies, precisament perquè tots els membres de la llar participen en el mercat de treball i poden contribuir a la renda familiar.

Gràfic 4.10. Mitjana d'ingresos que disposa i mitjana d'ingresos que precisa la llar per arribar a final de mes segons grups d'edat de la persona principal. Espanya 2006

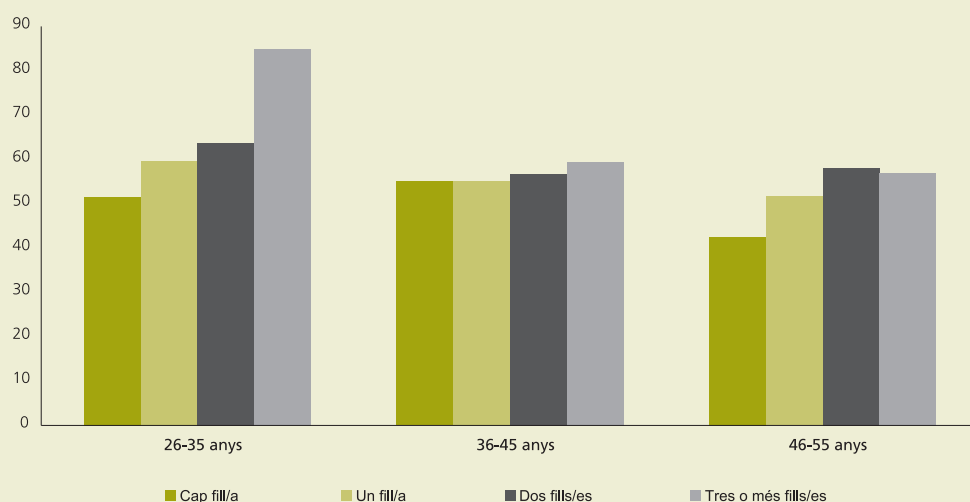

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

Però no és l'edat de la persona principal en si mateixa que explica la bretxa entre necessitats i recursos, sinó els processos socials que travessen les persones en el curs dels seus itineraris biogràfics. En aquest sentit, un dels factors més determinants de la situació econòmica dels individus és el cicle familiar. La composició de les llars és un element central de què depèn el nivell d'ingressos i despeses totals de les llars. En l'anàlisi de la pobresa monetària fet en l'epígraf anterior havíem observat que el risc de patir exclusió econòmica és significativament més alt quan hi ha menors econòmicament dependents a la llar, i que el cost dels menors dependents repercuteix sobretot en les parelles més joves. Aquesta idea es confirma en el Gràfic 4.11, en què es dibuixa la proporció de llars que tenen ingressos mensuals per sota dels mínims que consideren necessaris per arribar a final de mes, segons l'edat de la persona que encapçala la llar i el nombre de menors a la llar. Els fills/es representen una font de dificultats econòmiques per a un percentatge significatiu de llars a totes les edats. Però aquestes dificultats es fan especialment feixugues en el col·lectiu de persones més joves que encapçalen una llar. Així, la meitat de les llars encapçalades per una persona d'entre 25 i 35 anys sense fills menors disposa de menys ingressos dels que necessita per arribar a final de mes. Quan tenen fills/es la

proporció augmenta de manera considerable. Així, vuit de cada deu llars encapçalades per persones de 25 a 35 anys que tenen tres o més fills dependents disposen de menys recursos que els mínims necessaris per arribar a final de mes. Es poden observar discrepàncies marcades entre grups d'edat respecte a la privació econòmica que generen els fills. En l'etapa de formació familiar la presència d'un fill/a addicional incrementa significativament els nivells de privació. En etapes més avançades del cicle vital, la presència d'un fill més o menys té efectes molt menys rellevants sobre els nivells de privació.

Gràfic 4.11. Proporció de llars que tenen menys ingressos dels que necessiten per arribar a final de mes segons grup d'edat de la persona principal i nombre de fills/es. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

b.3) Condicions de l'habitatge

La tercera dimensió de la privació que analitzarem es refereix a l'estat de l'habitatge. L'Encuesta de Condiciones de Vida inclou preguntes sobre la disponibilitat de serveis bàsics a la llar —com una dutxa o banyera, o un vàter amb aigua corrent per a ús exclusiu de la llar— i sobre condicions de l'habitatge —com problemes de goteres, humitats en les parets, sostres o ciments, o la manca de llum natural en alguna habitació. Pel que fa al primer aspecte, es pot

dir que la pràctica totalitat dels habitatges disposen de banyera o dutxa i vàter a l'interior de l'habitatge. En canvi, un 17% de les llars presenten problemes d'humitats o goteres, i un 12% no disposen de prou llum natural a totes les habitacions. Hi ha una proporció lleugerament més alta de llars en què viuen persones grans soles que d'altres tipus de llars que presenten les condicions de l'habitatge més precàries: un 22% tenen problemes d'humitats o goteres. Un 17% dels homes i un 15% de les dones que viuen sols tenen alguna habitació que no disposa de llum natural suficient. Però, en general, no s'observen grans diferències.

b.4) Impacte del cost de l'habitatge

A més d'analitzar tots aquests indicadors de privació, s'ha creat un indicador per capturar l'impacte dels costos de l'habitatge en el nivell de renda de la llar. L'objectiu és saber fins a quin punt una despesa bàsica que afronten la majoria de llars pot influir sobre la capacitat financera de les famílies i crear condicions afavoridores de privació. L'adquisició (o lloguer) de l'habitatge sol ser un dels elements lligats a l'assoliment de la independència econòmica i la formació d'una nova família. L'accés a un habitatge representa, en vista de les dades disponibles, una càrrega molt important per a les persones i famílies joves. En el cas d'Espanya, a més es caracteritza habitualment per ser un habitatge en propietat, que generalment implica endeutament. El 74% de les llars en què la persona de referència té entre 26 i 35 anys i no viu amb cap dels progenitors ja tenen l'habitatge en propietat. El 83% d'aquestes llars paguen una hipoteca (ECV 2006, càlculs del CIIMU). L'opció del lloguer és minoritària en aquestes edats. Només el 14% de les llars d'aquestes característiques viuen en un habitatge llogat a preu de mercat.³⁵

L'Observatori de l'Habitatge del Consell de la Joventut ha calculat que el cost mitjà d'accés a l'habitatge en propietat d'una persona jove és del 71% i el d'una llar jove (en que la persona principal té entre 18 i 34 anys) del 44%.³⁶ Ateses les desigualtats de rendes, és previsible que la càrrega financera sigui especialment feixuga per a les persones i llars amb ingressos més baixos i en limitin la capacitat de fer front a altres despeses. Però no només els joves afronten hipoteques i lloguers i tenen la capacitat financera limitada pel preu de l'habitatge. En aquest apartat ens proposem conèixer quines implicacions tenen les despeses de la llar sobre les taxes de pobresa i detectar quina és l'etapa vital que concentra riscos més grans quan es descompten les despeses de la llar.

35. Un 1,8% addicional viu en un habitatge llogat a un preu inferior al de mercat, i un 11% viu en un habitatge cedit gratuïtament.

36. Aquests valors són el resultat de calcular la relació entre la capacitat adquisitiva d'una persona jove o una llar jove ja existent i el pagament inicial d'un préstec hipotecari equivalent al 80% del preu de venda d'un habitatge lliure, al tipus d'interès de referència en el mercat hipotecari i segons el termini d'amortització estàndard en cada moment.

L'impacte del pagament d'hipoteques i lloguers és considerable, i molt més a les llars en què viuen menors d'edat. Per exemple, el fet de descomptar els costos de l'habitatge de la llar en què viuen infants de 3 a 5 anys incrementa les taxes de pobresa 9 punts percentuals.

Val a dir, en primer lloc, que els ingressos que s'utilitzen per fixar el llindar de pobresa monetària (és a dir, el 60% de la mediana dels ingressos equivalents) exclouen el cost de l'habitatge (mesurat mitjançant les quotes d'hipoteca o lloguer). Tot i així, diversos instituts d'estadística d'altres països ofereixen mesures del risc de pobresa abans i després de descomptar les despeses de l'habitatge per tal d'arribar a conclusions respecte a l'impacte sobre les taxes de pobresa.³⁷ L'Institut Nacional d'Estadística no ho ha fet fins ara i l'Encuesta de Condiciones de Vida no disposa d'informació sobre les quotes d'hipoteques que paguen les llars. Només pregunta sobre la quantia del lloguer i els interessos de la hipoteca.

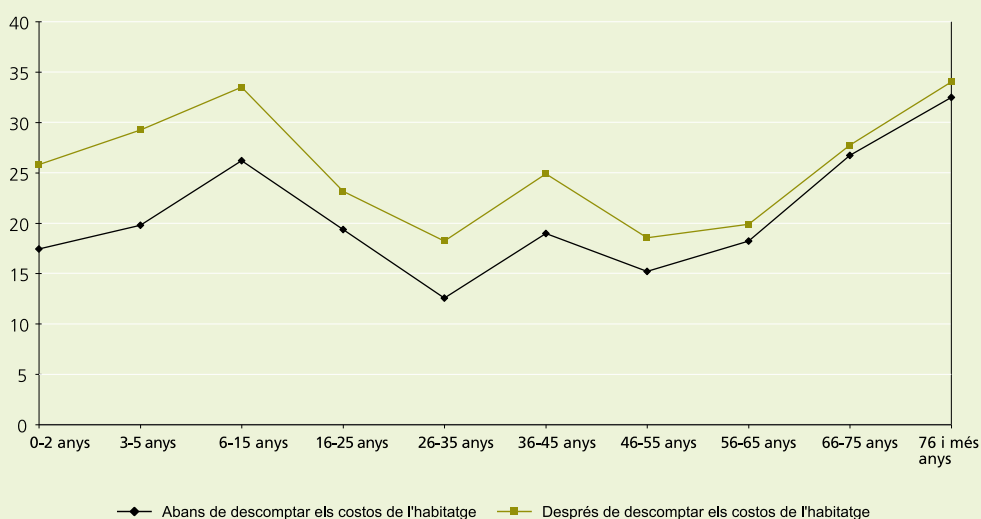
Per estimar el valor de les quotes d'hipoteca que paguen les famílies hem utilitzat informació provinent de l'Encuesta Financiera de las Familias (2002) del Banc d'Espanya, que inclou les dades que necessitem. Amb aquesta informació hem imputat costos d'habitatge a les llars entrevistades a l'Encuesta de Condiciones de Vida 2006 que tenen una hipoteca, estimant la magnitud dels pagament que farien si es mantinguessin constants les relacions entre la quota de la hipoteca (variable dependent) i un conjunt de variables explicatives.³⁸ Aquesta imputació s'ha basat en els resultats d'un model de regressió múltiple realitzat amb les dades de 2002 que ens permet obtenir els coeficients que relacionen les variables explicatives amb les quotes d'hipoteca que paguen les llars, i fer seguidament prediccions "simulades" amb les dades de l'enquesta de 2006.

El Gràfic 4.12 presenta els riscos de pobresa calculats amb el llindar abans i després de descomptar els costos de l'habitatge. Com es pot observar, l'impacte del pagament d'hipoteques i lloguers és considerable, i molt més a les llars en què viuen menors d'edat. Per exemple, el fet de descomptar els costos de l'habitatge de la llar en què viuen infants de 3 a 5 anys incrementa les taxes de pobresa 9 punts percentuals: d'un 20% a un 29%. L'efecte dels costos de l'habitatge també són bastant importants per als joves de les edats en què a Espanya té lloc la majoria d'episodis d'emancipació (26 a 35 anys). En edats més avançades, l'impacte dels costos de l'habitatge es redueix significativament. Això és degut, per una banda, al fet que les rendes disponibles són més elevades, i, per l'altra, al fet que l'import de les quotes d'hipoteca és més baix (els pisos es van comprar abans, a preus més assequibles, i el préstec s'ha amortitzat parcial o totalment). Entre les persones ancianes, que viuen majoritàriament (més d'un 80%) en habitatges en propietat sense cap càrrega hipotecària, l'impacte dels costos de l'habitatge sobre els riscos de pobresa és poc significatiu. Descomptant els costos de l'habitatge, els riscos de pobresa es redistribueixen a les etapes primerenques de la vida.

37. Al Regne Unit és un dels indicadors per determinar l'èxit de les polítiques de reducció de la pobresa infantil.

38. Les variables independents que hem fet servir són: edat, renda bruta de la llar, anys que fa que es té la hipoteca i número de persones a la llar.

Gràfic 4.12. Taxes de pobresa (60% mediana) abans i després de descomptar els costos de l'habitatge segons grups d'edat. Espanya 2005

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2005, INE.

Nota: La pobresa després de descomptar de la renda els costos de l'habitatge s'ha calculat utilitzant les dades de la Encuesta Financiera de las Familias (EFF_2002) del Banco de España. Per això s'han imputat les quotes anuals de les hipoteques segons els grups d'edat, el nivell de renda, nombre de persones a la llar i els anys que fa que va adquirir l'habitatge.

Segons que hem pogut observar, la incidència de la privació material (tant objectiva com subjectiva) és diferent en funció de l'etapa del cicle familiar. Mentre que la privació material objectiva afecta uns col·lectius determinats, la privació subjectiva està molt més generalitzada. Això sí, hi ha una correspondència en els tipus de llars en què es donen les taxes més altes de privació subjectiva i objectiva: les llars monoparentals, les nombroses i les formades per una dona sola de 65 anys i més. La composició de les llars, a més de l'edat de les persones, és un factor que s'ha de tenir molt en compte per detectar les situacions de vulnerabilitat més greus. Tant a l'inici com al final del cicle familiar, les llars tenen més probabilitats de patir situacions de precarietat econòmica i de privació. A l'inici del cicle familiar, el nombre de fills/es a la llar representa una font de pressió econòmica. Al final del cicle de vida, i en especial entre les dones grans que viuen soles, les situacions de precarietat econòmica poden estar acompanyades de restriccions en el consum. Els mecanismes d'exclusió en ambdues etapes vital poden ser molt diferents. A continuació concentrarem l'anàlisi en les etapes vitals en què es produeix més incidència de l'exclusió econòmica, per tal d'observar els possibles mecanismes d'exclusió que actuen en ambdós casos.

4.3. Etapes vitals i vulnerabilitat: infància, ancianitat i transició a la vida adulta

El risc d'exclusió econòmica està distribuït de manera desigual al llarg del cicle de la vida. Les anomenades transicions vitals, com el matrimoni o el divorci, el naixement o l'emancipació d'un fill/a, fins i tot la mort d'un familiar, tenen un efecte important sobre el benestar de les persones (Duncan 1984). Aquesta relació entre composició familiar i benestar econòmic és dinàmica i canviant en el temps. Aquest tipus d'argumentacions no són noves. Diversos estudis sobre la pobresa realitzats a principis del segle xx (Rowntree 1902, Hunter 1904) ja posaven de manifest que hi ha determinades etapes del cicle familiar en què la probabilitat d'entrar o sortir de la pobresa s'incrementa. Les etapes de naixement i creixement dels fills/es, el període de la seva emancipació, i el moment en què els pares deixaven de treballar de manera remunerada eren etapes especialment vulnerables per al benestar econòmic de les famílies. Per exemple, quan una parella s'acabava de casar, encara que la renda disponible no hagués arribat al moment àlgid en relació amb tot el cicle de vida familiar, generalment es produïa un equilibri entre recursos disponibles i necessaris. En canvi, en altres moments del cicle familiar les necessitats dels membres de la família creixien mentre que els recursos disponibles no ho feien al mateix ritme. Per exemple, en l'etapa de creixement dels fills, el nucli familiar no només s'havia de fer càrrec de les necessitats pròpies dels menors dependents, sinó que a més era probable que la dona abandonés el mercat de treball i es dediqués en exclusiva a la cura dels fills. Com a conseqüència d'això, sovint les necessitats creixien més ràpidament que els recursos disponibles.

Al llarg d'aquest capítol hem pogut detectar que les situacions d'exclusió econòmica al nostre país també es concentren en les etapes de la vida descrites com a especialment vulnerables en els estudis clàssics de la pobresa: la infància i l'ancianitat. Ara bé, si bé els grups d'edat coincideixen, el context i la naturalesa de les situacions de pobresa s'han transformat de manera considerable. Actualment els desequilibris entre necessitats i recursos al llarg del cicle vital són menys pronunciats que al principi del segle xx, fonamentalment gràcies als canvis en la grandària i composició de les llars, l'increment de la participació de la dona en el mercat de treball, i l'emergència i expansió de l'Estat del benestar. Conèixer la importància que té cadascun d'aquests factors (entre d'altres) en la disminució de l'exclusió econòmica dels grups més vulnerables és un dels objectius principals d'aquest informe.

En aquest apartat ens concentrarem en l'anàlisi de les etapes vitals amb més risc d'exclusió econòmica: la infància i l'ancianitat. Estudiarem de manera detallada els elements que caracteritzen l'exclusió econòmica d'aquests col·lectius i la seva dimensió. Per dir-ho d'una altra

El risc d'exclusió econòmica està distribuït de manera desigual al llarg del cicle de la vida. Les anomenades transicions vitals, com el matrimoni o el divorci, el naixement o l'emancipació d'un fill/a, fins i tot la mort d'un familiar, tenen un efecte important sobre el benestar de les persones.

manera, en concentrarem en l'anàlisi de la pobresa dels pobres: les característiques de les llars en què viuen, els recursos monetaris i materials de què disposen, així com els possibles mecanismes que poden desencadenar les situacions d'exclusió que afecten aquest grups.

a) Risc de pobresa en la infància i la infància pobre

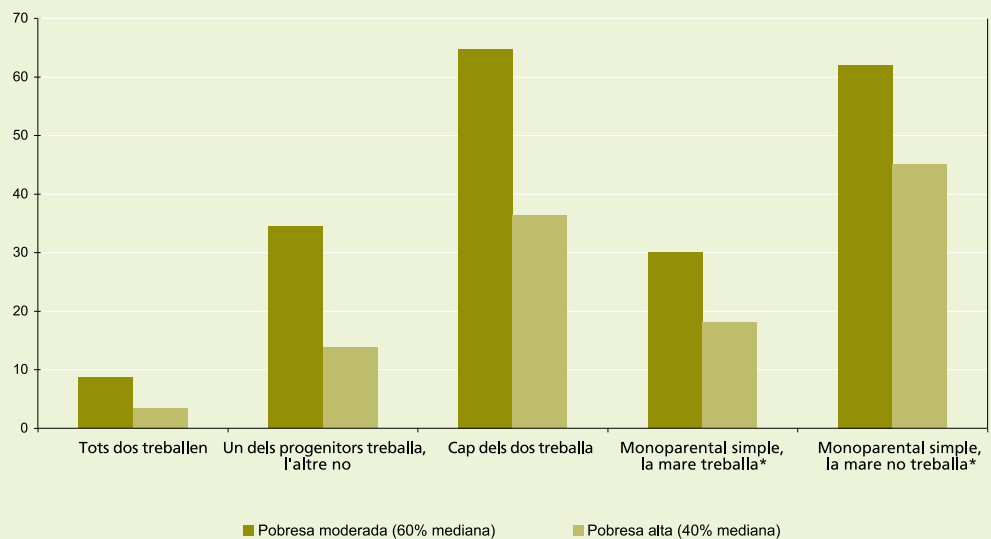
El risc de pobresa durant la infància és un dels grans reptes que afronten les societats avançades. En les darreres dècades, la pobresa infantil s'ha incrementat en 17 dels 24 països de l'OCDE de què disposem de dades (UNICEF 2005). Això no només és motiu d'inquietud moral, sinó també de creixent preocupació davant les conseqüències socials i econòmiques que la pobresa infantil pot tenir a llarg termini. Així, per un costat, a molts països europeus la qüestió ha entrat amb força a l'agenda pública, a través de l'acció de grups conscienciats de la injustícia que representa el fet que un infant —el benestar del qual depèn plenament d'altres persones— experimenti situacions de desavantatge que n'afectin el benestar present i les oportunitats de desenvolupament personal i integració social en el futur. Gran part dels efectes produïts per la pobresa infantil tenen un caràcter irreversible i acompanyen els menors al llarg de la vida. Per això, hi ha acords internacionals com la Convenció sobre els drets de l'Infant de les Nacions Unides, aprovats per bona part dels Estats del món, que defineixen els menors com subjectes de drets, i entenen que les situacions de precarietat econòmica extrema i persistent violen aquests drets (Flaquer et al. 2006).

Des d'un altre punt de vista més pragmàtic, la pobresa infantil es considera fonamentalment un problema de naturalesa econòmica, les conseqüències més importants del qual no són només individuals, sinó fonamentalment socials. Aquest és el plantejament d'alguns països que lideren la lluita contra la pobresa infantil, com el Regne Unit o el Canadà. Invertir en infància significa fer-ho en el futur de la nostra societat i, en particular, en la competitivitat de l'economia. Actualment, gràcies al desenvolupament i creixent sofisticació de la investigació social sobre itineraris vitals, sabem que els nivells de benestar de què gaudeixen nens i nenes durant l'etapa infantil incideixen de manera clara en el desenvolupament educatiu, l'evolució de la personalitat i el risc de patir problemes socials i situacions d'exclusió en la vida adulta. Segons els resultats d'un volum considerable de recerca, és molt més probable que un infant es vegi afectat per situacions d'atur o pateixi problemes de salut quan ha passat la infància en el si d'una família pobre (Vleminckx i Smeeding 2001). Invertir en la infància és, des d'aquest plantejament, una estratègia social de prevenció de la qual tots sortim beneficiats: els nens/es i les seves famílies, perquè gaudeixen de millors oportunitats per construir el futur; i la societat en conjunt, perquè aprofita al màxim els talents i capacitats individuals de tots els ciutadans i alhora ajuda a prevenir els riscos de fractura social (Flaquer 2007).

El risc de pobresa durant la infància és un dels grans reptes que afronten les societats avançades.

En comparació amb altres països del nostre entorn, el risc de pobresa infantil a Espanya és, com hem vist, molt elevat. La composició de la llar i la vinculació dels progenitors amb el mercat de treball són dos factors determinants en la creació d'aquests riscos. Així queda demostrat en el Gràfic 4.13. Les llars biparentals en què cap dels progenitors que conviuen amb el menor no treballa són les que presenten taxes de pobresa més elevades. El 65% dels menors que viuen en llars d'aquestes característiques tenen risc de patir pobresa moderada i el 36%, risc de pobresa alta. Val a dir, però, que es tracta d'una situació poc comuna, atès que només hi ha un 3% de llars amb infants en què cap del dos progenitors no treballa. En l'extrem contrari ens trobem les llars biparentals en què la mare i el pare participen activament en el mercat de treball. En aquestes llars, el risc de pobresa infantil és el més baix: un 8,6% dels infants tenen risc de patir pobresa moderada i un 3,4% alta. Gairebé la meitat dels menors de 16 anys (46%) viuen en una llar biparental en què tots dos progenitors participen activament en el mercat de treball.

Gràfic 4.13. Percentatge de pobresa moderada i alta dels nens/es de 0 a 15 anys, segons situació laboral dels progenitors. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

Nota: Per manca de casos a la mostra de llars monoparentals encapçalades per un home, només incloguem les llars monoparentals encapçalades per la mare dels menors de referència.

Un fet que cal destacar en les dades és la pobresa dels menors que viuen en llars en què només treballa un dels progenitors: el risc de pobresa moderada se situa en el 34% i el de pobresa alta, en el 14%; en ambdós casos, bastant per sobre de la pobresa mitjana en aquestes edats. Es tracta, a més a més, d'un tipus de llar en què viuen quatre de cada deu infants. Això és degut a la pervivència, en un gran nombre de llars, del model clàssic de divisió sexual del treball, en què la dona es dedica exclusivament a tenir cura dels infants. De les dades es desprèn que el salari familiar que aporta el sustentador únic (que tradicionalment havia estat l'home) ha deixat de ser, en molts casos, garantia de benestar econòmic. És a dir, el *breadwinner*, que es com anomenen gràficament els anglosaxons el sustentador masculí, ha deixat de complir amb eficàcia el paper de “guanyador del pa”. Per aquest motiu, hi ha un consens ampli (en el qual participen analistes socials, governs nacionals i institucions europees) en recomanar la incorporació i permanència de la dona al mercat de treball, ja no només com un mecanisme per assolir la igualtat entre els gèneres, sinó també com un factor afavoridor de la reducció de la pobresa infantil. Per accelerar aquest procés calen inversions públiques en polítiques que facilitin la conciliació de la vida familiar i laboral.

La composició de les llars és un element igualment rellevant a l'hora d'explicar les situacions de vulnerabilitat i, en especial, la de les llars monoparentals. En els últims anys, el pes específic de les llars formades per una parella amb els fills/es (que pot estar acompanyada d'altres persones o no) a Espanya ha disminuït. Un nombre creixent de nens i adolescents passen etapes més o menys llargues de la vida a càrrec d'un progenitor divorciat o separat (i possiblement al si d'una llar formada després d'un segon matrimoni o aparellament del progenitor que manté la custòdia). El creixement de les llars monoparentals és el producte de l'increment extraordinari de les ruptures conjugals. Aquesta ruptura es viu habitualment com una experiència dolorosa, tant per a les persones adultes que es divorcien o separen com per als fills/es. La recerca quantitativa i qualitativa sobre aquestes realitats posa de manifest que les mares i pares que es fan càrrec dels fills/es --habitualment les dones-- acumulen sovint diverses situacions de vulnerabilitat: 1) emocional, després de la separació, especialment quan ha estat forçada per la parella, 2) laboral, davant del recel empresarial a contractar progenitors que encapçalen una llar monoparental y 3) econòmica, provocada per la desaparició d'una font d'ingressos familiars i el freqüent impagament de les pensions alimentàries per als fills/es (Almeda, 2004).

Pel que fa a aquesta precarietat econòmica, són molts els estudis que han constatat, dins i fora d'Espanya, les elevades taxes de pobresa de les llars monoparentals. Segons l'evidència presentada per Lluís Flaquer et al. (2006: 34), a partir de les dades del Panel de Llars de la Unió Europea recollides fins al 2001, la taxa de pobresa de les llars monoparentals a Espanya

Un fet que cal destacar en les dades és la pobresa dels menors que viuen en llars en què només treballa un dels progenitors: el risc de pobresa moderada se situa en el 34% i el de pobresa alta, en el 14%; en ambdós casos, bastant per sobre de la pobresa mitjana en aquestes edats.

La desagregació de les diferents categories de la monoparentalitat deixa palès fins a quin punt la vinculació de la mare amb el mercat de treball representa un factor de protecció mot important envers el risc de pobresa infantil.

ya és bastant alta quan es compara amb la d'altres països europeus, i el creixement dels riscos de pobresa d'aquestes llars en el període 1995-2001 ha estat bastant superior al de la mitjana europea. Aquestes dades representen un primer pas en el mesurament de la pobresa en les llars monoparentals. Però, com han demostrat múltiples estudis en altres països, darrera del concepte de monoparentalitat s'hi amaga una realitat complexa i multidimensional en què podem trobar col·lectius en situacions molt diverses (Marí-Klose et al. 2008: 85, Flaquer et al. 2006).

Les dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida 2006 corroboren la delicada situació econòmica de moltes llars monoparentals. En el gràfic presentem només la situació de les llars monoparentals simples encapçalades per una dona sola, que constitueixen aproximadament el 83% de totes les llars monoparentals simples, però són les més exposades al risc de vulnerabilitat.³⁹ Diferenciem la situació de les llars amb mares que treballen (que representa el 4% de les llars amb menors) i la de llars amb mares que no treballen (2% de les llars), atesa la importància de la situació laboral per explicar el risc de pobresa: quan la mare treballa la taxa de pobresa moderada dels menors dependents és del 27%; quan no ho fa arriba fins al 52%. La taxa de pobresa alta dels menors és del 13% quan la mare treballa i del 37% quan no treballa. Tant si considerem un llindar com l'altre, les taxes de pobresa són superiors a la taxa mitjana de pobresa dels menors a Espanya (24% i 10% respectivament), però la desagregació de les diferents categories de la monoparentalitat deixa palès fins a quin punt la vinculació de la mare amb el mercat de treball representa un factor de protecció mot important envers el risc de pobresa infantil.

Com són les llars pobres? L'anàlisi que hem fet de la incidència de la pobresa ens ha permès identificar fins ara els col·lectius en risc. L'objectiu següent és radiografiar les llars amb ingressos equivalents per sota del 60% de la mediana i del 40% de la mediana.⁴⁰ Sabem, per exemple, que les llars amb menors dependents que tenen més risc de pobresa moderada són les formades per dos adults i tres menors o més (41%) i les llars amb un adult i almenys un menor (37%). El que desconeixem, però, es la dimensió del problema, que depèn en bona mesura del pes relatiu d'aquests grups respecte al total de llars en què viuen menors.⁴¹ Segons les dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida 2006, en un terç de les llars pobres hi viuen menors de 16 anys. Al Gràfic 4.14 podem observar com es distribueix el total de

39. Excloem, per tant, de l'anàlisi les llars monoparentals encapçalades per un pare sol i les llars monoparentals complexes, en què a més de la mare hi viuen altres adults que podem contribuir als ingressos de la llar.

40. Per exemple, en termes d'ingressos equivalents això vol dir que un menor que conviu amb dos adults és pobre si la llar disposa de menys de 12.348 euros anuals, i un menor que conviu amb un adult és pobre quan la llar disposa de menys de 8.918 euros anuals. Per a una explicació més detallada del càlcul dels ingressos equivalents, consulteu el capítol 2.

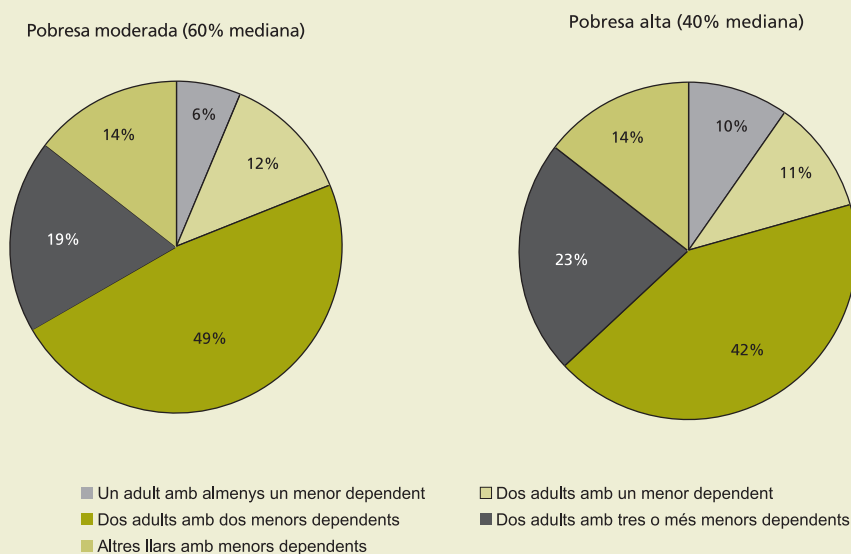
41. Del total de llars en què viuen menors dependents, el 3,8% estan formades per un adult i un menor, el 21% són dos adults i un menor, el 52% són llars amb dos adults i dos menors, el 11% són dos adults i tres o més menors, i el 13% són altres tipus de llars.

menors pobres per tipus de llar. Gairebé la meitat dels menors pobres viuen en llars formades per dos adults i dos menors, model que correspon al de la família nuclear clàssica de pare i mare amb dos fills. Seguidament trobem les llars amb dos adults i tres menors o més dependents, que representen gairebé dues de cada deu llars en què viuen infants en situació de pobresa. En canvi, respecte al total de menors pobres, els que viuen a llars amb un adult i un menor dependent són minoritàries (un 6%).

Les llars biparentals aporten, amb molta diferència, el volum més important d'infants en situació de pobresa.

Gràfic 4.14. Tipologia de les llars on viuen menors de 0 a 15 anys pobres

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

És a dir, si analitzem la prevalença de la pobresa infantil de certs tipus de llars, no hem d'oblidar que les llars biparentals aporten, amb molta diferència, el volum més important d'infants en situació de pobresa. És, però, destacable el fet que quan reduïm el llindar de pobresa al 40% de la mediana dels ingressos equivalents (o pobresa alta)⁴², augmenta quatre punts el percentatge de menors pobres que viuen en llars formades per dos adults i tres menors o més, i en un percentatge similar les d'un adult amb almenys un menor dependent. Una mica més de quatre de cada deu menors en situació de pobresa alta viuen en llars en què

42. El llindar del 40% de la mediana dels ingressos equivalents representa, per exemple, que una llar en què conviuen dos adults amb un menor dependent disposa de menys de 8.234 euros anuals, i una llar amb un adult i un menor, de menys de 5.945 euros anuals. Per a més informació, vegeu el capítol 2.

conviuen dos adults i dos menors, prop d'un de cada deu ho fan en llars amb tres o més menors, i un de cada deu ho fa en llars amb un adult i almenys un menor dependent. L'elevada incidència de la pobresa alta dins del grup provoca que, malgrat que les llars monoparentals simples representin un volum petit de les llars en situació de pobresa, el pes específic de la pobresa infantil d'aquestes llars sigui superior al seu pes demogràfic.

b) Risc de pobresa en l'ancianitat i l'ancianitat pobra

Comparativament, l'ancianitat és l'altre grup d'edat amb una elevada incidència de pobresa. Però, a diferència de la pobresa infantil, la preocupació per la pobresa de la població anciana no és recent. Ve de lluny. De fet, el desenvolupament històric dels Estats del benestar és vist per alguns especialistes com una resposta a les condicions de misèria a les quals es veien abocades les persones d'edat avançada quan deixaven de tenir les facultats físiques per seguir treballant. Les reformes dels sistemes de pensions introduïdes en la majoria dels estats europeus durant els primers anys de la segona meitat del segle XX permeteren que les condicions de vida de la població anciana milloressin substancialment, fins al punt que actualment la renda de les llars sustentades per un home de més de 65 anys, corregida per la grandària de la llar, se situa a la majoria dels països de l'OCDE a prop o per sobre de la renda mitjana nacional. A això hi han contribuït bàsicament dos factors. En primer lloc, a la majoria dels països, les persones que es jubilen avui presenten trajectòries laborals contínues i ascendents que els asseguren bases de cotització relativament elevades quan el dret de la pensió està lligat a les contribucions realitzades. En segon lloc, durant les darreres dècades, el valor real de les pensions s'ha incrementat. Els Estats del benestar són avui bastant més generosos amb les persones grans que tres o quatre dècades endarrere, en igualtat de condicions de cotització.⁴³

L'evolució de la situació del la gent gran a Espanya segueix una pauta bastant semblant, encara que amb un cert retard. En les darreres dècades, tant el número de pensionistes com el valor mig de les pensions han augmentat sensiblement. Entre el 1980 i el 2000 el nombre de pensions de jubilació i el de pensions de viduïtat s'ha doblat, tot i que la població de 65 anys i més només s'hagi incrementat un 70%. Per altra banda, segons dades de l'Instituto Nacional de Seguridad Social, en el període del 1992 al 2000, tant les pensions de totes les classes considerades conjuntament, com les de jubilació i viduïtat considerades per separat, han experimentat increments per sobre del nivell de preus. Al final del període, mentre que els preus s'havien incrementat un 33%, les pensions de jubilació ho feien de mitjana un 49%

43. Hi ha qui ha volgut veure darrera d'aquest fet, la influència creixent de l'anomenat poder gris: un bloc electoral de votants amb preferències perfectament definides a favor del desenvolupament d'un sistema de pensions generós (Thompson 1989, Pappel i Williamson 1989).

En les darreres dècades, tant el número de pensionistes com el valor mig de les pensions han augmentat sensiblement.

i les de viduïtat, un 41% (P. Mari-Klose i M. Mari-Klose 2006: 116). Gràcies a l'extensió de la cobertura i la revalorització de les pensions, en general, les persones de 65 anys i més han millorat els nivells de renda i capacitat de despesa. Segons les dades d'Espanya de l'Eurobaròmetre 56.1 de 2001, més de la meitat de les persones d'aquestes edats afirmen que la seva situació financera és similar (41%) o millor que abans de la jubilació (11%).⁴⁴

Tot i això, la millora generalitzada de les condicions de vida de les persones de més de 65 anys no impedeix la pervivència d'importants bosses de pobresa. La pobresa moderada afecta un 31% de les persones de 65 anys i més. Són fonamentalment persones que perceben les modalitats menys generoses del sistema de pensions: les pensions de viduïtat i les assistencials. El risc de pobresa moderada es distribueix de manera desigual entre les persones grans, en funció de la composició de la llar i el sexe.⁴⁵ Com es pot observar en el Gràfic 4.15, viure sol/a i ser dona són factors intensament relacionats amb el risc de pobresa moderada. La combinació de tots dos factors aboca a la pobresa moderada més de la meitat de dones que viuen soles. La majoria d'aquestes dones perceben les pensions més baixes.⁴⁶

Aquesta imatge de la pobresa contrasta amb la distribució de la pobresa alta en aquestes edats.⁴⁷ Com es pot observar en el gràfic, en aquest cas, el risc de pobresa es redueix al 7,4% i es concentra de manera bastant uniforme en els diferents tipus de llars. El risc de pobresa alta de les dones grans que viuen soles és només lleugerament superior a la mitjana: 9,2%. En general, la variabilitat en les taxes de pobresa alta és molt reduïda. Les llars en què es concentra una proporció més gran de pobresa alta són aquelles en què conviuen persones grans amb menors dependents (10%) i les proporcions més baixes (5%) es troben en llars on viuen més de dos adults sense menors dependents. Atesa la importància de les pensions en la composició de les rendes de les persones de 65 anys i més amb ingressos més baixos, el baix nivell de pobresa alta (en comparació amb altres edats) s'ha d'atribuir a l'eficàcia dels sistemes de protecció públics per resguardar aquestes generacions de la possibilitat d'experimentar les formes més severes de pobresa, eficàcia que no trobem a l'hora de protegir certes llars en què viuen menors d'edat (especialment les llars monoparentals).

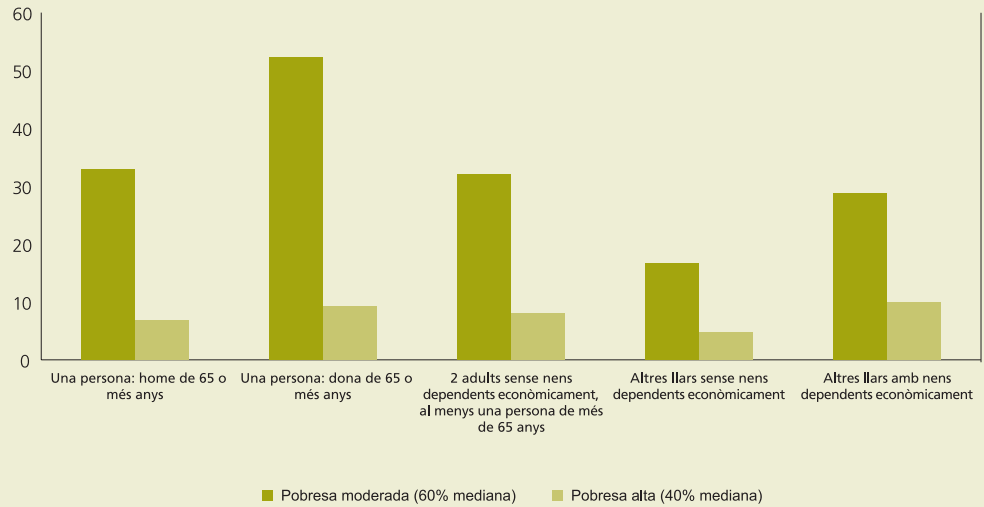
44. Dades semblants es troben a l'*Estudio Internacional sobre Jubilación*, publicat per el grup assegurador AXA (2006). En aquest estudi, el 45% dels jubilats/des espanyols declara que el seu nivell de vida segueix igual que abans de la jubilació, mentre que un 18% diu que fins i tot ha millorat.

45. De fet, composició de la llar i sexe no són variables independents. En conjunt, "els homes sols" representen escassament el 4% de les llars en què viuen persones de 65 i més anys, mentre que les dones que viuen soles representen el 19%.

46. Segons les dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida 2006, la quantia mitjana de les pensions de jubilació varia de manera molt marcada segons el sexe: en el cas dels homes és d'uns 10.300 euros nets anuals i de les dones, d'uns 4.900 euros.

47. En termes d'ingressos equivalents representa que les llars disposen de menys de 4.231 euros anuals.

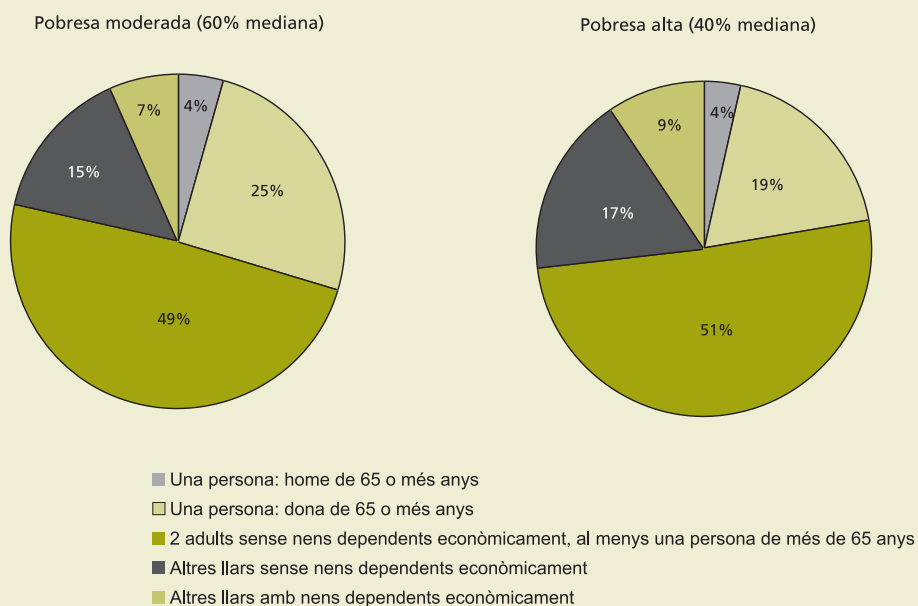
Gràfic 4.15. Percentatge de pobresa (moderada i alta) de les persones de més de 65 anys segons tipus de llar. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

Pel que fa al pes relatiu de cada tipus de llar entre les llars pobres, en el Gràfic 4.16 es pot observar que pràcticament la meitat de les persones grans pobres viuen en llars formades per dos adults en què almenys un té més de 65 anys. Les dones soles són el segon col·lectiu amb més pes entre les llars pobres, amb un 25%. Cal assenyalar que aquest grup és el que més pes perd quan s'utilitza com a llindar la pobresa alta: passa de representar un 25% de les llars pobres a un 19%, xifra que es correspon amb el pes demogràfic.

Gràfic 4.16. Tipologia de les llars on viuen les persones pobres de més de 65 anys. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

c) Privació de les persones pobres de menys de 16 anys i les de més de 65

L'alta incidència de la pobresa econòmica és una característica comuna dels grups d'edat situats en els dos extrems del cicle vital. Però les necessitats d'aquests dos grups són probablement molt diferents. També ho són els recursos no monetaris de què disposen. La comparació de situacions de privació en diferents dimensions (disponibilitat de béns durables, dificultats econòmiques objectives i subjectives) ens permetrà valorar l'impacte de la pobresa econòmica sobre els estàndards de vida de les persones pobres i les percepcions de privació.

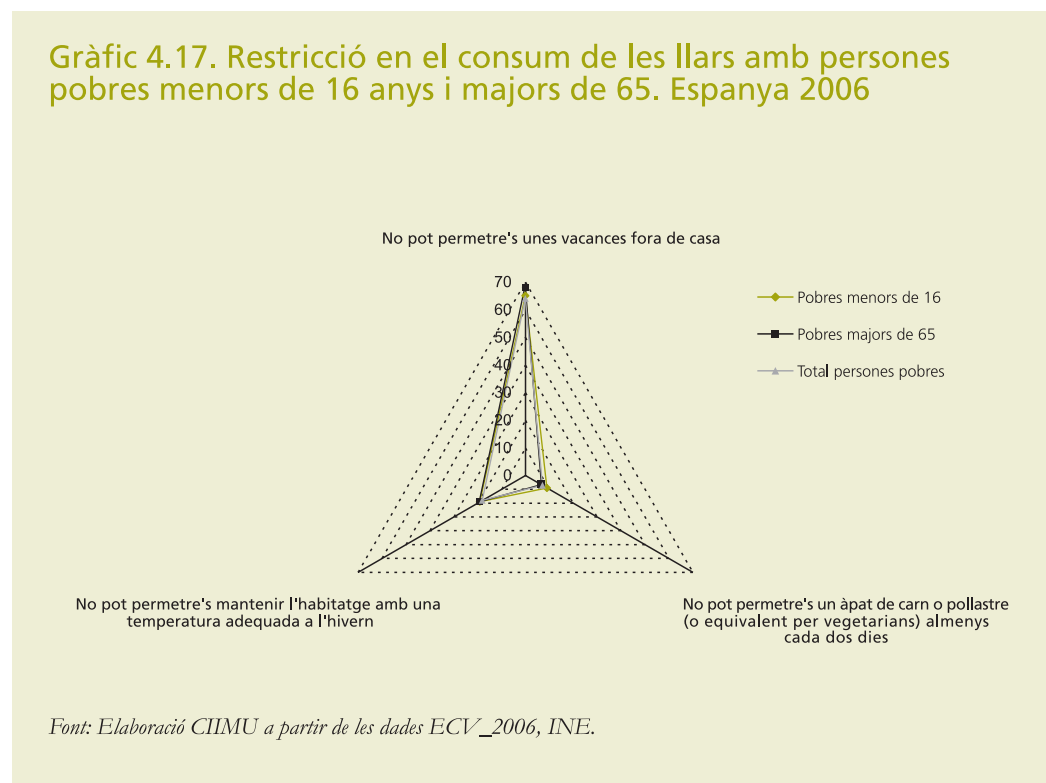
El primer que s'ha de dir és que habitualment les persones ancianes no requereixen els mateixos béns de consum que una família amb fills/es menors. El que es considera una necessitat, igual que determinades pautes de consum, canvia al llarg de la vida. El 90% de les llars encapçalades per una persona de 65 anys i més afirmen que no tenen ordinador,

però només el 8,4% diuen que no el tenen perquè no se'l poden permetre. El 82% al·leguen un altre motiu, que cal sospitar que en la majoria dels casos és la manca d'utilitat d'una eina que no han après a fer servir. Es legítim pensar que per a la immensa majoria de persones d'edat avançada no tenir ordinador no és una forma de privació. Sí que ho és per a les llars en què viuen menors. El 51% no té ordinador; un 32% perquè no s'ho pot permetre (és a dir, el 63% de les llars que no el tenen).

Es pot fer una argumentació semblant en relació amb la privació de cotxe. Dues de cada tres persones de 65 anys i més diuen que no tenen cotxe, però un percentatge molt baix no el té perquè no se'l pot permetre (5,3%). En canvi, entre les llars amb menors, quatre de cada cinc tenen cotxe, però entre les que no el tenen, la majoria és perquè no s'ho pot permetre (14%). La privació aparent reflecteix, també en aquest cas, estils de vida diferenciats.

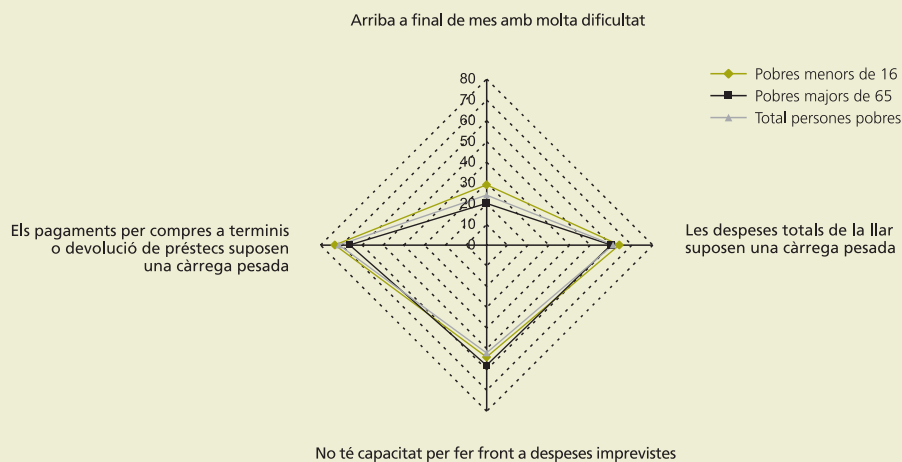
L'escassetat de recursos econòmics pot portar a la restricció en el consum o bé a l'endeutament de les llars. Les llars pobres presenten pautes de restricció bastant similars, amb independència de les persones que les integren (Gràfic 4.17). La precarietat no afecta el consum de béns bàsics (elements de la dieta com la carn o el pollastre), però sí que pot afectar les condicions de l'habitatge (la possibilitat de mantenir l'habitatge a temperatura adequada) i molt especialment el consum de temps d'oci i esbarjo (com permetre's unes vacances).

Gràfic 4.17. Restricció en el consum de les llars amb persones pobres menors de 16 anys i majors de 65. Espanya 2006

La mancaça de recursos monetaris pot generar sensacions de malestar i una percepció negativa de les persones sobre la capacitat de fer front a les despeses (Gràfic 4.18). La percepció sobre els recursos disponibles i la capacitat per fer front a les despeses són igualment alts en les llars pobres entre tots dos grups d'edat i s'apropa en ambdós casos a la mitjana total de les llars pobres.

Gràfic 4.18. Dificultats econòmiques de les llars on viuen persones pobres menors de 16 anys i majors de 65. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

d) Són les persones de 26 a 35 anys les menys pobres?

Fins ara ens hem concentrat en dues etapes de la vida en què el desequilibri entre necessitats i recursos disponibles desemboca en situacions d'exclusió econòmica: la infància i l'ancianitat. N'hem observat les característiques distintives i els factors que poden protegir o exposar a situacions de vulnerabilitat. En el cas dels menors, la composició de la llar (la presència dels dos progenitors) i el grau de vinculació d'aquests al mercat de treball són elements importants en la configuració de les situacions d'exclusió econòmica d'aquest grup d'edat. En el cas de les persones grans, el fet de ser dona i viure sola augmenta de manera considerable el risc de pobresa. No voldríem acabar aquest capítol sense parar esment al grup d'edat que, comparat amb la resta de la població, presenta les taxes de pobresa relativa

més baixes. Ens referim a les persones que pertanyen al grup d'edat de 26 a 35 anys. En termes generals, i fent una lectura des del punt de vista del cicle vital, es correspon a un interval d'edat en què es concentren gran part dels processos d'emancipació i formació de noves famílies, i per tant de les dificultats associades amb aquests fenòmens.

En les darreres dues dècades s'ha anat produint un retard en l'edat d'emancipació dels joves. Segons les dades publicades recentment per Francisco Zamora López (2007), utilitzant dades de 2006 de l'Encuesta de Fecundidad y Valores en la España del siglo XXI, l'edat d'emancipació ha augmentat de manera considerable en les cohorts nascudes a partir de la segona meitat de la dècada dels cinquanta. Mentre que la mediana d'edat d'emancipació de les dones nascudes en la segona meitat dels anys cinquanta (i que l'any 2006 tenen entre 45 i 49 anys) no arribava als 23 anys, l'edat mediana d'emancipació de la cohort nascuda entre 1971 i 1975 és aproximadament 26,3 anys: és a dir, si comparem les edats en què s'ha emancipat el 50% de la cohort, arribem a la conclusió que les dones avui en dia se'n van de casa dels pares tres anys més tard que fa dues dècades.

S'ha escrit molt sobre el retard de l'emancipació (Baizán 2003, Jurado 2003, P. Marí-Klose i M. Marí-Klose 2006). La prolongació de la permanència dels joves a la llar dels pares coincideix amb una sèrie de canvis estructurals en l'àmbit social, cultural i econòmic que sens dubte tenen repercussions en la configuració de les trajectòries vitals dels joves. Així, en primer lloc, els processos de modernització i democratització del país propicien una expansió extraordinària del sistema educatiu, sobretot en els nivells de l'educació superior. En segon lloc, els processos d'inserció laboral es compliquen com a conseqüència de les elevades taxes d'atur i temporalitat. La inseguretat laboral crea condicions poc propícies per a l'emancipació i formació de noves famílies.⁴⁸ En els darrers temps ha augmentat de manera consistent el nombre de joves que s'assegura una certa autonomia econòmica a través d'ingressos propis però que, a diferència del que succeïa en el passat o succeeix en altres països, no els possibilita assolir la independència residencial. Ha contribuït que això passi, per altra banda, l'increment extraordinari del cost d'accés a l'habitatge a partir de la segona meitat dels anys noranta. Tot plegat configura un context en què la transició a la vida adulta s'alenteix.

L'allargament de la convivència dels joves amb els pares té conseqüències importants en la situació econòmica de les llars en què viuen. Alguns d'aquests joves engrosseixen el nombre de persones dependents, cosa que pot afectar negativament a la capacitat financera de les famílies. Però la majoria treballen i, per tant, fan aportacions als ingressos totals de la

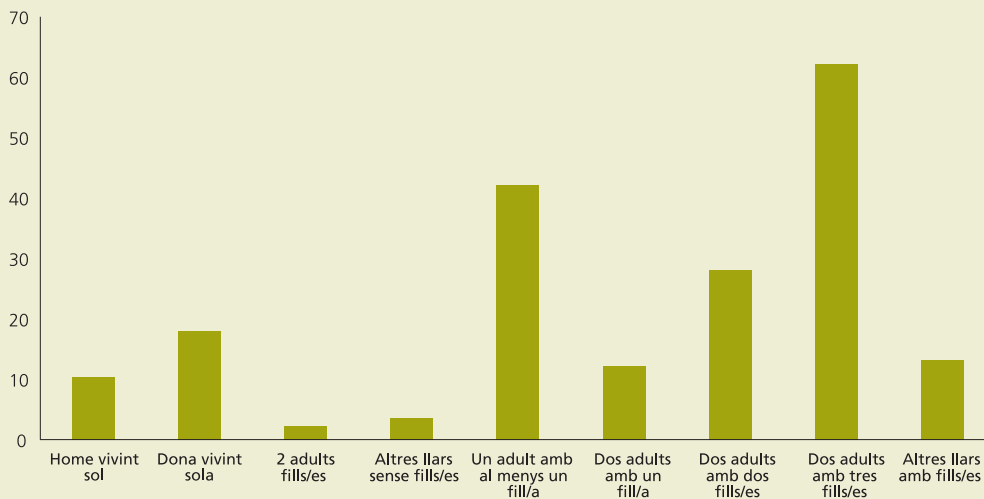
48. L'emancipació i el procés de formació d'una nova família han anat tradicionalment molt lligats al nostre país. Durant molt de temps la majoria dels joves (aproximadament dos de cada tres) sortien de casa quan es volien casar. Actualment, el procés d'emancipació suposa encara l'inici d'una etapa de convivència en parella, però un percentatge cada vegada més gran de noves convivències en parella té lloc fora del matrimoni.

llar (malgrat que, en molts casos, mantinguin el control sobre els recursos que generen). Per altra banda, la majoria viuen en llars en què no són els sustentadors principals. En aquestes llars el sustentador principal acostuma a ser una persona d'edat més avançada, que ha consolidat la seva posició en el mercat de treball i percep rendes salarials bastant més elevades. Tot això es reflecteix en baixos riscos de pobresa dels joves no emancipats i de les seves llars. El càlcul convencional de la pobresa monetària dels joves no permet copsar aquestes situacions. Per exemple, les persones de 26 a 35 anys presenten una taxa de pobresa del 5% quan viuen amb els pares, molt per sota de la taxa de pobresa mitjana a Espanya.

Entre els joves emancipats, la probabilitat d'estar en risc de pobresa varia de manera considerable en funció de l'estructura de la llar (Gràfic 4.19). Les llars més exposades al risc de pobresa són les que tenen menors a càrrec: en les formades per dos adults, cada fill addicional multiplica per dos i escaig el risc de pobresa (12% amb un fill, 28% amb dos fills i 62% amb tres fills o més). Les llars monoparentals també estan exposades a un risc elevat de pobresa (40%). Però les llars monoparentals i nombroses són poc comunes en aquestes edats. Els tipus de llar més representats presenten taxes molt baixes de pobresa. Per exemple, les llars formades per dos adults sense fills menors a càrrec (que representen el 37% de totes les llars en aquest grup d'edat) presenten un risc de pobresa del 2%.

Gràfic 4.19. Percentatge de pobresa (60% mediana) dels joves (26-35 anys) emancipats segons tipus de llar. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

En l'actualitat, la participació de la dona en el mercat de treball és, a més d'una oportunitat d'assolir la independència econòmica, una condició *sine qua non* per construir un projecte de vida en parella sobre bases financeres sòlides.

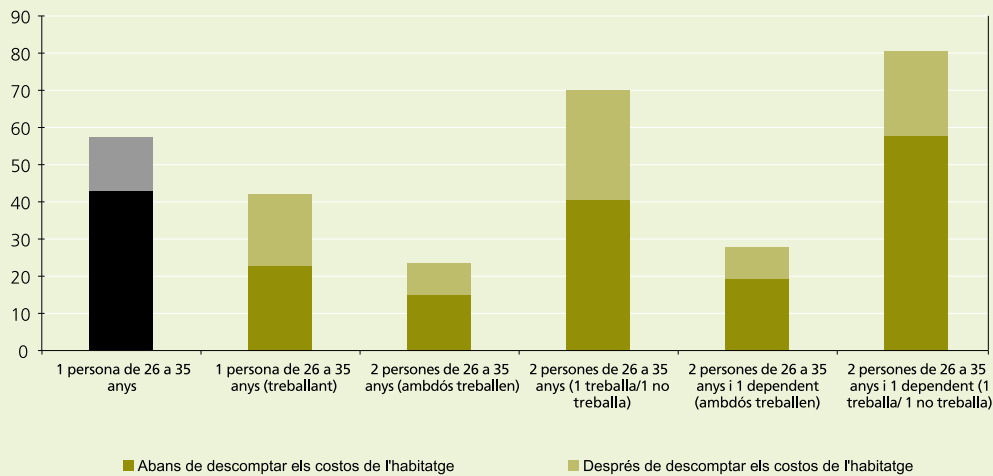
A diferència del que passa en altres països de l'entorn europeu, el percentatge de joves que viuen sols és molt reduït: el 5% dels homes i el 3% de les dones. El risc de pobresa en aquestes llars és molt més alt que en una llar en què viuen dos adults sense fills/es dependents. Per assegurar la viabilitat financera dels projectes d'emancipació i formació de noves famílies calen dues fonts d'ingressos. Fa només unes quantes dècades, per a les dones iniciar un projecte familiar suposava, en la majoria dels casos, abandonar el mercat de treball (si algun cop hi havien participat). El salari del sustentador principal —habitualment l'home— era suficient per mantenir una família. En l'actualitat, la participació de la dona en el mercat de treball és, a més d'una oportunitat d'assolir la independència econòmica, una condició *sine qua non* per construir un projecte de vida en parella sobre bases financeres sòlides.

Una manera d'il·lustrar la importància del doble salari es simular què succeiria si els joves de 26 a 35 anys que viuen amb els seus pares s'emancipessin amb els ingressos de què disposen actualment. Hem utilitzat els seus ingressos salarials actuals i els hem projectat sobre situacions hipotètiques d'emancipació, per a continuació calcular les taxes de pobresa. Aquestes situacions inclouen composicions alternatives de la nova llar (jove vivint sol/a, amb una parella, amb una parella i un menor dependent) i situacions laborals (només un treballa, tots dos membres adults de la llar treballen). Per exemple, si les persones de 26 a 35 anys de la mostra que viuen amb els pares optessin per emancipar-se amb el salari actual i ho fessin amb una parella que percebés el mateix salari, el risc de pobresa seria del 15%.

Però les persones que s'emancipen han d'afrontar normalment costos d'habitatge. Per això hem descomptat a les rendes de la llar obtingudes mitjançant la simulació els costos d'habitatge calculats per cada llar sota els supòsits explicats en la secció anterior. Els resultats són els que presentem en el Gràfic 4.20. En la primera columna de color negre podem observar l'impacte que l'emancipació produiria entre els joves de 26 a 35 anys que encara viuen amb els pares si se'n anessin a viure sols. En el càlcul hem inclòs tots els joves que viuen amb els pares, tant si treballen com si no. En les columnes que es presenten a continuació només es calculen simulacions per a projectes d'emancipació en què algun dels membres de la llar pugui aportar un salari. Per exemple, en la columna següent hem calculat el risc de pobresa dels joves que disposen d'ingressos salarials en cas que se'n vagin a viure sols. Dos de cada deu serien pobres (després de descomptar els costos de l'habitatge ho serien quatre de cada deu). Per tant, encara que la vinculació al mercat de treball és un aspecte que redueix els riscos de pobresa, no implica que aquests no siguin igualment elevats. La vinculació dels joves al mercat de treball moltes vegades passa, com veurem en el capítol següent, per llocs de feina precaris, amb contractes temporals, períodes en l'atur i salaris baixos. El model d'emancipació més favorable per als joves, pel que fa al risc de pobresa, és anar-se a viure

amb una altra persona que també treballa. De la lectura de les dades es desprèn clarament que el model tradicional d'emancipació, és a dir, la convivència d'una parella després del matrimoni, en què una persona treballa (habitualment l'home) i una persona no treballa de manera remunerada, exposa una proporció molt alta de joves a la pobresa.

Gràfic 4.20. Simulació de les taxes de pobresa (abans i després d'incloure els costos de l'habitatge) de les persones de 26 a 35 anys que viuen amb els seus pares si s'emancipessin i segons el tipus de llar que formessin. Espanya, 2005

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2005, INE.

Nota: A la simulació s'inclouen només les persones de 26 a 35 anys que disposen d'ingressos salarials i que viuen amb els seus pares, a excepció de la primera columna on s'inclouen totes les persones de 26 a 35 anys que viuen amb els seus pares (amb o sense ingressos).

Per tant, si els joves que actualment viuen a casa dels pares es plantegessin emancipar-se i formar un nucli familiar amb un fill/a en què només un dels adults treballés (un model que fins fa pocs anys era el predominant), les taxes de pobresa augmentarien considerablement. La disponibilitat de dos salaris ha esdevingut una condició sense la qual resulta molt arriscat emprendre un projecte de vida familiar.

4.4. Conclusions

L'exclusió econòmica a Espanya dibuixa una distribució bimodal, en què els dos extrems del cicle vital són les etapes més vulnerables. L'exclusió econòmica al llarg del cicle de vida ja no només afecta els col·lectius tradicionals (ancians/es, aturats/des de llarga duració o persones amb condicions precàries de salut), caracteritzats pel fet de no tenir una vinculació amb el mercat de treball. Les transformacions en el mercat de treball i els canvis radicals en les estructures familiars han fet sorgir nous col·lectius vulnerables. Als ja coneguts, com és el cas dels ancians, hi hem d'afegir els menors d'edat. Encara que la precarietat econòmica sigui un aspecte que identifica aquests dos grups, no els afecta de la mateixa manera. La incidència del risc de pobresa en els menors d'edat no només és elevada en el cas de la *pobresa moderada*, sinó que es manté alta en el cas de la *pobresa alta*. En canvi, les persones ancianes tenen un risc de *pobresa moderada* elevat, però un risc baix de *pobresa alta* des d'un punt de vista comparatiu. Per tant, en el col·lectiu d'ancians ens trobem que els Estats de benestar (a través del sistema de pensions fonamentalment) actuen com una xarxa de protecció davant de les situacions de precarietat més acusades. En canvi, els mecanismes de protecció en el cas dels menors no són tan públics sinó especialment privats: és a dir, depenen fonamentalment de la vinculació dels progenitors que viuen a la llar amb el mercat de treball. Què protegeix les persones que pertanyen al grup d'edat amb menys risc de pobresa? Com hem pogut comprovar, les baixes taxes de pobresa de les persones de 26 a 35 amaguen un altre tipus de precarietat: la seva dependència residencial.

Aquesta distribució dels riscos té implicacions diferents per als col·lectius més afectats. Per a les persones grans la manca de recursos econòmics pot representar un deteriorament dels estàndards de vida i anar acompanyat de situacions de soledat. Per als infants i els joves la pobresa no només representa una restricció de les condicions de vida en el present, sinó sobretot de les oportunitats de futur.

5. EXCLUSIÓ LABORAL I CICLE VITAL

L'ocupació i les polítiques del mercat de treball (tant les mesures “passives” com les “actives”)⁴⁹ han complert una funció clau en el model d'integració social desenvolupat a Europa al llarg de la segona meitat del segle xx. Els auguris que, fa uns anys, predeien el final de treball (assalariat) semblen avui totalment infundats i, en la majoria de països desenvolupats (i Espanya és un país especialment avantatjat en aquest respecte) ha crescut la proporció de ciutadans/es que participen en el mercat laboral. Les nostres societats segueixen trobant en l'ocupació la principal via per assegurar la cohesió social i prevenir riscos d'exclusió econòmica. Tot i això, en la majoria dels països s'ha estès durant els últims anys la percepció d'inseguretat de l'ocupació. L'evolució dels mercats i dels sistemes productius (determinada en bona mesura per les forces de la globalització i els avenços tecnològics) ha imposat el debat sobre la flexibilitat laboral com un imperatiu per a l'èxit econòmic i la competitivitat internacional. Els acomiadaments massius i les altes taxes d'atur (primer) i l'augment dels treballs temporals i a temps parcial (després) han accentuat la sensació que les noves ocupacions són molt diferents de les d'antany. Segons el parer de nombrosos autors, el mercat laboral segueix complint actualment la funció integradora que li correspon, però cada vegada amb menys efectivitat, a causa de la desaparició gradual de l'ocupació de tipus estable, ben remunerada, protegida jurídicament i base de la ciutadania social (Rifkin i Helbroner 1995, Beck 2000).

En els últims anys l'opinió que proclama la fi del treball estable ha estat qüestionada per moltes investigacions que suggereixen que resulta encara aventurat insinuar la desaparició dels treballs segurs i a llarg termini. En la majoria dels països desenvolupats, el valor de l'ocupació estable continua sent reconegut i defensat per moltes institucions, la legislació segueix oferint garanties de protecció a l'ocupació i la seguretat en l'ocupació continua estant en els primers llocs de la classificació dels aspectes més desitjables per als treballadors/es en una ocupació.⁵⁰ Tampoc no es disposa de prou proves que demostrin que les mateixes empreses prefereixen, de manera uniforme, relacions d'ocupació flexibles, amb un alt grau de rotació laboral. La major part de llibres de microeconomia arriben a la conclusió que moltes empreses es beneficien de les relacions d'ocupació duradores, que els permeten recuperar costos de selecció i formació dels treballadors/es i aprofitar el capital específic que desenvolupen aquests quan mantenen una relació perllongada amb l'empresa.

Les nostres societats segueixen trobant en l'ocupació la principal via per assegurar la cohesió social i prevenir riscos d'exclusió econòmica.

49. Les polítiques de mercat de treball passives són aquelles que assegurin la substitució dels ingressos en situacions d'atur o produïdes per altres circumstàncies del mercat de treball (jubilació anticipada, per exemple), sense que hi hagi cap obligació de percebre cursos de formació o treballar. Les polítiques actives contempnen diferents iniciatives per potenciar el capital humà del treballador/a. Les prestacions de substitució dels ingressos sol incentivar els treballadors que busquen una feina de manera activa o penalitzar els que no ho fan.

50. I que, per tant, pot configurar també les seves preferències com a votants.

La qüestió que es planteja en aquest context és trobar nous equilibris entre flexibilitat i seguretat (*flexi-securit*) que satisfacin demandes moltes vegades contradictòries. Les vies recorregudes per diferents països per assolir-ho són variades. En la dècada dels vuitanta i noranta molts països van introduir canvis legislatius importants que afecten la configuració de les relacions en el mercat de treball. Alguns països (especialment els centreeuropeus) han mantingut sòlids sistemes de regulació laboral, que han garantit nivells alts de qualitat de l'ocupació, però que, d'altra banda, han estat poc efectius en la creació d'ocupació. Uns altres han optat per diferents mesures de flexibilització, amb efectes més o menys estesos i més o menys traumàtics. Així, en països com Espanya, s'ha produït un deteriorament de la qualitat del treball, però de manera bastant concentrada en determinats segments de la població (d'incorporació recent al mercat de treball, baix nivell educatiu i dones). El resultat ha estat una dualització de les oportunitats i condicions de treball entre un segment que “és dintre” (*insiders*) i un altre que té una vinculació més feble amb el món laboral (*outsiders*). En altres països, com Dinamarca, les polítiques de flexibilització han anat acompanyades de mesures de potenciació del capital humà a través del desenvolupament de polítiques actives d'ocupació i formació, amb un èxit considerable en la creació d'ocupació i reducció d'atur.

En aquest capítol ens centrarem en els efectes de la via espanyola de flexibilització sobre les dinàmiques d'exclusió laboral. El resultat de les estratègies de flexibilització adoptades en el nostre país és una segmentació clara entre treballadors/es que tenen ocupacions de tipus estable, ben remunerades, i que confereix drets a prestacions socials als treballadors/es i les seves famílies, i una massa de treballadors/es amb vinculacions precàries al mercat laboral, sous baixos i drets restringits. Aquests últims constitueixen aproximadament una tercera part de la població activa, però es concentren de manera molt important en determinats segments de la població i sectors de l'activitat productiva.

5.1. Expansió del mercat de treball

Des de mitjans de la dècada dels noranta, coincidint amb el cicle d'expansió econòmica, Espanya ha viscut un creixement important de la població que participa en el món del treball. Aquest fenomen és el resultat de la confluència de diversos processos. Reflecteix, en primer lloc, el creixement demogràfic de la població en edat de treballar, com a conseqüència de l'entrada en el mercat de treball de població de cohorts més nombroses nascudes al final de la dècada dels setanta i a començament de la dècada dels vuitanta, i l'arribada al nostre país d'un important contingent de treballadors d'origen estranger a partir del final de la dècada dels noranta. Entre 1994 i 2007, el nombre total de persones en edat de treballar augmenta 4,6 milions de persones, cosa que representa un increment de 17,4% de la població d'aquestes edats.

L'augment de la població en edat de treballar té òbviament una incidència en l'evolució de la població activa. Però, com pot advertir-se en el Gràfic 5.1, no ho explica tot. L'augment de la població activa i ocupada és proporcionalment superior al creixement demogràfic de la població en edat de treballar, impulsat fonamentalment (encara que no exclusivament) per la bona conjuntura econòmica.⁵¹ En un context econòmic favorable disminueix l'atur i s'accentua la incorporació al mercat de treball de col·lectius que fins ara se n'havien mantingut allunyats. En el curs de tretze anys d'expansió ininterrompuda de l'ocupació s'ha passat de 12 milions d'ocupacions a 20,3 milions. Entre 1994 i 2007, les taxes d'ocupació (ocupats sobre la població de 16 a 64 anys) s'incrementen del 47% al 63%. L'augment és molt pronunciat entre les dones, que passen de tenir una taxa d'ocupació del 32% a una del 52%. Això significa que en aquesta etapa les dones ocupades han passat de 4 a 8,4 milions. L'increment de les taxes d'ocupació de les dones es produeix en tots els grups d'edat i segments educatius, però de manera especialment intensa entre les dones més joves (menors de 45 anys) i amb estudis secundaris. Per exemple, les dones de 15 a 24 anys amb estudis secundaris passen de tenir una taxa d'ocupació del 15% el 1994 al 36% el 2007, les de 25 a 39 anys passen d'una taxa del 49% al 71% (Taula 5.1).

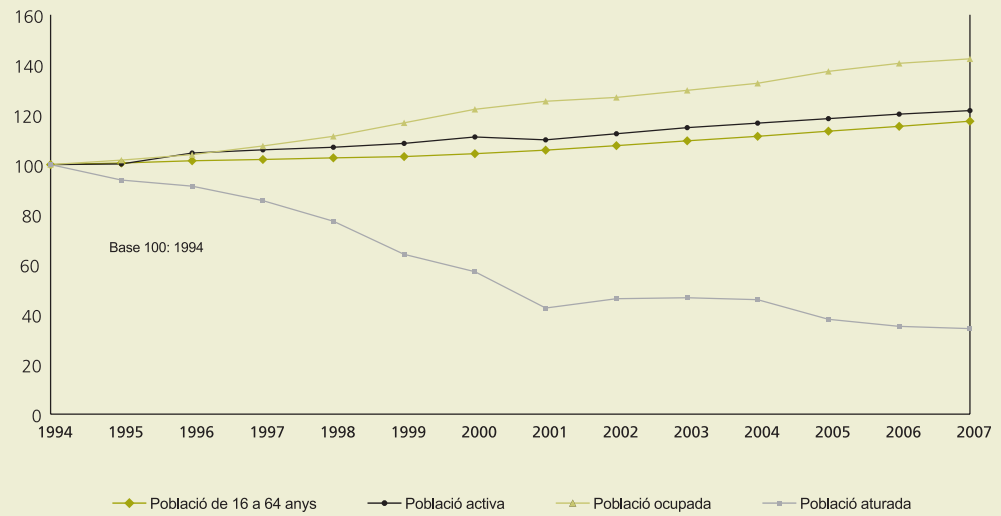
Encara que menor, també és bastant destacable el creixement de l'ocupació entre els homes. Cal assenyalar especialment l'augment de la taxa d'ocupació entre els homes de 50 a 64 anys, que s'havia situat per sota del 60% en la dècada dels vuitanta i principi dels noranta,

Des de mitjans de la dècada dels noranta Espanya ha viscut un creixement important de la població que participa en el món del treball.

51. Darrera de les dinàmiques d'incorporació de determinats col·lectius al mercat de treball s'hi troben, en alguns casos, canvis socials i culturals d'enorme profunditat. Això és especialment evident pel que fa a l'expansió de l'ocupació femenina. La taxa d'activitat femenina ha crescut de manera ininterrompuda, fins i tot en els pitjors moments de la crisi econòmica de 1992 i 1993. Hi ha contribuït decisivament l'expansió dintre de les cohorts més joves d'actituds favorables que la dona mantingui el lloc de treball després del matrimoni i naixement dels fills/es (Marí-Klose i Nos Colom, 1999), així com la devaluació de l'estatus de la mestressa de casa.

com a resultat de les polítiques de jubilació anticipada promogudes per moltes empreses i també des del sector públic. El 2007 la taxa d'activitat dels homes d'aquestes edats se situa ja en el 69%.

Gràfic 5.1. Evolució de la població en edat de treballar, població activa, ocupada i aturada. Espanya 1994-2007

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Labour Force Survey, Eurostat.

Taula 5.1. Taxa d'ocupació d'homes i dones, segons la seva educació i grup d'edat (1994 i 2007)

Grups d'edat	Dones		Homes	
	1994	2007	1994	2007
15-24	20%	34%	28%	44%
25-29	43	72	67	84
30-34	43	71	78	89
35-39	44	67	82	90
40-44	39	66	83	89
45-49	32	62	82	88
50-64	21	38	59	69
Nivell d'estudis				
Primaris	25	41	60	73
Secundaris	32	60	52	77
Universitaris	59	78	77	87
Total	31	55	62	76

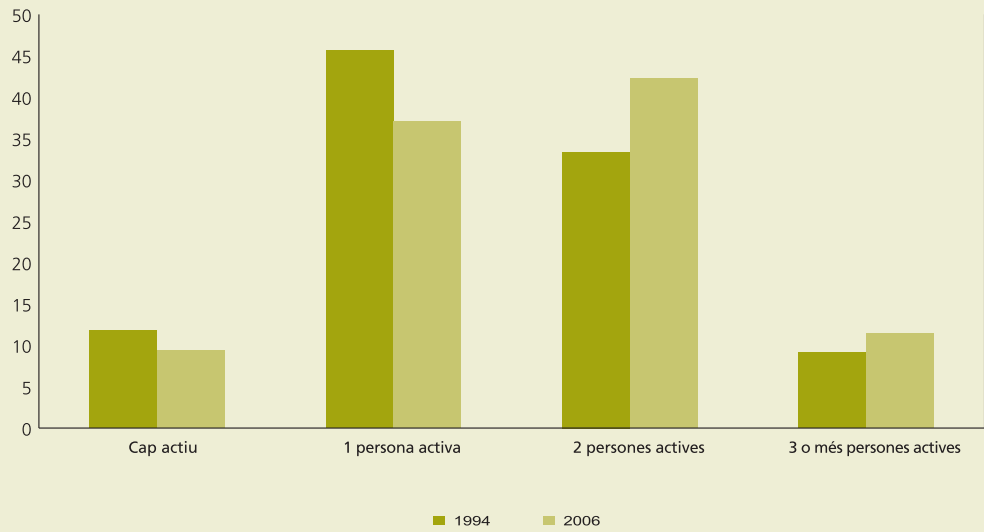
Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de Labour Force Survey, Eurostat.

L'increment de les taxes d'ocupació ha tingut, en primer lloc, un efecte molt positiu sobre grups tradicionalment exclosos del mercat de treball —com les dones— o que havien sofert més directament l'impacte de les crisis econòmiques de l'inici de la dècada dels vuitanta i l'inici de la dècada dels noranta (treballadors de més de 50 anys i joves). En segon lloc, i com a conseqüència de l'acostament al mercat de treball de col·lectius desanimats, ha sortit reforçada la vinculació de les llars amb el mercat de treball. D'una banda ha disminuït considerablement la proporció de llars amb persones de 16 a 64 sense cap persona activa o amb una de sola, i han augmentat les llars amb dues, tres o més persones actives (Gràfic 5.2). Per un altre, en les llars actives (en què almenys una persona és activa) s'ha reduït la proporció de llars pobres en treball, és a dir d'aquelles en què no treballa ningú (perquè tots els actius estan aturats) o només hi ha un sustentador/a, i s'incrementen aquelles en què treballen dues, tres o més persones (Gràfic 5.3). Dit d'una altra manera, el 2007 la meitat de les llars actives tenen una doble font d'ingressos, quan el 1994 eren una de cada tres.

Com a conseqüència de l'acostament al mercat de treball de col·lectius desanimats, ha sortit reforçada la vinculació de les llars amb el mercat de treball.

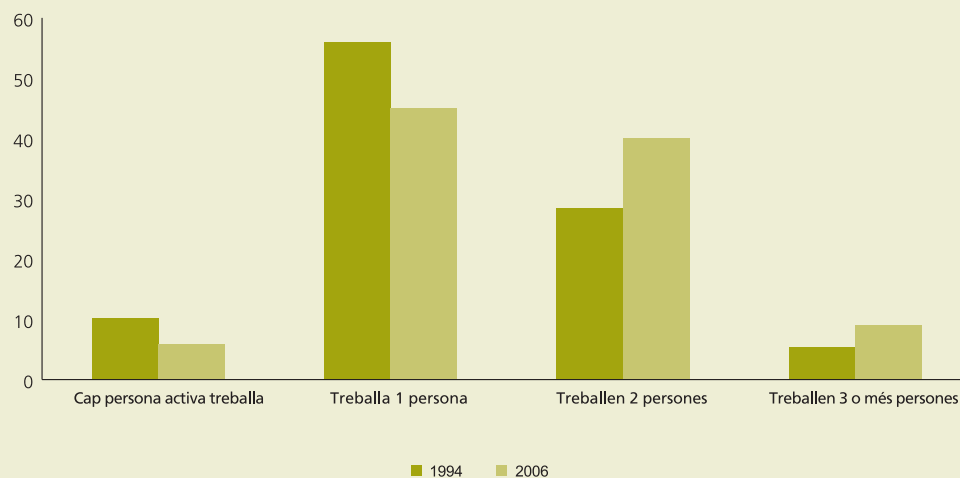

Gràfic 5.2. Percentatge de llars en que resideixen persones de 16 a 64 anys, segons el nombre de persones actives. Espanya 1994 i 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de PHOGUE 1994 i ECV_2006, INE.

Gràfic 5.3. Percentatge de llars actives^(a), segons nombre de persones que treballen. Espanya 1994 i 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de PHOGUE 1994 i ECV_2006 (INE).

Nota: a) Llar activa és aquella en la que com a mínim una persona treballa o busca feina.

El reforçament de la vinculació de les llars amb el mercat de treball té una importància considerable perquè protegeix les llars enfront dels riscos d'exclusió econòmica. D'una banda, i com és lògic, hi ha una relació directa entre les taxes de pobresa de les llars actives i el nombre de persones de la llar que treballen. Les rendes salarials solen ser la principal font de renda d'una llar i, per tant, el determinant principal del seu benestar material.⁵² Per altra banda, les llars "riques en ocupació" (és a dir, en què treballen dues o més persones) estan exposades a menys riscos de precarietat econòmica quan un dels membres perd la feina.

Però la forta expansió del mercat de treball no ha corregit problemes habitualment associats a dèficits de la participació laboral. Com hem tingut ocasió de comprovar en capítols anteriors, les taxes de pobresa es mantenen a nivells pràcticament constants durant tot el cicle d'expansió econòmica. La precarietat econòmica no afecta exclusivament llars inactives o actives en què cap persona no treballa; també afecta llars actives en què hi ha persones treballant. El 20% de les llars actives en què treballa només una persona té uns ingressos

52. Altres fonts de renda solen ocupar un paper menor. Les rendes de treball representen de mitjana entorn del 70% de la renda individual. Només hi ha una proporció molt baixa de la població activa (entorn al 0,5%) que no és pobra gràcies únicament a les rendes del capital (Carabaña y Salido 2001: 116).

Disposar de treball no representa per a la llar cap garantia de protecció de l'exclusió econòmica si es tracta d'una ocupació de salari baix. Tampoc no ho és si l'ocupació de l'única persona que treballa és temporal.

equivalents que se situen per sota del llindar de la pobresa (ECV 2006).⁵³ Disposar de treball no representa per a la llar cap garantia de protecció de l'exclusió econòmica si es tracta d'una ocupació de salari baix.⁵⁴ Tampoc no ho és si l'ocupació de l'única persona que treballa és temporal. Les llars en què només treballa una persona i ho fa amb una modalitat de contractació temporal tenen una taxa de pobresa del 30% (Taula 5.2). Això obliga a posar sobre la taula la situació de les persones que treballen en ocupacions de baixa qualitat.

Taula 5.2. Taxa de pobresa de les llars segons vinculació amb el mercat de treball. Espanya 2006

	Taxa de pobresa
Llars inactives (a)	40%
Llars actives (b)	
No treballa ningú	50
Treballa 1 persona	20
Treballen 2 persones	7,7
Treballen 3 o més persones	5,0
Llars precàries (c)	
Treballa 1 persona	30
Treballen 2 o més persones	11

NOTA: a) Llars inactives: cap persona treballa o busca feina.

b) Llars actives: a la llar hi ha, com a mínim, una persona que treballa o busca feina.

c) Llars precàries: llars actives en les que cap persona té contracte indefinit.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2006, INE.

La baixa qualitat de l'ocupació està associada a riscos d'índole econòmica, però també, directa i indirectament, a altres problemes socials. Són nombrosos els treballs que en el nostre país relacionen les condicions laborals (salaris, estabilitat laboral, horaris asocials) amb una àmplia panòplia de problemes socials. Així, la baixa qualitat de les ocupacions és un dels principals responsables de les dificultats d'accés a l'habitatge per part dels joves que retarden l'emancipació (Leal 2002, P. Marí-Klose i M. Marí-Klose 2006) o de les baixes taxes de fecunditat (Baizán, 2003). Però la baixa qualitat de l'ocupació mereix atenció en

53. Aquí únicament considerem el llindar de la pobresa situat en el 60% de la mediana del ingressos equivalents.

54. L'OCDE considera ocupacions de baix salari aquelles amb remuneracions inferiors a dues tercers parts del salari mitjà.

si mateixa. La qualitat del treball es vincula a dimensions socials de la mateixa ocupació que afavoreixen la integració social del treballador/a, i en mantenen intacta o reforcen la motivació i les capacitats per seguir desenvolupant una carrera laboral a llarg termini. Un treball de qualitat és, des d'aquest punt de vista, un treball que propicia equilibris desitjats entre treball i altres recursos i aspiracions personals —com poden ser conservar la salut, tenir una formació adequada, tenir un parella, tenir fills/es, preservar un cert estatus social o participar activament en la vida comunitària. Aquests equilibris depenen només en part del benestar material que procuren els ingressos laborals. La inseguretat en el treball, els riscos per a la salut o els horaris asocials (per esmentar només alguns indicadors de treball de baixa qualitat) també deterioren la naturalesa d'aquests equilibris. La desestabilització personal que pot propiciar aquest deteriorament no afecta només el benestar psicològic dels individus, sinó que augmenta els incentius per abandonar el mercat de treball, sigui de forma temporal o definitiva.

5.2. Qualitat de l'ocupació

La qualitat de l'ocupació s'ha convertit en el leitmotiv d'un gran nombre de treballs d'investigació promoguts tant per les institucions europees com pels governs nacionals. La concepció predominant incorpora un camp ampli de dimensions bastant heterogènies, que mantenen relacions de més o menys interdependència. No totes tenen relació directa amb les cares de l'exclusió social que analitzem en aquest treball.⁵⁵ En aquesta secció adoptarem una concepció restrictiva de la qualitat en el treball que es concentrarà en indicadors de precarietat de la relació laboral en tres capítols: ingressos i durada de la relació contractual, naturalesa del treball que es realitza, riscos que comporta per a la salut i, per últim, organització dels temps de treball. Això significa, d'una banda, no posar-se a valorar les situacions de tots els sectors del mercat de treball, i especialment, les dels que gaudeixen de condicions laborals més bones. Per altra banda, suposa centrar-se en situacions individuals de privació, en què els treballadors/es es troben “per sota d'estàndards mínims socialment establerts”. Atendrem únicament a la distribució desigual d'oportunitats de promoció, d'autorealització personal o altres beneficis més característics de les “bones ocupacions” en la mesura que la seva manca accentua situacions de precarietat.

a) Salaris baixos

En una societat de mercat, la capacitat adquisitiva dels salaris és un determinant de primer ordre del nivell de vida dels treballadors/es per compte aliè. Habitualment la distribució de la massa salarial entre la població ocupada és la primera causa de desigualtat de rendes en la població, i per tant, un factor clau d'estratificació social. La falta d'ingressos adequats del treball pot convertir-se en un factor d'exclusió ja que la capacitat adquisitiva individual queda limitada per les baixes remuneracions salarials. És important recalcar, tanmateix, que això no implica automàticament cap disminució dels estàndards de vida dels treballadors/as, ja que en la majoria de casos aquests no només depenen de les rendes salarials sinó també de les d'altres membres de la llar (com passa amb molts joves que viuen amb els pares). Tot i així, aquesta dependència econòmica pot representar una font important d'insatisfacció si, com passa a Espanya, retarda o malmet projectes personals (com el d'emancipar-se) i familiars (com el de tenir fills/es).

55. En la Cimera de Laeken es defineixen fins a deu dimensions de qualitat en el treball: 1) qualitat intrínseca en el treball, 2) qualificació, formació contínua i desenvolupament de la carrera professional, 3) igualtat de gènere, 4) salut i seguretat en el treball, 5) flexibilitat i seguretat, 6) inclusió i accés al mercat de treball, 7) organització del treball i equilibri entre treball i vida personal, 8) diàleg social i participació dels treballadors/es, 9) diversitat i no-discriminació, 10) rendiment laboral.

Un altre aspecte que cal tenir en compte és la durada d'aquestes situacions de precarietat salarial. El nombre de mesos i anys que un treballador/a roman en una situació de precarietat salarial influeix de manera determinant en la probabilitat de patir exclusió econòmica. Lògicament, redueix la capacitat d'estalvi i incrementa la probabilitat de dependència econòmica i, possiblement, d'endeutament. Les persones que romanen durant més temps en situació de precarietat salarial experimenten per això més riscos de pobresa.

En la investigació sobre aquestes qüestions, un indicador que utilitzen de manera freqüent organismes internacionals com l'OCDE o la UE és la proporció de persones amb ocupacions de baixa remuneració (*low-paid jobs*). Aquest indicador es defineix en termes relatius com la proporció de treballadors/es que perceben rendes salarials del treball inferiors a dos terços de la mitjana de rendes netes del treball. A Espanya, el 2005, aquest llindar se situa en 7.320 euros (ECV 2006). El percentatge de persones que se situen per sota d'aquest llindar relatiu varia extraordinàriament entre països i al llarg del temps. Segons les dades de l'OCDE, la incidència de l'ocupació de baixa remuneració a Espanya se situa a mig camí entre els països amb taxes més altes —Hongria, Corea, Regne Unit, Estats Units i Polònia— i els que presenten taxes més baixes —Suècia, Itàlia, Dinamarca i Finlàndia— (OCDE, *Employment Outlook*, 2006: 175). Aquesta incidència ha disminuït lleugerament entre el 1994 i el 2005 (del 18 al 15,7%), coincidint amb el cicle d'expansió econòmica (OCDE 2006 i càlculs propis a partir de l'ECV 2006).

La xifra agregada d'ocupació de baix salari encobreix una dispersió considerable en seva incidència entre treballadors/es de perfil diferent. La proporció de treballadors/es amb ocupacions d'aquestes característiques augmenta considerablement entre els treballadors/es més joves, les dones, les persones amb nivell educatiu més baix i la població d'origen immigrant (no procedent de la Unió Europea), en part a causa que hi ha més incidència del treball a temps parcial en aquests grups. Ara bé, les desigualtats persisteixen si examinem només els assalariats/des que treballen a temps complet. Entre aquests/as, la incidència de l'ocupació de baixa remuneració és sobretot molt alta entre els treballadors de 16 a 25 anys (27%), i disminueix dràsticament en etapes més avançades del cicle vital (Taula 5.3). Les diferències segons el sexe, nivell educatiu i lloc de naixement són més reduïdes, però estadísticament significatives. La proporció de dones assalariades que treballen a temps complet amb ocupacions de baixa remuneració (14%) duplica la dels homes (7%). La de treballadors assalariats/des amb estudis primaris (13%) duplica la dels assalariats/des amb estudis superiors (6,4%). La proporció de treballadors assalariats/des d'origen estranger extracomunitari amb ocupacions de baixa remuneració és també significativament superior a la de treballadors/es nascuts a Espanya (16% i 9,2% respectivament).

Taula 5.3. Incidència d'ocupacions de baixa remuneració segons grups d'edat, sexe, nivell educatiu i origen*

	Salari baix
Grups d'edat	
16-25	27%
26-35	9,9
46-55	7,0
56-65	6,6
Sexe	
Dona	14
Home	7,0
Nivell d'estudis	
Primaris	13
Secundaris	11
Universitaris	6,4
Origen	
Espanyol	9,2
País que no pertany a la UE	16

* Es considera només a les persones que treballen a temps complet.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de ECV_2006, INE.

En l'anàlisi de perfils sociodemogràfics de les ocupacions de baixa remuneració es corre el risc de confondre efectes deguts a l'edat, el sexe o el nivell educatiu amb efectes estadístics deguts a altres característiques no analitzades que influeixen sobre el nivell salarial, com per exemple la concentració dels treballadors/es en treballs temporals o en determinats tipus d'ocupacions o empreses. Si els treballadors/es més joves tendeixen més habitualment a ocupar feines temporals que els d'edat més avançada, podem atribuir desigualtats salarials en primera instància a l'edat quan potser aquestes es deuen a la naturalesa del contracte. D'aquí que convingui estudiar la probabilitat de tenir un treball de baixa remuneració en igualtat de condicions. Per analitzar en quina mesura l'edat, el gènere i el nivell educatiu influeixen en la probabilitat de tenir una feina de baixa remuneració, introduïm aquestes variables conjuntament en una regressió logística, al costat d'altres variables que solen

utilitzar-se per explicar la remuneració d'un treballador assalariat/da: el caràcter temporal/fix del treball, la grandària de l'empresa, l'ocupació i el número d'hores treballades. Amb aquesta tècnica d'anàlisi multivariable és possible aïllar l'efecte real (no contaminat per altres factors) d'una variable explicativa sobre una variable dependent dicotòmica (tenir o no tenir un treball de baixa remuneració).

L'anàlisi logística realitzada estima la raó (*ratio*) entre la probabilitat de tenir una ocupació de baixa remuneració i la probabilitat de tenir una ocupació remunerada per sobre del llindar (Taula 5.4). Per realitzar la interpretació de les raons és necessari comparar els valors amb la categoria de referència. Els valors superiors a 1 indiquen que la proporció dels que treballen a temps parcial és superior a la categoria de referència. Per exemple, controlats tots els factors, la raó de probabilitat de percebre una remuneració baixa és 4,1 vegades més gran entre els assalariats/des amb contracte temporal que entre els que tenen contracte fix. Els resultats apunten que, en igualtat d'altres condicions, els joves de 16 a 25 anys i els de 26 a 35 tenen una raó de probabilitat més alta de tenir una ocupació de baixa remuneració que els treballadors/es més veterans. També es posa de manifest que hi ha diferències significatives en la probabilitat de tenir una ocupació de baixa remuneració entre dones i homes, d'una banda, i assalariats/des amb un nivell educatiu baix i assalariats amb nivell educatiu superior. Les diferències que s'observen entre treballadors/es amb un nivell educatiu superior i un nivell mitjà, encara que en la direcció esperada, no són estadísticament significatives. No obstant això, el model indica que les diferències en la probabilitat de tenir una ocupació amb baixa remuneració no és significativament superior entre les persones d'origen immigrant (no europeu) que entre els treballadors/es d'origen espanyol. És a dir, la diferència que advertíem en l'anàlisi descriptiva no pot atribuir-se específicament a l'origen estranger del treballador/a, sinó a la concentració d'aquest tipus de treballadors/es en modalitats de contractació, ocupacions i empreses en què la probabilitat de percebre baixa remuneració és més elevada.

Taula 5.4. Regressió logística. Anàlisi multivariable de la probabilitat de tenir feina de baixa remuneració^(a)

Variables independents:	Probabilitat de tenir una feina de baixa remuneració (raó de raons)
Grups d'edat	
16-25	4,165***
26-35	1,590**
36-45	1,144
46-55	1,093
56-65	1
Nivell d'estudis	
Primaris	1,511**
Secundaris	1,125
Universitaris	1
Sexe	
Dona	2,976***
Home	1
Origen	
Espanyol	1
Resta de països de la UE (UE-25)	0,634
Resta del món	1,206
Tipus de contracte	
Temporal	4,153***
Indefinit	1
Hores treballades per setmana	
	0,896***
Grandària de l'empresa	
De 1 a 10 empleats/des	0,801
De 11 a 19	0,931
De 20 a 49	0,818†
Més de 50	1
R² de Nagelkerke	
	44%

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació del 1%

*** Nivell de significació del 1%0

Nota: En el model s'ha inclòs també l'ocupació en una sèrie de variables dicotòmiques definides pel primer dígit de la Classificació Nacional d'Ocupacions (CNO).

a) Es considera només les persones que tenen un treball a temps complet.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de ECV_2006, INE.

Un aspecte crucial per valorar les implicacions econòmiques i socials d'una feina amb salari baix és el temps que un treballador/a passa en aquesta situació. Per esbrinar-ho cal fer enquestes longitudinals (de tipus panel), que entrevisten repetidament els mateixos individus i els interroguen sobre la situació laboral durant un període de diversos anys. A causa de l'alt cost, aquests estudis són poc comuns. El més conegut i l'únic que permet analitzar les qüestions que ens interessin aquí en profunditat és el Panel de Llars de la Unió Europea (PHOGUE), que realitzen els instituts d'estadística de cada país de la Unió Europea per encàrrec de la Comissió Europea. El principal desavantatge del PHOGUE és que l'última onada anual es va realitzar el 2001, cosa que limita la validesa de les dades per entendre els fenòmens estudiats a dia d'avui. Malgrat aquest desavantatge, creiem que és interessant presentar alguns resultats que aborden les qüestions plantejades amb dades del PHOGUE, igual que segueixen fent altres organismes internacionals com l'OCDE o la UE.⁵⁶

En una publicació recent, l'OCDE ha analitzat en 14 països el temps que les persones amb una ocupació amb salari baix (en el moment de la primera entrevista) passen en aquesta situació durant un període de tres anys (1998-2000). A Espanya, l'interval mitjà de temps és de 13 mesos. En la majoria dels països el temps que aquests treballadors/es romanen atrapats en una situació semblant és més llarg. No obstant això, a Espanya la situació s'agreuja pel fet que, de mitjana, aquests treballadors/es passen vuit mesos addicionals sense cap remuneració. Molts d'aquests treballadors/es presenten històries laborals discontinües, en què els intervals de temps que passen amb salaris de baixa remuneració es produeixen moltes vegades després de la incorporació a la feina després d'un període d'atur o inactivitat i/o representen preludi d'un altre període sense ocupació (OCDE, *Employment Outlook* 2006).

Una altra manera d'aproximar-se a la dinàmica d'aquestes situacions és comprovar en quina situació es troba un treballador/a amb un salari baix un any després d'haver-lo entrevistat i tres anys després. És el que representem en la Taula 5.5. Com pot observar-se, un any després de l'entrevista, el 40% dels treballadors amb salari baix continuaven amb un salari de les mateixes característiques i el 37% havien aconseguit un salari adequat (que supera el llindar de baixa remuneració). El 23% dels treballadors/es que el 1998 tenien un salari baix es trobaven sense ocupació el 1999, sigui perquè estaven aturats/des o perquè havien passat a la inactivitat. Tres anys després la situació ha millorat una mica per a aquests treballadors/es. Un 49% ja té un salari que supera el llindar, però un 28% roman "atrapat" en la situació de vulnerabilitat salarial. Un 23% està desocupat, sigui a l'atur o en situació d'inactivitat.⁵⁷

56. Des de 2004, l'Encuesta de Condiciones de Vida recopila informació contínua en una submostra de llars. Desafortunadament, les dades encara no estaven disponibles en el moment de realitzar aquesta anàlisi.

57. Inversament, és molt poc comú que els treballadors/es amb un salari superior al llindar de baixa remuneració tinguin un salari inferior un o tres anys després. Li passa només al 2,7% un any després i al 3,5% tres anys després.

Taula 5.5. Transicions entre ocupacions de baixa remuneració i altres situacions en un i tres anys (1998-2001)

	1998-1999				1998-2001			
	Treballador/a amb salari baix	Treballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va	Treballador/a amb salari baix	Treballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va
Treballador/a amb salari baix	40%	37%	12%	11%	28%	49%	12%	10%
Treballador/a sense salari baix	2,7	92	3,2	2,3	3,5	87	3,3	5,8

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del PHOGUE.

Alguns dels factors que incideixen en la baixa remuneració salarial també influeixen sobre els processos de permanència i sortida d'aquestes etapes, encara que no necessàriament en la mateixa direcció. Un percentatge una mica més alt de treballadors/es joves (de 16 a 30 anys) que de treballadors/es d'edats més avançades aconsegueix una ocupació amb un salari adequat, tant després d'un any com després de tres (Taula 5.6). No obstant això, els treballadors/es joves també presenten un risc més gran de trobar-se en una situació d'atur. En el cas dels treballadors/es de més edat (de 45 a 64 anys) la transició més habitual és d'una situació de salari baix a una d'inactivitat. Tres anys després de l'entrevista, un de cada tres treballadors/es de 45 a 64 anys amb ocupació de salari baix el 1998 han passat a una situació d'inactivitat. Alguns són, òbviament, treballadors/es als quals ha arribat el moment de jubilar-se (o prejubilarse). Però bona part són dones, més proclius en aquestes edats que els homes a abandonar el mercat laboral en situacions de precarietat salarial (Taula 5.7).

Taula 5.6. Transicions entre ocupacions de baixa remuneració i altres situacions en un i tres anys, segons grup d'edat (1998-2001)

T treballador/a amb salari baix	1998-1999				1998-2001			
	T treballador/a amb salari baix	T treballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va	T treballador/a amb salari baix	T treballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va
16-30 anys	39%	40%	14%	6,8%	23%	58%	14%	5,4%
31-45 anys	42	35	12	11	37	44	12	7,8
46-64 anys	39	27	6,2	28	28	31	8,0	33

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del PHOGUE.

Taula 5.7. Transicions entre ocupacions de baixa remuneració i altres situacions en un i tres anys, segons sexe (1998-2001)

T treballador/a amb salari baix	1998-1999				1998-2001			
	T treballador/a amb salari baix	T treballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va	T treballador/a amb salari baix	T treballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va
Home	32%	51%	13%	3,8%	18%	65%	15%	2,5%
Dona	46	25	11	17	37	37	9,4	17

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del PHOGUE.

Un altre factor que condiciona decisivament les transicions és el nivell educatiu. La proporció de treballadors/es amb educació superior que ha trobat una ocupació amb un salari que supera el llindar de la baixa remuneració després d'un any pràcticament duplica la de treballadors/es amb educació primària (Taula 5.8). Tres anys més tard, tres de cada quatre treballadors/es amb educació superior ja tenen un salari adequat, però menys de la meitat dels treballadors/es amb educació primària poden dir el mateix.

Taula 5.8. Transicions entre ocupacions de baixa remuneració i altres situacions en un i tres anys, segons nivell d'educació (1998-2001)

Triballador/a amb salari baix	1998-1999				1998-2001			
	Triballador/a amb salari baix	Triballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va	Triballador/a amb salari baix	Triballador/a sense salari baix	Aturat/da	Inactiu/va
Educació primària	43%	30%	13%	14%	32%	42%	14%	13%
Educació secundària	38	43	9,4	9,4	24	58	12	6,7
Educació universitària	30	56	12	2,6	16	76	2,9	5,7

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del PHOGUE.

b) Treball temporal

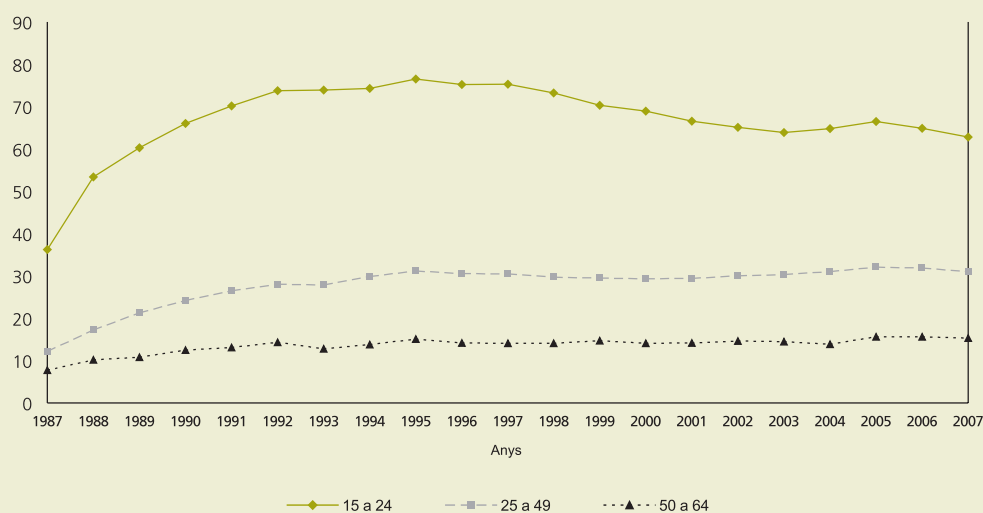
El treball temporal és el factor que en països com el nostre, sens dubte, ha promogut més que cap altre la sensació que la qualitat del treball s'està deteriorant. Hi ha motius poderosos per a això. En primer lloc, Espanya presenta les taxes més altes de contractació temporal en els països de l'OCDE, 11 punts per sobre de les taxes de Mèxic i Portugal (els països més pròxims al nostre en aquest aspecte). Al voltant d'una de cada tres feines a Espanya és de caràcter temporal, quan no arriben a una de cada vint a Luxemburg.

En segon lloc, encara que de manera més o menys intensa, en la majoria dels països desenvolupats s'ha produït un creixement de l'ocupació temporal en les últimes dues dècades. Aquesta expansió ha accentuat la sensació que l'ocupació estava perdent la funció com garant de seguretat i benestar material. Aquesta sensació ha calat profundament en la percepció popular, de vegades com a resultat de l'experiència directa, i altres vegades com a producte de l'eficàcia persuasiva de certes opinions i representacions socials. En països com Espanya, el treball temporal s'ha generalitzat com a experiència per la qual passen gairebé totes les persones que participen per primera vegada en el mercat laboral. No en va, la contractació temporal es concentra molt intensament en les edats d'incorporació al mercat de treball i és una experiència desconeguda per a la immensa majoria de treballadors/es assalariats que formen part de generacions que fa més de dues dècades que participen en el mercat de treball.

Espanya presenta les taxes més altes de contractació temporal en els països de l'OCDE, 11 punts per sobre de les taxes de Mèxic i Portugal (els països més pròxims al nostre en aquest aspecte).

Gràfic 5.4. Evolució de la proporció de contractes temporals segons grups d'edat. Espanya 1987- 2007 (En percentatges sobre el total de persones ocupades en cada grup d'edat)

Font: Elaboració CIIMU amb les dades del Labour Force Survey, Eurostat.

El creixement de l'ocupació temporal a Espanya es produeix de manera explosiva a la segona meitat de la dècada dels vuitanta i primera meitat de la dècada dels noranta com a resultat de les estratègies de desregulació del mercat de treball, que es van adoptar el 1984 en un context de crisi econòmica i pèrdua d'ocupació (Flaquer i Escobedo 2008). Com es pot apreciar en el Gràfic 5.4, les iniciatives de flexibilització pràcticament no tenen incidència en les taxes d'ocupació temporal dels treballadors/es d'edats més avançades. Per altra banda, malgrat els discursos sobre la precarització de l'ocupació, la incidència de l'ocupació temporal s'ha mantingut bastant constant en la dècada dels noranta i primera meitat del nou mil·lenni. El 2007 els treballadors/es amb contracte temporal representen el 31,7% del total d'ocupacions, dos punts menys que el 1994, a l'inici del cicle d'expansió econòmica (Taula 5.9). Els grups més afectats per la contractació temporal també han millorat lleugerament la situació. Per exemple, la taxa d'ocupació temporal entre els treballadors/es joves de 15 a 24 anys, que el 1994 arribava fins al 74%, ha passat al 62% el 2007.⁵⁸

58. El contrapunt a aquest procés de reducció de la temporalitat entre els segments més joves és un lleuger augment de l'ocupació temporal entre els treballadors/es d'edats més avançades. Per exemple, entre el 1994 i el 2007 l'ocupació temporal ha augmentat entre els treballadors/es de 45 a 64 anys del 16,8% al 19,7% (Eurostat 2007).

Taula 5.9. Taxes de temporalitat segons sexe, edat i nivell d'educació

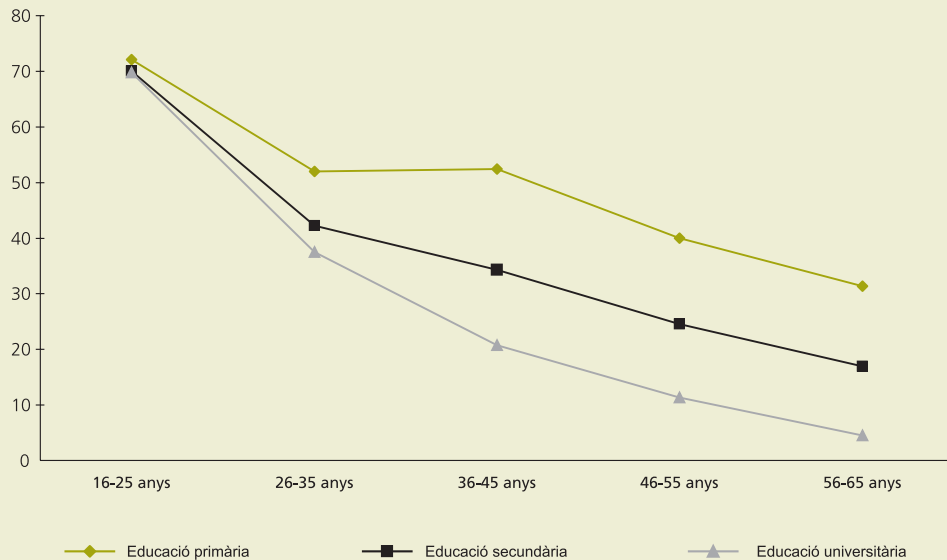
	Taxa de temporalitat
Sexe	
Dona	34%
Home	31
Grups d'edat	
16-24	64
25-34	38
35-44	27
45-64	18
Nivell d'estudis	
Primaris	38
Secundaris	29
Universitaris	25

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'EPA segon semestre de 2007, INE.

Una de les possibles causes de l'alarma que provoca la inestabilitat en l'ocupació és la devaluació dels títols universitaris per aconseguir una feina estable en les etapes d'inserció en el mercat de treball. Igual que succeeix en altres països, l'ocupació temporal tendeix a concentrar-se en treballadors amb un nivell d'educació més baix. Tenen una ocupació temporal el 38% de treballadors/es amb un nivell educatiu baix, el 29% de treballadors/es amb un nivell educatiu mitjà i 25% de treballadors/es amb estudis superiors (Gràfic 5.5). Però un nivell educatiu més alt no és garantia de seguretat en l'ocupació. L'efecte de l'educació no és uniforme en cada tram d'edat. Els treballadors/es joves amb estudis universitaris (de 25 a 34 anys) tenen una taxa de temporalitat molt alta, equivalent a la taxa global dels treballadors/es amb un nivell educatiu més baix i només cinc punts per sota de la taxa d'ocupació temporal que tenen els treballadors/es de la mateixa edat amb un nivell educatiu més baix. En aquestes edats, els treballadors/es amb la taxa de temporalitat més baixa són el que tenen un nivell educatiu mitjà. Entre els treballadors/es d'edats més avançades, l'efecte de l'educació és lineal. Els títols universitaris procuren avantatges a qui els posseeix. Dit amb altres paraules, la dualització del mercat de treball és especialment intensa per als joves amb estudis universitaris.

Gràfic 5.5. Taxes de temporalitat, segons nivell d'estudis i grups d'edat. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

L'ocupació temporal acostuma a implicar desavantatges significatius en aspectes importants de la qualitat en l'ocupació, com són els salaris, l'accés a altres beneficis (pagues extraordinàries, plans privats de pensions, assegurança mèdica, etc.), formació en el treball o salut i seguretat

Però sens dubte el principal motiu de preocupació és la relació estreta entre treball inestable i altres formes de precarietat. Les investigacions empíriques realitzades en diversos països han acreditat que l'ocupació temporal acostuma a implicar desavantatges significatius en aspectes importants de la qualitat en l'ocupació, com són els salaris, l'accés a altres beneficis (pagues extraordinàries, plans privats de pensions, assegurança mèdica, etc.), formació en el treball o salut i seguretat (OCDE, 2002). Aquests desavantatges solen associar-se amb la necessitat que tenen els treballadors/es temporals d'acceptar salaris més baixos i pitjors condicions laborals a canvi d'incrementar la probabilitat d'aconseguir la renovació dels contractes i, en última instància, la conversió d'aquests en contractes indefinits (Güell-Rotllan 2000).⁵⁹

59. Altres especialistes suggereixen que la clau per explicar la discriminació salarial és la capacitat dels treballadors/es amb contractes indefinits per mantenir-se en els llocs de feina i extreure rendes salarials més altes quan les empreses tenen incentius per concentrar els ajustaments de plantilla en la borsa de treballadors temporals (a causa de la diferència entre els costos d'acomiadament d'estables i precaris).

b.1) Desavantatges salarials

Segons les dades de l'OCDE (2002) de 1997, Espanya és el país de la Unió Europea on la diferència salarial entre el salari brut per hora d'un treballador/a amb contracte indefinit i un treballador/a temporal és més acusada. En 1997 el salari d'aquest últim representava, de mitjana, tot just el 47% del salari d'un treballador/a estable. En 2005, encara que en termes relatius el salari brut d'un treballador/a temporal havia millorat, constituïa, encara, només el 62% del salari d'un treballador/a amb contracte indefinit (ECV 2006, càlculs del CIIMU).⁶⁰ Això és degut en part al fet que l'ocupació temporal és, com hem vist, més comuna entre treballadors/es de determinat perfil sociodemogràfic (joves, treballadors/es amb baixa qualificació), que solen rebre salaris més baixos, i a la concentració de l'ocupació temporal en determinades ocupacions i empreses en què les remuneracions són habitualment més baixes. Per mesurar l'impacte independent del contracte temporal sobre el salari és important utilitzar tècniques d'anàlisi multivariant. La Taula 5.10 presenta estimadors basats en regressions lineals calculades de manera independent per a homes i dones. A més de la variable referida al tipus de contracte, s'inclouen tot un seguit de variables utilitzades habitualment per explicar el salari d'un treballador/a.⁶¹

60. Es consideren únicament treballadors/es amb jornades superiors a 30 hores setmanals.

61. Només s'inclouen en l'anàlisi treballadors/es que treballen a temps complet.

Taula 5.10. Anàlisi de regressió. Variable dependent: Logaritme dels salaris nets (Coeficients no estandarditzats)^(a)

Variables independents:	Dona (raó de raons)	Home (raó de raons)
Grups d'edat		
16-25	0,190***	-0,208***
26-35	-0,082	-0,124***
36-45	-0,075	-0,033
46-55	0,064	-0,027
56-65 (categoria de ref.)		
Nivell d'estudis		
Primaris	-0,188***	-0,210***
Secundaris	-0,106***	-0,079***
Universitaris (categoria de ref.)		
Experiència laboral		
Anys d'experiència laboral	0,010*	-0,006**
Anys d'experiència laboral ²	0,000†	-0.000
Tipus de contracte		
Indefinit (categoria de ref.)		
Temporal	-0,122***	-0,128***
Sector		
Públic	-0,135***	-0,019
Privat (categoria de ref.)		
Grandària de l'empresa		
Fins a 10 empleats/des	-0,168***	-0,163***
De 11 a 50	0,073†	0,110***
De 51 a 500	0,040	-0,042
Més de 500 (categoria de ref.)		
R ²	47%	36%
N	802	1.394

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació del 1%

*** Nivell de significació del 1%0

Nota: En el model s'ha inclòs també l'ocupació en una sèrie de variables dicotòmiques definides pel primer dígit de la Classificació Nacional d'Ocupacions (CNO).

a) Es considera només les persones que tenen un treball a temps complet.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Estudió 2.634 CIS, 2006.

Els resultats suggereixen que els treballadors temporals perceben pitjors salaris que els treballadors estables, una vegada s'han controlat les característiques individuals de l'ocupació i de l'empresa que es desenvolupa. L'efecte és estadísticament significatiu tant entre els homes (0,128 punts logarítmics) com entre les dones (0,122 punts logarítmics). Dit d'una altra manera, en igualtat de la resta de condicions, la penalització salarial de l'ocupació temporal és d'un 13% entre les dones i d'un 14% entre els homes.⁶² En la taula pot observar-se així mateix que, amb independència del caràcter permanent o temporal de la feina i d'altres característiques individuals de l'ocupació i de l'entorn laboral, les persones més joves tendeixen a percebre salaris més baixos que els treballadors/es més veterans. Així, en igualtat de condicions, un home de 16 a 25 anys percep un salari un 23% inferior al d'un home de 55 a 64 anys (0,208 punts logarítmics).⁶³ L'efecte combinat d'ambdues penalitzacions explica els considerables desavantatges salarials que experimenten els treballadors/es joves, així com la probabilitat més elevada de tenir una ocupació amb salari baix.

b.2) Desavantatges en beneficis no salarials

A part del salari, bona part dels treballadors/es es beneficien de retribucions no salarials o altres avantatges associats a l'activitat laboral. Les més comunes són les pagues extraordinàries, les assegurances mèdiques privades i l'accés a formació professional. Segons les dades de l'Estudi 2.634 del Centro de Investigaciones Sociológicas (2006), el 60% dels treballadors/es té paga/gues extraordinàries, un 14% té assegurança mèdica privada que sufraga l'empresa i un 17% té l'oportunitat d'accedir a formació professional a l'empresa. La distribució d'aquestes ajudes i beneficis és desigual. En general, les empreses tenen menys interès a concedir aquests beneficis als treballadors/es amb els quals mantenen vinculacions més febles. Això explica que, entre els treballadors/es temporals, la proporció que percep una paga extraordinària es redueix al 32%, la que té assegurança mèdica al 6,3% i la que rep formació al 7,6%.

Els models següents de regressió logística aprofundeixen en l'anàlisi dels desavantatges de tenir una ocupació temporal, en igualtat d'altres condicions. Es tracta d'estimar si, una vegada controlades altres variables, subsisteix un efecte estadístic significatiu de la tem-

62. Aquestes penalitzacions representen una lleu millora respecte a la situació el 1997. La penalització salarial de l'ocupació temporal entre els homes, calculada per l'OCDE amb dades de 1997, se situava en el 17%. Les dones amb ocupació temporal rebien, d'acord amb aquests mateixos càlculs, un salari un 20% inferior a les que tenien contracte indefinit.

63. Entre l'edat i el nivell educatiu hi ha un efecte d'interacció. En anàlisis estadístiques realitzades amb les mateixes dades (que no mostrem aquí) es posa de manifest que la penalització associada a la joventut és més intensa i més prologada entre les persones amb estudis superiors. L'efecte estadístic de ser una persona jove de 16 a 25 anys amb estudis universitaris (licenciatura o estudis universitaris de cicle curt) és de -0,35 punts logarítmics (o el que és el mateix, els joves amb estudis superiors perceben un salari un 42% inferior al d'un treballador/a de més de 55 anys, en igualtat de condicions). Si el jove té entre 25 i 34 anys, el salari és un 28% més baix.

poralitat sobre la probabilitat de percebre una sèrie de beneficis extrasalarials, com són la paga extraordinària, l'assegurança mèdica privada o la formació professional a l'empresa. Els resultats confirmen les sospites que es deriven de l'anàlisi descriptiva. En igualtat de condicions, la raó de probabilitat de tenir paga extraordinària o no tenir-la es redueix pràcticament a la meitat si el treballador/a té una feina temporal (Taula 5.11). La raó de probabilitats de tenir una assegurança mèdica sufragada per l'empresa es redueix un 27% i la de rebre formació, un 40%.

Tabla 5.11. Anàlisi de regressió logística. Variables dependents: Rebre paga extraordinària, rebre formació, rebre assegurança mèdica privada (raó de probabilitat)

Variables independents:	Model 1 Tenir paga extraordinària (raó de raons)	Model 2 Rebre formació (raó de raons)	Model 3 Tenir assegurança mèdica (raó de raons)
Grups d'edat			
16-25	0,847	1,357	0,740
26-35	0,971	1,528	0,670
36-45	0,951	1,399	0,681
46-55	0,798	1,174	0,613
56-65	1	1	1
Nivell d'estudis			
Primaris	0,976	0,604	0,512*
Secundaris	1,362**	1,125	1,104
Universitaris	1	1	1
Sexe			
Dona	0,994	0,993	0,685**
Home	1	1	1
Experiència laboral			
Anys d'experiència laboral	1,045**	1,025	1,051*
Anys d'experiència laboral ²	0,999*	0,999	0,999*
Tipus de contracte			
Indefinit	1	1	1
Temporal	0,545***	0,603***	0,734†
Tipus de jornada			
Temps parcial	0,598***	0,886	0,664†
Temps complet	1	1	1
Grandària de l'empresa			
Fins a 10 empleats/des	0,566***	0,464***	0,663*
De 11 a 50	0,981	0,768	0,880
De 51 a 500	1,098	0,947	0,1346
Més de 500	1	1	1
R² Nagelkerke			
	13%	9,6%	12%
N			
	2.915	2.915	2.915

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació del 1%

*** Nivell de significació del 1%⁰

Nota: En el model s'ha inclòs també l'ocupació en una sèrie de variables dicotòmiques definides pel primer dígit de la Classificació Nacional d'Ocupacions (CNO).

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Estudio 2.634, CIS 2006.

b.3) Condicions laborals i riscos per a la salut

Les salut constitueix un dels principals factors que influeixen en la capacitat per treballar. Però la deterioració de la salut no només afecta la vida laboral, sinó que també té implicacions importants sobre la vida personal i familiar. Entre els factors que poden tenir impacte en la salut del treballador/a hi figura, entre molts d'altres, l'exposició a condicions de treball insegures o un ambient insalubre.

La lectura d'indicadors sobre seguretat i salut a la feina a Espanya (sobretot si els comparem amb altres països) sol llançar resultats paradoxals. Segons les dades de l'*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions* de 2000, un percentatge considerable de treballadors/es reconeix que pateix l'exposició a vibració i soroll (31% i 32% respectivament), temperatures altes o baixes (27% i 25% respectivament), o condicions en què ha de respirar vapor, fum, pols o substàncies químiques (27%) (citada a Laparra 2006: 231) (Taula 5.12). Un percentatge del 17% reconeix que entra en contacte amb productes perillosos i un 7% reconeix el risc d'exposició a radiació. Aquestes proporcions situen Espanya molt per sobre de la mitjana europea en aquests aspectes.

Taula 5.12. Exposició a riscos per a la salut en el treball (comparació entre Espanya i la mitjana de la UE-15)

	Vibració	Soroll	Altes temperatures	Baixes temperatures	Respirar vapor, fum, pols, substàncies químiques	Manipulació contacte de productes químics	Radiació
Espanya	31%	33%	27%	25%	27%	17%	7,0%
UE 15	24	29	23	21	22	16	5,7
Distància a UE 15 (punts percentuals)	7	4	4	4	5	1	1,3

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions* (Març 2000).

No obstant això, malgrat que les condicions físiques de treball són aparentment pitjors que en altres països, Espanya és un dels països europeus amb menys absentisme laboral per motius de salut. Segons les dades de l'*European Working Conditions Survey* de 2004, el percentatge de treballadors/es que han agafat la baixa a la feina per raons de salut en els

últims dotze mesos és del 20%, onze punts menys que la mitjana europea. El nombre de dies que van faltar a la feina és també significativament més baix. Mentre que a la Unió Europea (27 països) els treballadors/es que es van absentar per motius de salut ho van fer per terme mitjà 4,6 dies, a Espanya van faltar un dia menys.

Les dades sembla que suggereixen, per tant, que hi ha una discrepància important entre la incidència de l'exposició a riscos i la proporció de treballadors/es que s'absenten per motius de salut. Una possible explicació a aquesta paradoxa és que les condicions físiques més desfavorables tendeixen a donar-se amb més assiduitat entre els treballadors/es precaris, menys proclius a demanar baixes laborals per temor a perdre la feina. Els indicadors disponibles per provar aquesta hipòtesi són limitats. El que sí que podem fer és calibrar en quina mesura hi ha una associació estadística entre estabilitat laboral i perillositat percebuda de la feina que es realitza, independentment de la naturalesa de l'ocupació que es realitza.

Les dades que hem utilitzat per a l'anàlisi provenen del qüestionari per a ocupats de l'Estudi 2.634 del Centro de Estudios Sociológicos (de 2006). En aquest qüestionari, el 17% de les persones entrevistades identifiquen la perillositat com una de les característiques que descriu més bé la seva feina. El nostre interès es basa a identificar les variables associades estadísticament amb tenir una feina que es considera perillosa. Per això, igual que en ocasions anteriors, hem introduït en una anàlisi de regressió logística un conjunt d'indicadors que descriuen característiques individuals, de l'ocupació i de l'empresa en què el treballador/a desenvolupa l'activitat (Taula 5.13).

**Taula 5.13. Anàlisi de regressió. Variable dependent:
Tenir un treball que es considera perillós**

Variables independents:	Tenir un treball que es considera perillós (raó de raons)
Grups d'edat	
16-25	0,871
26-35	1,147
36-45	1,125
46-55	0,754
56-65	1
Nivell d'estudis	
Primaris	1,563*
Secundaris	1,234
Universitaris	1
Sexe	
Dona	0,275***
Home	1
Experiència laboral	
Anys d'experiència laboral	1,036†
Anys d'experiència laboral ²	0,999†
Tipus de contracte	
Indefinit	1
Temporal	1,335*
Sector	
Públic	0,523***
Privat	1
Grandària de l'empresa	
Fins a 10 empleats/des	0,789
De 11 a 50	1,044
De 51 a 500	1,160
Més de 500	1
R² Nagelkerke	
	22%
N	
	2.926

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació del 1%

*** Nivell de significació del 1%0

Nota: En el model s'ha inclòs també, com a variable de control, l'ocupació en una sèrie de variables dicotòmiques definides pel primer dígit de la Classificació Nacional d'Ocupacions (CNO).

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Estudio 2.634, CIS 2006.

Els resultats posen de manifest que el gènere, la naturalesa de l'activitat laboral i el nivell educatiu tenen una relació estadística significativa amb la perillositat percebuda de l'activitat laboral. Dones, treballadors/es “de coll blanc” (directius, gerents i professionals) i amb nivell educatiu alt tendeixen a desenvolupar feines que es consideren menys perilloses. Per altra banda, els treballadors/es amb ocupació en el sector públic tendeixen a considerar les seves feines menys perilloses que els que treballen en el sector privat. Controlats tots aquests efectes, els resultats presentats en la taula també donen suport a la hipòtesi que la raó de probabilitat que un treballador/a consideri la feina perillosa és un 33% més alta si té una ocupació temporal que si té un contracte indefinit. La diferència és estadísticament significativa, amb un nivell de confiança del 95%.

c) Temps de treball

La durada de la jornada laboral i l'organització dels temps de treball són aspectes importants no només de la qualitat de l'activitat laboral, sinó de la qualitat de la mateixa relació d'ocupació. Pel que fa a la qualitat del treball, l'organització dels temps productius (de la jornada laboral, el calendari laboral o dies de treball, la flexibilitat dels torns, les pràctiques d'adaptació dels ritmes i necessitats de producció) és una de les principals dimensions de l'experiència laboral i, per tant, un component que cal tenir molt en compte per valorar la qualitat intrínseca del treball.

Però, a més del temps de treball, hi ha altres temps socials vinculats a altres necessitats i aspiracions de l'ésser humà, amb els quals els temps productius poden entrar en contradicció. Són temps destinats a ocupacions i activitats diverses. Algunes tenen un caràcter obligatori o gairebé obligatori (per exemple els temps destinats a descansar un nombre mínim d'hores o a cuidar familiars que no poden valdre's per si mateixos com infants i persones grans). Altres tipus d'activitats tenen un caràcter més voluntari, però igualment crucial per al benestar individual: divertir-se, ampliar la formació, participar en activitats cíviques o polítiques.

Les societats desenvolupades han conferit tradicionalment al temps de treball preeminència sobre altres usos del temps. Això ha significat que, moltes vegades, els usos individuals del temps s'han hagut d'adaptar als ritmes imposats per l'activitat productiva. En un règim social d'estricta divisió sexual del treball, com el que prevalia en el nostre país fins fa unes quantes dècades, l'adaptació s'assolia a través de l'especialització funcional d'homes i dones en usos del temps diversos. La dona administrava els temps no laborals: cuidar i atendre els nens/es a casa, dur-los al col·legi, efectuar les compres, gestionar la llar, resoldre tràmits administratius. Amb la incorporació massiva de la dona al treball remunerat, les contradiccions entre temps productius i temps socials es fan més evidents. Amb això, cobra també rellevància la conve-

niència de prendre's molt seriosament l'organització dels temps de treball com a factor que afecta la qualitat de vida dels individus i les famílies i, per tant, com a possible factor d'exclusió social quan, sistemàticament, certs individus o grups socials es veuen abocats a ocupacions que dificulten la conciliació entre els temps productius i la resta de temps socials.

c.1) Jornades de llarga durada

Un aspecte bàsic que influeix en la capacitat del treballador/a d'harmonitzar temps dedicats al treball i altres temps personals i familiars és la durada de la jornada laboral. Segons les dades del quart informe de l'*European Working Conditions Survey* (2007), els treballadors/es europeus que tenen jornades de llarga durada (definides com a superiors a 48 hores setmanals) solen ser més proclius a expressar insatisfacció davant la dificultat de conciliar treball amb obligacions familiars i compromisos socials: més del 40% afirma que les hores de treball no li permeten assolir-ho (en contrast amb una mica menys del 20% que declaren el mateix entre els treballadors/es amb una jornada inferior a 48 hores). Més de la meitat (el doble que altres treballadors/es) consideren, a més, que la seva feina afecta negativament la salut.

En el context europeu, Espanya ocupa una posició intermèdia pel que fa a la incidència del treball de llarga durada. El 18% dels treballadors/es treballen més de 48 hores (ECV 2006). Les jornades de llarga durada són menys comunes entre alguns dels grups que experimenten altres formes de baixa qualitat en l'ocupació, com joves i dones. Només un 8% de les dones i un 10,5% dels joves de 16 a 25 anys treballen més de 48 hores. Aquest tipus de jornada està molt estesa en col·lectius no assalariats, siguin empresaris o professionals (amb assalariats o sense), treballadors/es autònoms o persones que treballen en un negoci familiar. Per a molts d'ells/es, aquest tipus de jornada representa l'aspecte que genera nivells més alts d'insatisfacció amb la feina.⁶⁴

Aquest tipus de jornades sol trobar-se també amb força freqüència en col·lectius amb baixa qualificació i contribueix a l'empitjorament de condicions laborals de baixa qualitat per altres causes. El 20% dels treballadors/es amb un nivell educatiu baix perllonguen la jornada laboral més enllà de les 48 hores, sigui en l'ocupació principal o en una segona o tercera ocupació (Taula 5.14). En un extrem, el 30% dels homes de mitjana edat (36 a 45 anys) i amb un nivell educatiu baix desenvolupen jornades de llarga durada. En l'altre, només el 6,2% de les dones de 26 a 35 anys amb estudis superiors realitzen jornades de llarga durada (dades de l'ECV 2006, càlculs del CIIMU).

64. En una escala de 0 a 10, els col·lectius no assalariats expressen un nivell de satisfacció significativament més baix que els treballadors/es assalariats amb la jornada laboral. La puntuació mitjana dels professionals i autònoms en l'escala és de 6,1, la de les persones que treballen en un negoci familiar 6,3, mentre que la d'un treballador assalariat/da del sector públic 7,6 (Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo 2006, càlculs del CIIMU).

Tabla 5.14. Ocupats/des que tenen jornades de llarga duració segons sexe, grup d'edat, nivell d'estudis i estatus laboral

	Dona	Home	Total
Grups d'edat			
16-25	6,8%	15%	11%
26-35	9,7	24	17
36-45	7,4	25	17
46-55	8,8	23	17
56-65	8,5	22	18
Nivell d'estudis			
Primaris	11	25	20
Secundaris	7,9	21	15
Universitaris	6,3	22	13
Estatus laboral			
Assalariat sector públic	3,5	8,1	5,6
Assalariat sector privat	6,6	19	14
Empresari o professional amb assalariats	32	49	45
Professional o treballador autònom sense assalariats	27	47	41
Persona que treballa al negoci familiar	26	54	41

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de la Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT_2006), Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Un factor que incideix en la durada de les jornades laborals és el cicle familiar dels treballadors/es. Però ho fa de manera diferent per a homes i dones. Les jornades dels homes es perllonguen quan es tenen fills/es menors, a raó de 0,5 hores per cada fill/a. Les de les dones s'escurcen, a raó de 1,7 hores per cada fill/a.⁶⁵ La proporció d'homes que desenvolupen jornades de llarga durada s'incrementa de la mateixa manera: és del 20% entre els homes sense fills/es i del 29% quan tenen dos fills/es o més. La proporció de dones també disminueix, encara que molt lleugerament (de 8,7% de mitjana quan no tenen fills/es, a 6,4% quan en tenen dos o més).

65. Aquest valor és el resultat de calcular el coeficient no estandarditzat d'una regressió múltiple, en què la variable dependent és la durada de la jornada de treball i com a variables de control s'hi han introduït les mateixes característiques sociodemogràfiques, de l'ocupació i de l'empresa, utilitzades en altres models presentats.

c.2) Horaris asocials

La distribució del temps de treball en horari i calendari és una de les dimensions més importants de les condicions de treball a causa de la incidència sobre la vida del treballador/a fora de la feina. Els treballadors/es que tenen horaris asocials (treballen el cap de setmana, a la nit o en torns) troben més dificultats per harmonitzar temps de treball i altres temps i, conseqüentment, solen mostrar-se menys satisfets amb la jornada laboral i amb el temps lliure disponible.⁶⁶

Segons l'Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo de 2006 del Ministeri de Treball i Afers Socials, el 18% dels treballadors/es treballen sempre els caps de setmana. Un 31% ho fan de vegades. El treball durant el cap de setmana és més habitual entre els homes que entre les dones, encara que les diferències són petites (Taula 5.15). El 51% dels homes i el 45% de les dones treballen algun cap de setmana. Tampoc no s'observen diferències gaire significatives entre els diferents grups d'edat. Una proporció lleugerament més alta de joves treballen algun cap de setmana.

66. En una escala de satisfacció de 0 a 10, els treballadors/es que treballen els caps de setmana, per terme mitjà, valoren la seva jornada amb un 6,3. Els que treballen en horari nocturn la puntuen amb un 6,4 i els que treballen en torns, amb un 6,8. La valoració de la jornada per part de treballadors que no realitzen aquests horaris és 7, 7,2 i 6,9 respectivament.

Taula 5.15. Ocupats/des que treballen el cap de setmana

	Percentatge d'ocupats/des que treballen algun cap de setmana
Sexe	
Dona	45%
Home	51
Grups d'edat	
16-25	55
26-35	52
36-45	48
46-55	48
56-65	45
Nivell d'estudis	
Primaris	52
Secundaris	52
Universitaris	38
Estatus laboral	
Assalariat sector públic	39
Assalariat sector privat	46
Empresari o professional amb assalariats	63
Professional o treballador sense assalariats	72
Persona que treballa al negoci familiar	68

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de la Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT_2006), Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Les variables amb més poder explicatiu tornen a ser el nivell educatiu i la situació professional. El treball durant el cap de setmana sol ser menys habitual per a les persones amb estudis superiors. Un 38% realitza algun treball els caps de setmana. En canvi, una mica més de la meitat de les persones amb qualificació baixa o mitjana treballen algun cap de setmana. Els segments professionals que presenten més incidència de treball el cap de setmana són els professionals o autònoms sense assalariats i les persones que treballen en el negoci familiar. Al voltant del 70% treballen algun cap de setmana. La seva situació contrasta amb la que es dona en el sector públic, en què només el 39% dels treballadors/es desenvolupen l'activitat laboral algun cap de setmana.

En comparació amb el que succeeix amb les jornades de llarga durada, la influència del nombre de fills/es en la proclivitat a treballar el cap de setmana és aparentment més petita

(Taula 5.16). No s'observen variacions rellevants en el comportament dels homes i lleugeres variacions en el de les dones (en la direcció esperada). Les dones amb dos o més fills/es menors presenten unes taxes d'activitat el cap de setmana una mica més baixes que les que no tenen fills/es o només en tenen un.

Taula 5.16. Ocupats/des que treballen el cap de setmana segons sexe i nombre de fills/es

	Dona	Home	Total
Nombre de fills/es			
Cap	42%	46%	44%
Un	42	51	47
Dos	35	49	44
Tres o més	35	44	45

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT_2006), Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Pel que fa al treball nocturn i el treball en torns, els criteris de distribució social estan menys definits. Un 16% dels treballadors/es desenvolupen l'activitat laboral en horari nocturn i un 17% treballen en torns. Pel que fa al treball nocturn, és més comú entre homes que entre dones (20% i 11% respectivament) i entre els treballadors/es amb nivell educatiu baix i mitjà que entre treballadors amb estudis superiors (16%, 19% i 11% respectivament). L'edat, la situació professional i el cicle familiar no contribueixen a explicar variacions. En canvi, el treball en torns depèn fonamentalment de l'edat i de la situació professional. Sol ser més comú entre els treballadors joves (un 22% dels quals tenen entre 16 i 24 anys) i els assalariats (un 23% dels treballadors/es del sector públic).

c.3) Altres formes de flexibilitat temporal

Les formes de flexibilitat temporal examinades fins al moment afavoreixen fonamentalment els interessos i necessitats de les companyies que contracten el treballador/a. La seva adopció respon a la necessitat de les empreses d'extreure el màxim rendiment dels recursos productius i ajustar la força de treball a les variacions de la demanda. Hi ha, però, altres tipus de pràctiques empresarials que ajuden a conciliar temps de treball i altres tipus de temps socials gràcies que permeten o bé desenvolupar el treball en jornada reduïda, o bé interrompre o suspendre el temps de treball per atendre altres tipus de necessitats.

c.3.1) Temps parcial

Seguint l'estela d'altres països europeus, el treball a temps parcial s'està introduint lentament en el panorama laboral espanyol. En l'Estratègia Europea d'Ocupació elaborada per la Comissió Europea, l'ocupació a temps parcial està cridada a fer un paper d'importància cabdal en l'objectiu d'incrementar les taxes d'ocupació i afavorir la competitivitat de les economies europees. El treball a temps parcial és vist com una de les principals vies de reconciliació entre treball i vida familiar i una possible estratègia per promoure la participació laboral de treballadors/es de més edat i afavorir la continuïtat de les carreres laborals fins a edats tardanes.

No obstant això, la investigació sobre treball a temps parcial indica que, encara que en alguns països (com Holanda) apareix plenament integrada en el mercat de treball com una modalitat que enriqueix el ventall d'opcions laborals de treballadors/es amb necessitats diverses, en d'altres segueix sent una opció marginal a la qual arriben moltes vegades de manera involuntària. La investigació també posa clarament de manifest el caràcter fortament segmentat del mercat de treball a temps parcial, amb un clar predomini femení. Moltes d'aquestes dones han optat pel treball a temps parcial com una estratègia de conciliació de temps de treball i temps familiars, en un context en què elles segueixen assumint majoritàriament les responsabilitats domèstiques i de cura de menors i persones ancianes. Però d'altres s'han vist abocades a aquest tipus de modalitat, de manera involuntària, davant les dificultats de trobar una feina amb una jornada més llarga (Flaquer i Escobedo 2008).

Segons les dades de l'*Establishment Survey on Working Time and Work-Life Balance* (ESWT) de 2004/05, a Espanya no arriben encara al 40% les companyies que utilitzen modalitats de contractació a temps parcial. Aquestes xifres es troben lluny de les proporcions que poden trobar-se en països com Holanda, Suècia i Dinamarca (on més de dues de cada tres companyies tenen treballadors/es a temps parcial), i fins i tot de la mitjana europea (que se situa en el 63%). La immensa majoria de les companyies espanyoles que contracten treballadors/es a temps parcial (entorn el 80%) tenen menys del 20% de la plantilla contractada en aquesta modalitat.

De la mateixa manera que succeeix en altres països, a Espanya el treball a temps parcial el realitzen fonamentalment dones. Gairebé una de cada cinc dones treballa a temps parcial. En canvi, només el 4,5% dels homes realitzen treball a temps parcial (EPA 2007, segon trimestre). Això convida a pensar que el treball és una estratègia de conciliació entre vida familiar i laboral de les qui segueixen mantenint, en la majoria dels casos, la responsabilitat principal en l'àmbit domèstic. No obstant això, les dades suggereixen una interpretació més complexa. Les dones amb càrregues familiars (per exemple, amb fills/es menors de 15 anys)

La investigació també posa clarament de manifest el caràcter fortament segmentat del mercat de treball a temps parcial, amb un clar predomini femení.

són més proclius a treballar a temps parcial que les que no els tenen (Taula 5.17). No obstant això, també cal dir que la proporció més gran de dones treballadores amb ocupació a temps parcial es dona a edats d'inserció en el mercat de treball (entre els 16 i 25 anys), abans que bona part d'elles s'hagin emancipat i hagin format una família (Taula 5.18). Una mica més d'una de cada tres tenen treball a temps parcial. Això suggereix que, per a algunes dones, el treball a temps parcial sembla una forma de vinculació precària al mercat laboral en les fases d'inserció del mercat de treball.

Taula 5.17. Treballadors/es a temps parcial segons nombre de fills/es

	Dona	Home
Nombre de fills/es		
Cap	20%	7,1%
Un	26	3,4
Dos	32	4,2
Tres o més	36	33

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT_2006), Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Taula 5.18. Treball a temps parcial segons gènere i edat

	Homes	Dones	Total
Grups d'edat			
16-24	34,6%	14,8	19,1
25-34	24,9	27,1	26,6
35-44	15,9	29,3	26,4
45-54	9,2	18,3	16,3
55-64	11,4	9,8	10,2

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Encuestav de Población Activa (EPA), 2n trimestre 2007, INE.

Les anàlisis descriptives com les presentades fins ara corren el risc de donar per bones associacions espúries. Per analitzar en quina mesura l'edat i les dificultats de conciliació influeixen en la probabilitat de treballar a temps parcial, els introduïm conjuntament en una regressió logística (Taula 5.19). Amb aquesta tècnica d'anàlisi multivariable és possible "aïllar" l'efecte real (no contaminat per altres factors) d'una variable explicativa sobre una

variable dependent dicotòmica, en aquest cas, el risc que la persona desenvolupi un treball a temps parcial en lloc d'un treball a temps complet. Al costat de les variables explicatives analitzades (sexe i nombre de fills/es), s'inclouen en el model altres variables que la literatura considera habitualment rellevants per explicar les condicions de treball, amb la finalitat de controlar els efectes deguts a aquestes variables: educació, assalariat/da en el sector públic/privat i nombre de treballadors/es en l'establiment.

Taula 5.19. Anàlisi de regressió. Variable dependent: Treballar a temps parcial

Variables independents:	Dona (raó de raons)	Home (raó de raons)
Grups d'edat		
16-25	2,531***	2,625***
26-35	1,197	1,033
36-45	1,068	0,830
46-55	1,056	0,710
56-65	1	1
Nivell d'estudis		
Primaris	1,189	0,696
Secundaris	1,074	0,654†
Universitaris	1	1
Número de fills/es		
Cap	1	1
Un	1,647***	0,569*
Dos	2,402***	0,723
Tres o més	2,687**	0,566
Sector		
Públic	0,574***	0,733
Privat	1	1
Grandària de l'empresa		
Treballa sol/a	1,281	8,134***
Fins a 10 empleats/des	1,747**	1,911*
De 11 a 50	1,314	2,071*
De 51 a 500	0,926	1,877†
Més de 500	1	1
R ²	14%	9%
N	2.825	3.645

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació del 1%

*** Nivell de significació del 1%0

Nota: En el model s'ha inclòs també, com a variable de control, l'ocupació en una sèrie de variables dicotòmiques definides pel primer dígit de la Classificació Nacional d'Ocupacions (CNO).

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT_2006), Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

L'anàlisi logística realitzada estima la raó entre la probabilitat de treballar a temps parcial i la probabilitat de fer-ho a temps complet. Per realitzar la interpretació de les raons és necessari comparar els valors amb la categoria de referència. Els valors superiors a 1 indiquen que la proporció dels que treballen a temps parcial és superior a la categoria de referència. Per exemple, controlats tots els factors, la raó de probabilitat de treballar a temps parcial és un 65% més gran entre les dones que tenen un fill/a que entre les que no tenen fills/es, un 140% entre les que tenen dos fills/es i un 169% entre les que en tenen tres o més. Els resultats confirmen el que hem apuntat anteriorment. En igualtat d'altres condicions, les dones tendeixen a optar pel treball a temps parcial quan tenen més fills/es.

No obstant això, per altra banda, l'anàlisi posa de manifest que la raó de probabilitat de treballar a temps parcial augmenta també considerablement entre les dones menors de 26 anys en edat de treballar, amb independència de la situació familiar. Per a algunes d'aquestes dones el treball a temps parcial representa una fórmula per conciliar temps de treball amb activitats formatives. Per a d'altres constitueix una forma de participació en el mercat de treball de "baixa qualitat" en les fases inicials d'inserció laboral davant la impossibilitat de trobar un altre tipus d'ocupació.

La raó de la probabilitat que un treballador home treballi a temps parcial també augmenta significativament en les etapes inicials d'inserció en el mercat laboral (16 a 25 anys). Però, a diferència del que succeeix amb les dones, la presència de fills/es menors de 15 anys redueix la raó de la probabilitat de recórrer a jornades reduïdes. Dit d'una altra manera, i com es va tenir ocasió de comprovar quan es van analitzar les jornades de llarga durada, l'existència de fills/es reforça el rol de l'home com "sustentador principal" de la llar i responsable del benestar material de la família, cosa que exigeix la participació laboral a temps complet.

Una altra perspectiva sobre la funció del treball a temps parcial és la voluntarietat. Les raons de les persones per treballar a jornada reduïda poden ser diverses. Segons dades de l'Encuesta de Población Activa (2007, segon semestre), només el 12% de les persones que treballen a temps parcial declaren que no volen una feina a jornada completa. Un percentatge addicional del 13% al·lega que segueix cursos d'ensenyament o formació per optar pel treball a temps parcial. Aproximadament un 60% es refereix a impediments de diverses índoles per no treballar a jornada completa. Es tracta de persones la capacitat de les quals per treballar a temps complet està severament constreta. Un 31% afirma que no ha pogut trobar una feina a jornada completa. Un 15% esgrimeix responsabilitats familiars (cura de nens/es o d'adults malalts, incapacitats o ancians) i un 14% altres obligacions familiars o personals. Un 1,2% addueix malaltia o discapacitat. A això hi cal afegir un 14% que declara altres motivacions.

Gènere i edat són factors de primer ordre per entendre la distribució de motius per treballar a temps parcial. Com pot advertir-se en la Taula 5.20, més de la meitat dels homes i prop de la meitat de les dones de 16 a 24 anys afirmen que trien ocupacions a temps parcial perquè estan formant-se. Aquest període d'”excepcionalitat” es perllonga bastant més per als homes que per a les dones. Un de cada tres homes de 25 a 34 anys adueix que treballa a temps parcial pel mateix motiu. Però, al costat de la formació, en aquestes edats s'adverteixen altres impediments per treballar a jornada completa. No és desestimable el percentatge d'homes (24%) i dones (36%) de 16 a 24 anys que declaren que treballen a temps parcial perquè no han pogut trobar una feina de jornada completa.

Taula 5.20. Raons per les quals treballa a temps parcial, segons edat i gènere

Raons per les quals els homes treballen a temps parcial	Grups d'edat				
	16-24	25-34	35-44	45-54	55-64
Seguir cursos d'ensenyament o formació	58%	31%	3,1%	-	1,8% ^(a)
Malaltia o discapacitat pròpia	-	-	2,2 ^(a)	8,1 ^(a)	8,9 ^(a)
Cura de nens/es o d'adults malalts, incapacitats o ancians	-	0,6 ^(a)	2,3 ^(a)	1,2 ^(a)	-
Altres obligacions familiars o personals	0,5 ^(a)	5,0 ^(a)	8,5 ^(a)	1,3 ^(a)	8,2 ^(a)
No haver pogut trobar una feina de jornada completa	24	40	46	39	26
No voler una feina de jornada completa	7,9	4,0 ^(a)	6,7 ^(a)	8,9 ^(a)	15 ^(a)
Altres raons/ desconeix el motiu	10	21	31	41	41
Raons per les quals les dones treballen a temps parcial					
Seguir cursos d'ensenyança o formació	45	6,6	0,7	0,3	-
Malaltia o discapacitat pròpia	-	0,6	0,6	1,9	2,2
Cura de nens/es o d'adults malalts, incapacitats o ancians	2,8 ^(a)	30	26	10	4,8 ^(a)
Altres obligacions familiars o personals	3,1	11	19	30	31
No haver pogut trobar una feina de jornada completa	36	35	29	27	20
No voler una feina de jornada completa	6	8	14	17	25
Altres raons/ desconeix el motiu	12	9,0	10	14	17

Nota: a) Hi ha menys de 20 casos en la casella.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Encuesta de Población Activa 2007, INE.

Una mica més endavant en el cicle vital (en les edats d'emancipació) es produeix una clara bifurcació entre motivacions d'homes i dones per treballar a temps parcial. Un percentatge creixent d'homes es veu abocat a la jornada reduïda contra la seva voluntat. Això es reflecteix en l'augment de la proporció d'homes que treballen a temps parcial quan no troben feina a jornada completa entre els 25 i 44 anys. En canvi, les dones treballen a temps parcial en condicions de "voluntat constreta". El 36% de les dones (però només el 4,7% dels

homes) afirma que treballa a temps parcial per conciliar treball amb la cura de persones i altres obligacions familiars i personals. Aquesta pauta està molt accentuada entre les dones en les etapes intermèdies del cicle familiar, entre els 35 i 44 anys, quan s'erigeixen moltes vegades en responsables de la cura de dues generacions: els fills/es i el pare/sogre i mare/sogra. El 45% de les dones de 35 i 44 anys declaren que treballen a temps parcial per aquests motius. Al final de la carrera laboral, repunta la proporció d'homes, i sobretot dones, que afirmen que no volen una feina a jornada completa.

Els resultats suggereixen que el treball a temps parcial compleix funcions en períodes específics del cicle de vida individual i familiar. Permet optar per jornades reduïdes quan resulta necessari conciliar el treball amb altres activitats, com els estudis o les responsabilitats familiars. No obstant això, és necessari advertir de l'estreta associació entre el treball a temps parcial i certes formes de precarietat contractual i salarial. La proporció d'ocupacions a temps parcial que es realitzen sota modalitats de contractació temporal pràcticament duplica la de les ocupacions a temps complet. La renda salarial que rep un treballador/a a temps parcial sol ser significativament més baixa que la que rep un treballador/a a temps complet, en igualtat de condicions.⁶⁷ Això obliga a ser extremadament cautelós/a a l'hora de valorar el treball a temps parcial simplement com una millora d'oportunitats del treballador/a.

c.3.2) Possibilitat d'absentar-se i sol·licitar excedències

Segons les dades de l'*Establishment Survey on Working Time and Work-Life Balance* (ESWT) de 2004/05, en comparació amb altres països europeus, les empreses espanyoles solen ser bastant rígides a l'hora de concedir oportunitats de flexibilitat temporal que beneficien els treballadors.⁶⁸ Només el 33% autoritzen excedències per motius familiars i el 24% permeten excedències per motius educatius, molt lluny dels percentatges de la majoria dels països europeus. En els països nòrdics, habitualment més de la meitat de les empreses contempnen la possibilitat que el treballador sol·liciti excedències per aquest tipus de motius.

Els resultats són una mica diferents quan la pregunta es realitza als mateixos treballadors/es. L'Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo de 2006 pregunta als treballadors assalariats/des sobre alguns beneficis de flexibilitat temporal que hi ha en les seves empreses. El 61% dels treballadors/es declara que podria sol·licitar una excedència per

És necessari advertir de l'estreta associació entre el treball a temps parcial i certes formes de precarietat contractual i salarial.

67. Els resultats de l'Encuesta de Calidad de Vida del Trabajo indiquen que la mitjana aritmètica del salari per hora d'un treballador a temps complet és 8,7 euros, mentre que la d'un treballador/a temporal és de 6,9. La distribució de les diferències no és uniforme. Les diferències són molt accentuades entre els treballadors/es amb baix nivell de renda (primer i segon quintil), però no hi ha diferències entre els col·lectius amb un nivell més alt de renda salarial (persones amb ingressos salarials superiors al quart quintil).

68. La ESWT es realitza en 21.000 establiments, tant en el sector públic com privat. Les persones entrevistades són gerents o representants formals de l'empresa.

motius familiars i un 5% afirma que ho podria fer “de vegades”. Un percentatge considerable (19%) manifesta que no sap si té aquesta possibilitat. L'edat i el sexe no són factors rellevants per explicar si els treballadors/es gaudeixen d'aquesta possibilitat. L'educació sí. El 71% dels treballadors/es amb estudis superiors afirmen que en la seva empresa hi ha aquesta possibilitat, 18 punts percentuals més que la proporció de treballadors/es amb el nivell d'estudis més baix. Els factors més determinants tenen a veure amb característiques de l'ocupador/a i la situació professional de l'assalariat/da a l'empresa. El 80% de les persones que treballen en el sector públic creuen que poden acollir-se a aquest tipus d'excedència, però només un 59% de les persones que treballen en el sector privat. La grandària de l'empresa influeix així mateix en l'existència d'aquesta opció. En les petites empreses en què treballen menys de deu assalariats/des, menys de la meitat de treballadors/es creuen que els resultaria possible sol·licitar una excedència per motius familiars. En les grans empreses no hi ha impediments per a la majoria de treballadors/es.

Les credencials educatives, les característiques del l'ocupador/a i la situació professional del treballador/a en l'empresa també influeixen en la possibilitat d'acollir-se a altres beneficis de la flexibilitat temporal. Una mica més de la meitat dels treballadors/es afirmen que en les seves empreses hi ha la possibilitat d'acollir-se a la reducció de jornada per motius familiars, aproximadament dos de cada tres declaren que en la seva empresa hi ha la possibilitat de sol·licitar dies sense ocupació ni sou per motius familiars, i tres de cada quatre poden absentar-se de la feina per resoldre assumptes particulars esporàdics. No obstant això, aquestes possibilitats estan bastant més restringides per als treballadors/es amb baix nivell educatiu que treballen en empreses de petita grandària en el sector privat i no ocupen un lloc de supervisió o direcció dintre de l'empresa.

5.3. Atur

Una llarga tradició d'estudis ha considerat l'atur com un dels principals riscos d'exclusió social. El valor de tenir ocupació no resideix únicament en els ingressos que reporta. Tenir una ocupació implica beneficis diversos d'índole no estrictament econòmica, encara que molts d'aquests beneficis acabin també repercutint positivament sobre el "valor de mercat" del treballador/a. La literatura sobre aquestes qüestions ha descrit una sèrie de funcions "latents" de l'activitat professional que cobren relleu en una investigació com la nostra, que posa l'accent sobre el caràcter multidimensional del fenomen de l'exclusió social (Jahoda 1982, Furnham 1994). Així, des de la perspectiva de la teoria del capital humà, tenir una ocupació és una oportunitat d'adquirir coneixements i destreses que capaciten el treballador/a per realitzar tasques cada vegada més complexes, emplenar-les de manera més eficient i/o assumir dosis més grans de responsabilitat, cosa que amb el pas del temps ha de traduir-se en remuneracions més elevades. Des d'orientacions psicologistes, es planteja que en l'exercici de l'activitat professional els treballadors/es desenvolupen qualitats i hàbits personals importants per desenvolupar-se socialment. La jornada laboral estructura la vida quotidiana de les persones quan imposa una seqüència cronològica a totes les seves activitats. L'activitat professional promou la interacció social i obre possibilitats d'establir vincles fora del cercle social més pròxim. Bona part dels projectes i propòsits que tenen en ment les persones adultes estan lligats, d'una manera més o menys directa, a les ocupacions que tenen o que ambicionen. El treball confereix estatus i és un dels factors principals en la configuració de la identitat social de les persones. D'aquí que la manca de recursos pugui considerar-se no més una de les conseqüències (sovint poc rellevant) que implica l'atur. Com posen de relleu un gran nombre d'investigacions a partir de la dècada dels vuitanta, les persones aturades (o ocupades de manera intermitent) tenen el risc d'entrar en dinàmiques perverses. Per a algunes d'elles, l'experiència de l'atur, especialment quan és de llarga durada, pot representar un revés seriós en les seves vides, amb riscos importants de marginalització social i fins i tot efectes negatius sobre la salut mental (Warr 1987, Winefield i Tiggeman 1985).

La situació de l'atur a Espanya ha canviat molt en l'última dècada i mitja. El 1994, la taxa d'atur se situava en el 19,6%. El 2007, la taxa havia baixat fins al 8,3%. El descens és especialment important entre els col·lectius més afectats per l'atur. Les dones, que en plena crisi econòmica de 1994 arribaven a una taxa d'atur del 25,4%, tenen el 2007 una taxa del 10,9%. Els joves menors de 25 anys, que el 1994 tenien una taxa d'atur del 40,4%, tenen el 2007 una taxa del 18,2%. En ambdós casos, ha millorat la situació global d'aquests col·lectius, encara que la millora per als joves és insignificant. Així, mentre que el 1994 la taxa d'atur femení

era 1,7 vegades superior a la taxa d'atur masculí, el 2007 la raó entre taxes és de 1,53. Pel que fa als joves, el 1994 la taxa d'atur juvenil (de menors de 25 anys) era 2,69 vegades superior a la dels treballadors majors de 25 anys. El 2007, la raó entre taxes és de 2,6.

Un altre canvi molt significatiu en el panorama de l'atur és el descens de l'atur de llarga durada (persones que duen aturades més d'un any). Entre 1994 i 2007 aquest tipus d'atur passa de representar el 55% de la població aturada al 20%. Amb un percentatge d'un 1,7% de persones que duen més d'un any aturades, Espanya se situa per sota de la mitjana de la Unió Europea (UE-25). És previsible que aquest descens hagi repercutit positivament sobre la situació econòmica dels aturats.

El temps que un individu passa aturat/da és un determinant directe d'exclusió econòmica a causa del fet que allarga els costos econòmics de quedar-se a l'atur. Encara que una bona part dels aturats gaudeixen de prestacions d'atur, aquestes no solen compensar el menyscabament econòmic que representa la pèrdua de la remuneració salarial. La prolongació d'aquesta situació en el temps pot tenir implicacions importants que van més enllà de la diferència entre els salaris que s'han deixat d'ingressar (*foregone income*) i el valor de les prestacions rebudes. Diversos estudis internacionals han posat de manifest que moltes persones en situació d'atur, especialment quan aquest és de llarga durada, han hagut de desprendre's del patrimoni per mantenir els estàndards de vida o han acumulat deutes que n'agreugen la situació (Parker 1986, Cooke 1988).

Una manera de calibrar els "costos de l'atur" és mesurar els efectes de l'atur sobre els riscos de pobresa. Les taxes de pobresa són 3,4 vegades superiors en les persones que han passat de 9 a 12 mesos en situació d'atur en l'últim any que en les que hi han passat menys de 4 mesos (ECV 2006, càlculs del CIIMU).⁶⁹ Els efectes del temps a l'atur sobre el risc de pobresa monetària a la llar són més importants quan qui està aturat és un home (Taula 5.21). La mitjana de les aportacions de salari que realitzen els homes segueix sent superior a la que realitzen les dones i, en conseqüència, la pèrdua del salari masculí tendeix també a tenir repercussions econòmiques més importants.

69. Malauradament les dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida no ens permet anar més enllà que aquests càlculs rudimentaris. En l'enquesta no es disposa d'informació sobre aturats de llarga durada.

Taula 5.21. Taxes de pobresa d'homes i dones, segons temps a l'atur durant l'últim any

	Homes	Dones	Total
Temps a l'atur l'últim any			
1 a 4 mesos	14%	9,6%	12%
5 a 8 mesos	25	20	22
9 a 12 mesos	46	36	40

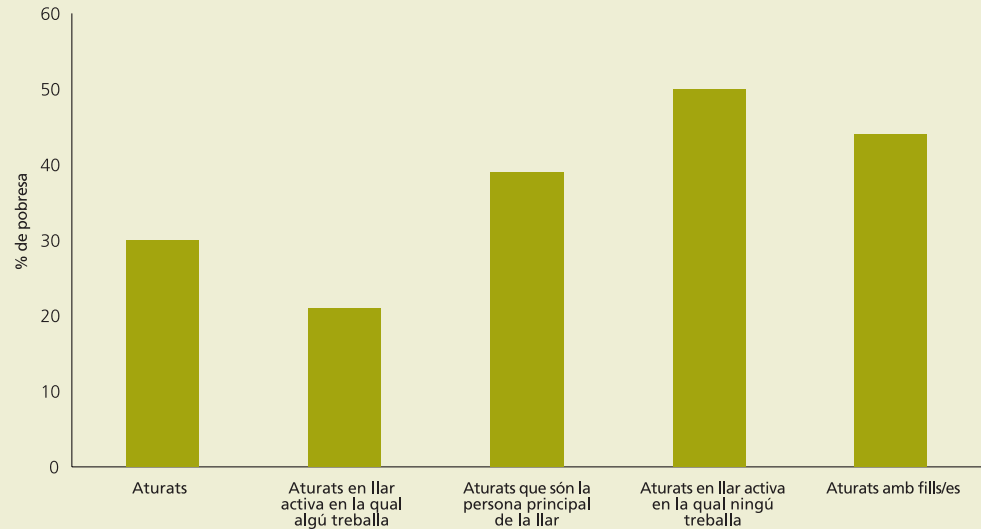
Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2006, INE.

La relació entre atur i pobresa econòmica està condicionada per la presència d'altres persones a la llar, sigui perquè aporten ingressos o perquè són econòmicament dependents. Un percentatge molt baix d'aturats/des viu sol (3,1%).⁷⁰ Un 16% viu amb una persona més, un 31% amb dues, un 30% amb tres persones i un 22% amb quatre o més. El 42% de les persones aturades declaren que a la seva llar hi ha altres persones que aporten ingressos. Habitualment es tracta del cònjuge (en un de cada tres casos en què hi ha aquesta persona) o d'un fill/a (en un de cada quatre casos) (Estudi 2.634, CIS 2006). Només el 14% dels aturats/as declara que és la persona que aporta més ingressos a la llar. Això provoca que hi hagi una discrepància important entre la taxa de pobresa de les llars en què viu algun adult aturat (30%), de les llars en què la persona principal està aturada (39%) i de les llars actives en què cap persona no treballa (50%) (ECV 2006, càlculs del CIIMU). És a dir, des d'un punt de vista econòmic, les implicacions de l'atur en termes de reducció de rendes són esmorteïdes (encara que hi persisteixen desigualtats significatives) per la convivència de la majoria d'aturats/as amb altres persones que aporten ingressos. En sentit contrari, les taxes de pobresa dels aturats són sensibles a la presència de persones dependents. Així, les taxes de pobresa dels aturats/as arriben al 44% quan hi ha fills/as a la llar.

La relació entre atur i pobresa econòmica està condicionada per la presència d'altres persones a la llar, sigui perquè aporten ingressos o perquè són econòmicament dependents.

70. En altres països aquest percentatge és molt superior. Basant-nos en dades del PHOGUE de 1994, Gallie i Paugman (2000: 42) mostren, per exemple, que al Regne Unit la proporció de aturats/des que viuen sols és de 15,7%, a Alemanya del 17,2%, a Holanda del 23,5% i Dinamarca 30,2%.

Gràfic 5.6. Risc de pobresa segons característiques de la llar de la persona aturada

Font: Elaboració CIIMU a partir de ECV_2006, INE.

Nota: Llar activa és aquella en la que almenys una persona treballa o busca feina.

L'anàlisi de condicions de vida a través d'indicadors de privació revela algunes diferències significatives entre persones aturades i ocupades (Taula 5.22). Una proporció més elevada de persones a l'atur declaren que en la seva llar no disposen de certs béns perdurables (com un ordinador), no poden afrontar despeses imprevistes o altres necessàries per corregir deficiències de l'habitatge i tenen més dificultats per arribar a final de mes.

Taula 5.22. Atur i privació

	Ocupats/des	Aturats/des
La llar no té perquè no pot permetre's:		
ordinador	8,5%	21%
cotxe	3,8	11
La llar no pot permetre's:		
vacances com a mínim un cop a l'any	31	58
mantenir l'habitatge amb temperatura adequada els mesos d'hivern	6,4	17
La llar no pot:		
afrontar despeses imprevistes	24	47
Les despeses totals de l'habitatge suposen per a la llar:		
una càrrega pesada	43	59
La llar arriba a final de mes:		
amb molta dificultat	8,1	23
amb dificultat	16	24

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'ECV 2006, INE.

Un aspecte addicional que mereix atenció en l'anàlisi de l'exclusió social dels aturats és la relació entre atur i sociabilitat. Segons una visió molt estesa en la literatura sobre exclusió social, la vulnerabilitat econòmica, social i psicològica de l'atur s'agreuja quan l'aturat/ada no té cap xarxa de suport social extrafamiliar en la qual pot confiar per aconseguir ajuda o recursos. Aquesta situació té un component endogen: pot ser, d'una banda, provocada pel mateix atur, a causa de l'estigmatització social i devaluació d'estatus social que comporta per a la persona afectada la pèrdua de l'ocupació i, de l'altra, pels canvis d'hàbits i comportament de l'aturat (Kieselbach 2004).

Les dades suggereixen que, en línies generals, les diferències en els nivells de sociabilitat d'aturats/as i persones que treballen són petites. Per això s'han analitzat quatre indicadors: 1) en quantes persones podria confiar l'entrevistat/ada perquè l'atenguessin en cas de caure malalt o haver de quedar-se al llit tres o quatre dies; 2) en quantes per parlar-hi es en cas de tenir un problema i sentir-se trist i deprimat; 3) en quantes perquè li prestessin una suma important de diners, i 4) en quantes perquè l'ajudessin a trobar feina.

Taula 5.23. Xarxes personals per a aconseguir suport

En quantes persones podria confiar:	Ocupat/da	Aturat/da
per a que l'atengués en cas de posar-se malalt		
No sap	4,2%	4,1%
Cap	1,5	2,1
De 1 a 3	47	50
De 4 a 10	40	38
Més de 10	6	4,9
Total	100%	
per a parlar en cas de tenir un problema		
No sap	4,9%	6,2%
Cap	1,8	2,3
De 1 a 3	43	44
De 4 a 10	43	41
Més de 10	6,4	6,0
Total	100%	
per a que li deixés una suma important de diners		
No sap	12%	16%
Cap	15	20
De 1 a 3	52	45
De 4 a 10	19	17
Més de 10	1,3	1,0
Total	100%	
per a que l'ajudés a trobar feina		
No sap	17%	19%
Cap	9,0	16
De 1 a 3	30	30
De 4 a 10	35	29
Més de 10	7,4	4,1
Total	100%	

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Estudi 2.634 CIS, 2006.

No s'adverteixen diferències en les respostes d'aturats/des i persones amb ocupació a la primera pregunta i pràcticament no s'hi troben al segon indicador (Taula 5.23). Com hem vist abans, la immensa majoria dels aturats/des viuen en llars amb una o diverses persones més, que generalment asseguren aquest tipus de suport. El tercer i quart indicadors es refereixen a recursos que és més difícil trobar a la llar. En ambdós casos, augmenta significativament la proporció d'aturats/des que declara que no té ningú en qui confiar o no sap si podria trobar-lo. Sumant ambdues xifres, un 36% d'aturats/des no té o no sap si té ningú a qui pugui recórrer perquè li presti una suma important de diners, i un percentatge similar no té o no sap si té ningú a qui pugui recórrer perquè li ajudi a buscar ocupació (en ambdós casos, 10 punts més que les persones amb ocupació que declaren el mateix). Diners i contactes són recursos essencials per sortir de l'atur. Els diners poden ser crucials per emprendre una iniciativa empresarial. La cerca de treball a través de relacions personals no familiars és una de les estratègies més efectives per trobar ocupació en el mercat de treball (Grannovetter 1973). La dificultat d'accés a aquests recursos previsiblement intensifica els processos d'exclusió social.

Un 36% d'aturats/des no té o no sap si té ningú a qui pugui recórrer perquè li presti una suma important de diners, i un percentatge similar no té o no sap si té ningú a qui pugui recórrer perquè li ajudi a buscar ocupació.

5.4. Conclusions

La transformació del mercat de treball en les dues últimes dècades ha portat canvis significatius en la vida de les persones que treballen o estan aturades, així com en la de totes aquelles que conviuen a la mateixa llar. Les implicacions d'aquestes transformacions per a les estructures de desigualtat i exclusió social presenten molts matisos. D'una banda, el cicle d'expansió econòmica s'ha traduït en més ocupacions i, fins i tot, encara que de manera molt menys significativa, en més ocupacions de qualitat. L'increment de les taxes d'ocupació ha animat a incorporar-se al mercat de treball formal grups que per raons socials i culturals n'havien romàs allunyats o que, com a conseqüència de la crisi econòmica, havien sofert més intensament la falta d'ocupació (com dones i joves). Aquesta accessibilitat més gran a l'ocupació ha reduït la proporció de llars "pobres" en treball. Gràcies a l'expansió de l'ocupació entre 1994 i 2007, la major part de les llars en què hi ha almenys una persona activa té també més d'una font d'ingressos, cosa que representa un matalàs econòmic que esmorteix els efectes de la pèrdua d'ocupació per part d'algun dels membres de la llar. Aquest matalàs adquireix una gran importància en situacions d'atur.

No obstant això, en comparació amb altres països, el nostre sistema d'ocupació presenta una sèrie de punts febles evidents. Disposar de feina a la llar no és garantia de protecció enfront de l'exclusió econòmica. Espanya presenta taxes altes de pobresa en llars en què hi ha una persona que treballa, especialment si aquesta persona té una ocupació precària. Per altra banda, una borsa important de treballadors realitza l'activitat professional en condicions que en dificulten la integració social i desestabilitzen la possibilitat d'arribar a equilibris desitjats entre treball i altres aspiracions i recursos personals. Aquests problemes no es distribueixen aleatòriament entre la població. Com succeeix en altres països (encara que en un grau que varia significativament entre els uns i els altres), la precarietat afecta més certs grups, com els treballadors amb baixes credencials educatives i les dones. Però el tret més característic del mercat de treball a Espanya és la posició de les persones joves. Els riscos d'atur, inestabilitat laboral i baixa remuneració es concentren intensament en els col·lectius més joves i, amb això, tot un seguit de problemes que acompanyen aquestes situacions. Com a conseqüència d'això, i encara que el seu benestar material pugui quedar assegurat a través de l'ajornament de l'emancipació de la llar familiar d'origen, des d'una perspectiva àmplia com la que defensem en aquest informe, els/les joves constitueixen un dels principals col·lectius en risc d'exclusió social.

La precarietat contractual i salarial no són les úniques dimensions de la baixa qualitat de l'ocupació. Per això hem volgut donar entrada en aquest capítol a dues dimensions més

que mantenen una certa interrelació amb la primera: els riscos per a la salut en l'ocupació i l'organització dels temps de treball que dificulten la conciliació de temps productius i altres temps personals. L'anàlisi realitzada posa de relleu la conveniència de parar atenció d'una banda a situacions que intensifiquen altres formes d'exclusió (per exemple, horaris asocials de treballadors/es precaris) i, de l'altra, condicions de treball que plantegen dificultats importants a col·lectius que, d'altra banda, tenen el que s'entén habitualment per bones ocupacions (com treballadors autònoms o persones que treballen en un negoci familiar i es veuen obligats a allargar excessivament la jornada).

Un aspecte no abordat fins ara és en quina mesura les situacions de precarietat econòmica i laboral són corregides pel sistema de protecció social. Els efectes socials d'un mercat de treball amb alta precarietat concentrada, o en què es donen altres modalitats de baixa qualitat de l'ocupació, poden quedar atenuats si les administracions públiques detecten adequadament les principals situacions d'exclusió i orienten les polítiques de benestar en conseqüència. Per valorar en quina mesura passa això, hi dediquem el següent capítol.

6. TRANSFERÈNCIES SOCIALS I REDUCCIÓ DE L'EXCLUSIÓ

Com hem tingut l'ocasió de comprovar, la relació amb l'activitat laboral és la principal font de recursos econòmics de les llars. Les rendes del treball arriben per via directa (salari o treball per compte propi) o per via indirecta (treball d'un altre membre de la llar), a la majoria de la població. En el 78% de les llars existeix alguna renda que prové del treball. En la majoria d'aquestes llars les rendes del treball constitueixen la principal font de renda disponible. No obstant això, les llars poden comptar amb altres fonts de renda: rendes de capital (mobiliari, immobiliari i assegurances privades), rendes públiques (contributives i assistencials) i rendes provinents de l'assistència privada (transferències d'altres persones o assistència d'entitats benèfiques). Ens cenyirem en aquest capítol a analitzar les fonts de renda que impliquen una transferència on participa l'Estat.⁷¹

Les rendes públiques tenen una importància cabdal en la vida de les persones. De mitjana, les rendes públiques representen el 20% de la renda disponible total de les llars. El 58% de les llars reben alguna forma de prestació o transferència (incloses les prestacions per jubilació o supervivència). A excepció de les persones molt adinerades, les rendes públiques constitueixen la principal font d'ingressos de les persones en algun moment de les seves vides. Per a moltes persones les rendes públiques es converteixen en l'origen de tots o pràcticament tots els seus ingressos durant períodes allargats de la seva vida, com succeeix després de la jubilació. Però abans d'arribar a aquest punt, les prestacions socials poden resultar decisives per a millorar el benestar material de les llars en situacions d'adversitat. En les llars de renda disponible més baixa, l'existència de determinades prestacions socials pot representar un important mecanisme d'atenuació de la vulnerabilitat econòmica. La limitació en l'accés a rendes públiques o a rendes públiques suficients en situacions de necessitat ha de considerar-se una forma d'exclusió.

Com a principi general, els beneficiaris/es de rendes públiques són preferentment persones que no tenen altres fonts de renda o les que tenen resulten insuficients per a mantenir uns estàndards de vida mínims. La immensa majoria de les llars de rendes "originals" més baixes (abans de transferències) reben alguna forma de renda pública. Així en el quintil més baix (llars amb una renda "original" inferior a 4.350 euros), el 96% de les llars rep transferències. En el segon quintil (rendes "originals" que se situen entre 4.359 i 14.300 euros), el 63% reben rendes públiques (dades de l'ECV 2006, càlculs del CIIMU). Això no vol dir

El 58% de les llars reben alguna forma de prestació o transferència (incloses les prestacions per jubilació o supervivència). A excepció de les persones molt adinerades, les rendes públiques constitueixen la principal font d'ingressos de les persones en algun moment de les seves vides.

La limitació en l'accés a rendes públiques o a rendes públiques suficients en situacions de necessitat ha de considerar-se una forma d'exclusió.

71. Aquestes transferències poden tenir un component intertemporal (contributiu) i un component derivat de l'acció de l'Estat en situacions específiques (independent de les contribucions realitzades). Algunes de les prestacions són ingressos diferits del treball, a les quals es té dret en el moment de cessar l'activitat laboral (per atur, malaltia o jubilació). Altres transferències tenen el seu origen en els Pressupostos Generals o en l'acció redistributiva de l'Estat entre les persones que han realitzat contribucions en el passat.

La intervenció del sistema públic de benestar sobre la pobresa no és uniforme al llarg del cicle vital.

Només la meitat dels menors de 16 anys que són pobres viu en una llar que rep algun tipus de transferències.

que només les llars més desfavorides reben rendes públiques. En el quintil més alt (rendes “originals” superiors a 32.915 euros), el 31% de les llars reben alguna transferència.⁷² Això és degut al fet que les persones mantenen el seu dret a moltes prestacions (atur, pensions, malaltia) amb independència de l'existència d'altres ingressos en la llar, per molt quantiosos que aquests siguin.

El percentatge de persones pobres (que viu en llars amb ingressos equivalents “originals” situats per sota del llindar de la pobresa) i reben transferències és del 81% (dades de l'ECV, càlculs del CIIMU). És a dir, l'acció pública de l'Estat arriba aproximadament a quatre de cada cinc persones pobres. Però la intervenció del sistema públic de benestar sobre la pobresa no és uniforme al llarg del cicle vital. La pràctica totalitat de persones pobres (abans de transferències) de 65 o més anys viu en una llar que rep rendes públiques, encara que aquestes transferències (en molts casos) no siguin suficients per a treure a la llar de la pobresa. En canvi, només la meitat dels menors de 16 anys que són pobres viu en una llar que rep algun tipus de transferències.⁷³ Aquestes transferències solen ser, de mitjana, bastant més reduïdes que les que reben les persones pobres d'edats més avançades. El valor mig de les transferències que rep una llar pobre on viu una persona major de 64 anys és de 12.549 euros —majoritàriament en forma de pensions. El d'una llar pobre que viu un menor és de 6.600 euros.

L'acció de l'Estat contra la pobresa no es limita a les transferències monetàries. L'Estat respon a les necessitats que emergeixen al llarg del cicle vital mitjançant transferències “en espècie”, per exemple, educació, sanitat o altres serveis. El sistema impositiu també pot tenir efectes evidents sobre la capacitat financera de llars quan els seus membres es troben en certes etapes del cicle vital. Les desgravacions associades a certes partides de despesa (com la compra d'un habitatge) o el nivell al que es fixen impostos directes sobre béns de consum dirigits a determinats segments demogràfics (roba infantil, llibres de text, medicaments per a tractar certes afeccions) afecten a la distribució de recursos al llarg del cicle vital. L'anàlisi d'aquests últims mecanismes transcendeix els objectius que podem assumir aquí.

72. El valor de la renda pública que reben les llars sol també estar relacionat amb el nivell de la renda original. El valor mig de la renda pública que rep una llar situada en el primer quintil és de 12.892 euros. El d'una llar situada en el segon quintil és de 10.366. El d'una llar situada en el quintil més alt i que rep prestacions és de 7.665 euros.

73. La proporció de persones que viuen en una llar pobre (abans de transferències) i que rep rendes públiques augmenta amb l'edat. El 70% de les persones pobres de 16 a 25 anys viu en una llar que rep prestacions; el 77% de les persones pobres de 26 a 35 anys; el 60% de les de 36 a 45 anys; el 74% de les de 46 a 55; i el 89% de les de 66 a 64 anys.

6.1. Impacte de les rendes públiques en el cicle vital

Durant anys, el règim de benestar a Espanya ha estat etiquetat com a familista a causa del protagonisme que ha cobrat la família en la protecció de les persones necessitades. Des d'aquest punt de vista, Espanya forma part d'un bloc aparentment compacte de països on els problemes individuals dels integrants de la xarxa familiar (com l'atur, la falta de recursos econòmics i d'habitatge o la malaltia) tendeixen a ser definits com assumptes familiars. Com a tals, reclamen la mobilització dels recursos col·lectius disponibles, tant simbòlics com econòmics i organitzatius. En l'expressió gràfica del sociòleg Julio Iglesias de Ussel (1998), la família ha estat “el principal Ministeri d'Assumptes Socials d'Espanya”. L'ètica “comunitarista” que impulsa les famílies a ocupar aquesta tasca descansa en un sistema de valors i representacions morals característics de les societats mediterrànies, i es reflecteix en l'ordenament jurídic que prescriu un ventall ampli d'obligacions de solidaritat mútua entre els integrants de la família i, alhora, en sanciona l'incompliment (Naldini 2003).

L'expansió de les polítiques de benestar en el nostre país ha contribuït a “desfamiliaritzar” fins a cert punt la provisió de béns i serveis a persones en situació de necessitat. Les famílies continuen fent una labor molt important de suport en certs aspectes, però en d'altres el seu paper s'està desdibuixant amb l'aparició d'altres dispositius de protecció social. Per exemple, com a conseqüència de l'expansió del sistema sanitari públic, la responsabilitat que assumeixen les famílies envers els membres malalts s'ha reduït. Òbviament les famílies segueixen prestant serveis fonamentals, des de l'acompanyament al pacient en les visites mèdiques o les estades hospitalàries, l'esbrinament de tota classe d'informació sobre la dolença i les possibilitats de tractament, fins a les cures a l'afectat quan aquest retorna al domicili. Però les principals funcions d'assistència en cas de malaltia corresponen al sistema sanitari. Des que a principis dels anys 40 del segle XX es va regular l'assegurança obligatòria de malaltia, el sistema sanitari ha anat ampliant la cobertura i el ventall de prestacions que ofereix. Això hi ha contribuït així mateix el desenvolupament d'un sistema privat. Entre l'un i l'altre han “desfamiliaritzat” en bona mesura la gestió i el tractament de la malaltia.

Un altre exemple de desfamiliarització de la provisió de benestar a col·lectius específics és el desenvolupament dels sistemes públics de pensions. L'autonomia econòmica de les persones grans respecte dels seus parents depèn, en el nostre país i en tots els països desenvolupats, en major o menor mesura, del sistema de pensions. Fins al final del segle XIX, per a la majoria de les persones ancianes en els països en vies d'industrialització, la jubilació era una experiència desconeguda per a les persones que arribaven a edats avançades.⁷⁴ El desen-

74. A causa de la reduïda esperança de vida poques sobreviuen més enllà dels 65 anys.

volupament dels sistemes de pensions en el segle xx contribueix a pal·liar les situacions a les quals es veien abocades les persones ancianes quan, a causa del deteriorament de la força física o problemes de salut, no aconseguien intercanviar la força de treball per un salari. Bona part trobava en la família la principal taula de salvació. Però moltes persones ancianes incapaces de valdre's per si mateixes acabaven institucionalitzades en cases de caritat, en condicions de penúria extrema.

En l'actualitat, la majoria de les famílies segueix socorrent els més grans. Ara bé, la naturalesa de les prestacions que ofereixen és molt diferent de la que els corresponia proporcionar temps enrere. La majoria de les persones grans manté l'autonomia residencial fins a edats molt tardanes o no la perd mai. El suport que reben dels familiars és habitualment ajuda ocasional, ajuda d'emergència amb la qual poden contar gràcies a la vigència de normes de solidaritat intergeneracional, quan la situació ho demanda. Un percentatge considerable de persones grans segueix recaptant l'assistència dels fills/es i néts/es (principalment d'elles) quan es produeix una fallida important en la seva salut o veuen seriosament minvada la capacitat per a la realització de tasques quotidianes. Però, per regla general, les persones grans han deixat de representar una càrrega econòmica directa per als familiars més joves. De fet, és més habitual que els fluxos econòmics intergeneracionals *inter vivos* beneficiïn els segons. A Espanya, només el 8% de les persones grans diu que rep ajuda econòmica dels familiars. En canvi, un 22% dels ancians/es que tenen entre 65 i 69 anys i un 12% dels que tenen entre 70 i 74 ajuden algun familiar (excloent el cònjuge) (Maravall Gómez-Allende 2003:23). És previsible que el desplegament de la Llei de Promoció de l'Autonomia Personal i l'Atenció a Persones Dependents, recentment aprovada, reforci la independència de les persones grans respecte a les seves famílies (o, si més no, compensi econòmicament a les famílies que segueixin fent-se càrrec de la cura de les persones dependents).

L'autonomia social i econòmica creixent de la població anciana ha estat propiciada fonamentalment pel desenvolupament de l'Estat del benestar. La pràctica totalitat de persones de 65 anys perceben prestacions socials, sigui pensions de jubilació o altres tipus de transferències monetàries i en espècie. Les despeses socials destinades a la vellesa de la Unió Europea constitueixen el component principal de la política social. El capítol a què es destina la major part dels recursos, i de que depèn, en gran mesura, el benestar creixent de les persones grans, és el sistema públic de pensions. En els sistemes de finançament vigents, les prestacions econòmiques que perceben els/les pensionistes suposen transferències intergeneracionals de recursos financers de les generacions que avui cotitzen a les que ho van fer, o no necessàriament (com succeeix amb les pensions no contributives), en el passat. No és l'única modalitat de transmissió intergeneracional de recursos en què la població anciana és

destinatària de la major part de recursos. En els països que tenen un sistema de cobertura sanitària pública universal, els ancians en són els grans beneficiaris. Per raons de salut, tendeixen a acudir amb més freqüència a la consulta de metges generalistes i d'especialistes, prenen més medicaments (si escau, gratuïts o subvencionats) i passen més temps que les persones joves ingressats en un hospital o beneficiant-se de tractaments sanitaris.

L'expansió de les polítiques de benestar per a les persones ancianes suposa un esforç important de col·lectivització de les responsabilitats envers aquest segment de la població. Aquest esforç es reflecteix clarament en les partides de la despesa social pública. En els països de l'OCDE, els estats inverteixen aproximadament dues vegades més en polítiques orientades preferentment a les persones grans (pensions i serveis per la gent gran i atenció sanitària) que en polítiques dirigides a la infància (educació i polítiques familiars i de recolzament a la infància (Dang et al. 2001: 25). A Espanya el biaix és més acusat (2,7 vegades). En particular, la despesa pública destinada a polítiques familiars és anormalment baixa en els diferents components d'aquesta despesa: beneficis monetaris, serveis i desgravacions fiscals (Bradshaw et al. 2007: 9).⁷⁵ A això cal afegir el fet que, com se pot observar en la Taula 6.1, el nostre país destina pocs recursos a altres programes orientats preferentment a persones joves d'edats més avançades, que poden facilitar la seva emancipació econòmica i residencial.⁷⁶ En capítols com les polítiques actives d'ocupació i les polítiques d'habitatge, la despesa pública està molt per sota de la que realitzen la majoria dels països europeus i, a diferència del que succeeix amb les polítiques familiars en els últims anys, no hi ha una tendència a la convergència.⁷⁷

A Espanya la despesa pública destinada a polítiques familiars és anormalment baixa en els diferents components d'aquesta despesa: beneficis monetaris, serveis i desgravacions fiscals

75. Segons dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida de 2006, només l' 11% de les llars amb menors de 16 anys van percebre ajudes per família i fills/es.

76. Segons dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida de 2006, només en el 3,1% de les llars on la persona principal té entre 16 a 25 anys i el 2,5 % on la persona principal té entre 26 a 35 anys va rebre una ajuda per a l'habitatge. Aquesta situació pot canviar amb el nou programa d'ajudes al lloguer per a joves menors de 35 anys.

77. Un treball recent de Julia Lynch (2006) posa de manifest que, quan es té en compte tant les partides de despesa com la grandària dels col·lectius beneficiaris, Espanya és un dels països de l'OCDE que presenta biaixos més favorables per a la població anciana. Els resultats de Lynch situen al nostre país en l'últim lloc en despesa pública en política familiar i en el antepenúltim en política educativa en el període 1985-2000. Pel que fa a polítiques actives i passives d'ocupació, Espanya figura en el lloc 15, de 20 països estudiats.

Taula 6.1. Evolució de la despesa de programes socials i educatius (en percentatge del PIB)

Programes orientats preferentment a ancians	Anys	Irlanda	Dinamarca	Països Baixos	Finlàndia
Ancianitat					
	1995	2,9	11,7	9,4	8,8
	2000	2,6	10,7	9,2	7,7
	2005	3,7	11	9,7	8,7
Atenció sanitària/ malaltia					
	1995	5,1	5,5	8,2	6,4
	2000	5,5	5,7	7,3	5,8
	2005	6,9	6,1	8,1	6,7
Programes orientats preferentment a joves					
Educació					
	2004	4,3	6,9	4,6	6,0
Polítiques actives d'ocupació					
	1995	1,6	1,9	1,1	1,5
	2000	0,8	1,6	1,1	1,0
	2003	0,7	1,6	1,1	0,9
Habitatge					
	1995	0,5	0,8	0,4	0,5
	2000	0,5	0,7	0,4	0,4
	2005	0,5	0,7	0,3	0,3
Família, fills/es					
	1995	1,7	3,8	1,3	4,1
	2000	1,8	3,7	1,1	3,0
	2005	2,5	3,8	1,3	3,0

Nota: a) : No hi ha dades disponibles.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'Eurostat a excepció de les dades sobre "polítiques actives d'ocupació" que provenen de OCDE database, i les "d'educació" d'OCDE, *Education at Glance 2007*, p.208.

Gràcies a l'esforç públic, i malgrat la pervivència d'alguns dèficits de benestar, les condicions de vida de les persones grans han millorat substancialment. La concentració de la despesa social en els grups d'edat més elevats i el progressiu increment de la quantia i la cobertura de les pensions públiques han aconseguit aproximar el nivell de benestar econòmic dels destinataris al de la resta de la població. Així, per exemple, els ingressos equivalents mitjans d'una persona de 65 a 75 anys representen el 2006 el 79,6% dels ingressos equivalents mitjans de la població en conjunt. Per a les persones grans, les transferències públiques (fonamentalment les pensions) suposen una fracció molt important de la renda, sense la qual

Regne Unit	França	Alemanya	Itàlia	Espanya	Grècia	Portugal
10,5	10,7	11,1	12,2	8,3	9,5	6,5
11,5	10,6	11,5	12,5	8,2	10,6	7,3
11	11,1	12	12,9	7,9	11,2	:(a)
6,4	8,1	8,4	8,4	6,0	5,0	6,9
6,6	8,0	8,0	6,0	5,8	6,0	6,2
8,1	8,8	7,8	6,8	6,4	6,5	:
Regne Unit	França	Alemanya	Itàlia	Espanya	Grècia	Portugal
5,0	5,7	4,3	4,4	4,2	3,3	5,3
0,4	1,3	1,2	0,2	0,5	0,3	0,8
0,4	1,3	1,1	0,5	0,9	0,2	0,5
0,5	1,1	1,1	0,7	0,7	0,2	0,7
1,8	0,9	0,2	0,0	0,2	0,5	0,0
1,5	0,9	0,2	0,0	0,2	0,7	0,0
1,5	0,8	0,6	0,0	0,2	0,5	:
2,4	2,9	2,0	0,7	0,4	1,7	1,0
1,8	2,5	3,0	0,9	1,0	1,7	1,0
1,7	2,5	3,2	1,1	1,1	1,5	:

la immensa majoria de les persones grans es trobarien en una situació de pobresa.

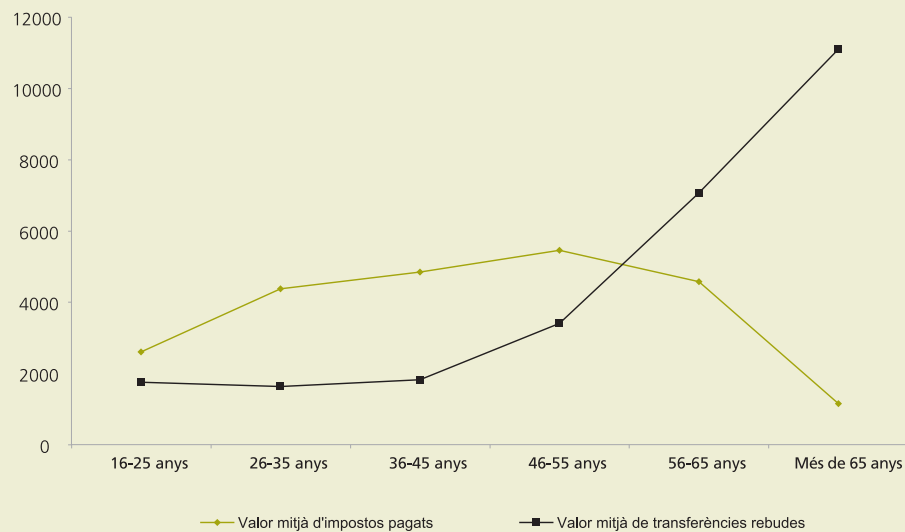
En els països desenvolupats, la distribució d'impostos i cotitzacions pagades, d'una banda, i les transferències socials percebudes, de l'altra, dibuixen perfils distints al llarg del cicle vital.⁷⁸ Com es pot observar en el Gràfic 6.1, basat en dades de l'ECV de 2005, els impostos i cotitzacions socials que realitzen les persones principals de la llar estan clarament relaciona-

78. Aquests perfils no són universals, contrasten amb els perfils que es poden trobar en els països en vies de desenvolupament, on l'Estat concentra els esforços d'inversió en l'educació i la salut dels nens/es. En molts d'aquests països no hi ha sistemes de pensions consolidats que transfereixin recursos públics significatius a la població anciana (habitualment només a determinades capes que havien treballat per a l'administració civil o per a l'exèrcit).

des amb l'edat de les persones que encapçalen la llar (la persona principal). Augmenten amb l'edat i la consolidació de la carrera laboral i disminueixen en les últimes etapes de la vida laboral (com a conseqüència, en bona mesura, de les prejubilacions) i després de la jubilació. Les transferències públiques monetàries segueixen un curs diferent, amb un tram inicial en què es mantenen baixes i estables, i un tram final en què es disparen (com a resultat, fonamentalment, de la percepció de les pensions de jubilació).

Gràfic 6.1. Valor mitjà d'impostos sobre la renda i les cotitzacions socials pagades en una llar, i les transferències públiques rebudes, segons grup d'edat de la persona principal. Espanya 2005

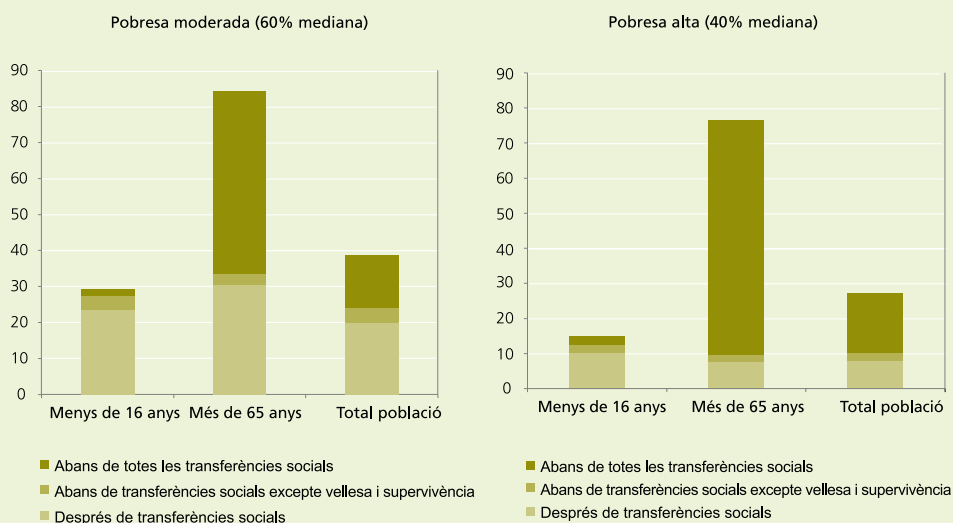

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades d'ECV_2005, INE.

Les pensions tenen un impacte clar en les taxes de pobresa. Com pot advertir-se en el Gràfic 6.2, d'acord amb el que s'ha anticipat en els capítols anteriors, les taxes de pobresa de la població de més de 65 anys són molt sensibles a les transferències monetàries que realitza l'Estat. Entre les persones majors de 65 anys, la reducció de la pobresa moderada propiciada per les transferències socials és de més de 50 punts percentuals. La de pobresa alta és fins i tot més gran. Això reflecteix l'elevada dependència de les rendes respecte al sistema de pensions. Per a la majoria de la persones amb més de 65 anys les pensions són la seva principal (quan no l'única) font d'ingressos. Una font d'ingressos que treu de la pobresa alta a la

immensa majoria de persones d'aquestes edats, però manté en nivells comparativament molt alts la taxa de pobresa moderada.

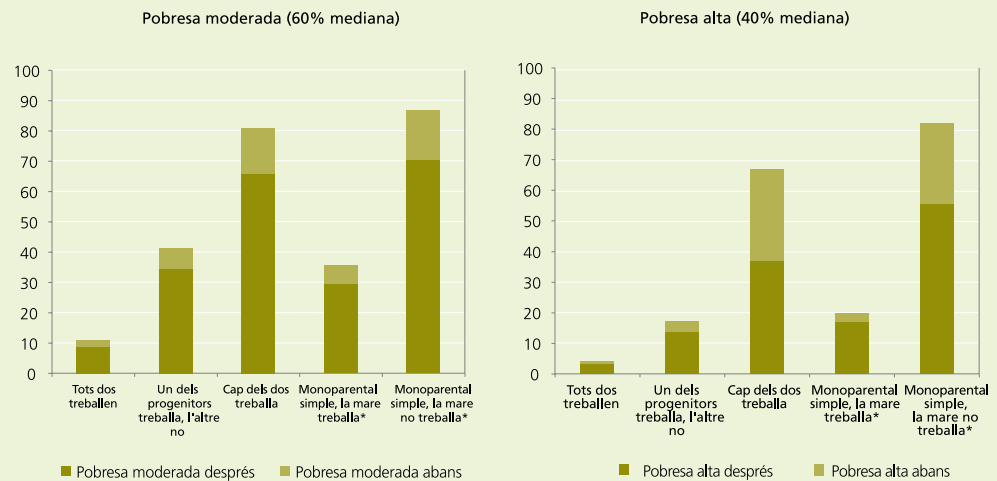
Gràfic 6.2. Taxa de pobresa (moderada i alta) abans i després de transferències en persones menors de 16 i majors de 65 anys. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de la ECV_2006, INE.

Més enllà del que ocorre amb els nivells de renda de les persones grans, el gràfic permet observar l'impacte reduït de les transferències públiques sobre els nivells de pobresa infantil, que impedeix corregir l'elevada incidència de la precarietat econòmica en aquestes edats. El Gràfic 6.3 analitza amb més detall els impactes de les transferències sobre la pobresa en diferents tipus de llar, definits per la composició (biparental/monoparental) i la vinculació dels progenitors al mercat de treball. Tant en un panel com en l'altre es posa de manifest que les llars en situació de més vulnerabilitat econòmica abans de transferències (perquè ambdós progenitors no treballen, o no ho fa la mare en el cas d'una llar monoparental encapçalada per una dona) mantenen nivells de pobresa molt alts després de transferències. L'impacte de les transferències no arriba a reduir, en el millor dels casos, el nivell de pobresa a la meitat.

Gràfic 6.3. Taxa de pobresa moderada i alta dels infants de 0 a 15 anys, abans i després de transferències socials, segons composició de la llar i situació laboral dels progenitors. Espanya 2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades ECV_2006, INE.

Nota: Per manca de casos a la mostra de llars monoparentals encapçalades per un home, només s'inclouen les llars monoparentals encapçalades per la mare dels menors de referència.

L'edat està també clarament associada amb la percepció de prestacions de caràcter contributiu durant la vida potencialment activa d'una persona. Per exemple, tant les taxes de cobertura com la quantia de les prestacions d'atur varien de forma significativa al llarg de la vida laboral. Així, segons dades de l'Encuesta de Condiciones de Vida de 2006, el 39% de les persones que van estar aturades algun mes durant 2005 van percebre una prestació per atur (ja sigui una prestació contributiva o un subsidi per atur). L'accés a aquesta prestació està condicionada per criteris de elegibilitat i la durada del dret (lligada als temps de cotització). Per a percebre una prestació contributiva el beneficiari/a ha d'haver realitzat contribucions per almenys dotze mesos en els sis anys que precedeixen al període d'atur. El dret a un subsidi assistencial està lligat principalment a l'existència de "responsabilitats familiars". La naturalesa d'aquests criteris explica els baixos nivells de cobertura dels aturats/des més joves en comparació dels aturats d'edat més avançada. Així, mentre el 58% de les persones de 56 a 65 anys (73% homes i 41% de dones) que van estar aturades almenys un mes en 2005 van percebre algun tipus de prestació, només el 20% de les persones de 16 a 25 anys van cobrar una prestació. Molts d'aquests joves "desprotegits" es troben atrapats en una

successió d'ocupacions precàries de curta durada i períodes d'atur o inactivitat, després dels quals resulta difícil satisfer els requisits per a adquirir el dret a la prestació. L'alta incidència de l'ocupació de baix salari en aquest segment de la població provoca que, quan finalment accedeixen a prestacions per atur, la quantia d'aquestes sigui molt baixa.

Cal remarcar que les transferències constitueixen només una part de les inversions que els estats poden realitzar per millorar la situació dels col·lectius més vulnerables econòmicament. Com hem comprovat, l'activitat laboral del pare i la mare és un dels factors determinants del benestar dels fills/es. Una de les millors estratègies preventives per lluitar contra la pobresa infantil és la participació de les mares en el mercat de treball (Esping-Andersen 2002). L'Estat pot incentivar aquesta participació principalment a través de dos mecanismes. D'una banda, està en la seva mà desenvolupar polítiques laborals afavoridores de la participació laboral de les dones. Les condicions bàsiques del mercat laboral (caracteritzades per les elevades taxes de temporalitat i les oportunitats limitades per treballar a temps parcial) desanimen l'ocupació femenina. Hi ha moltes evidències que demostren que el treball a temps parcial en un context de desenvolupament limitat dels serveis d'assistència a les famílies pot ser un instrument per potenciar l'ocupació femenina (Moreno 2007), sempre que no suposi una forma d'estendre el treball precari (com succeeix molt sovint a Espanya). D'altra banda, a Espanya hi ha un dèficit important de programes formatius, d'inserció laboral i d'activació dels aturats/des. En aquest context, les experiències d'atur de les dones segueixen acabant, en masses ocasions, amb la retirada d'aquestes del mercat de treball per passar a una situació d'inactivitat.

Una segona línia d'actuacions polítiques per fomentar l'ocupació femenina passa per desenvolupar veritables polítiques de conciliació entre vida laboral i familiar. La compatibilitat entre treball remunerat i no remunerat pot implicar un elevat preu en termes de l'esforç que suposa per als progenitors (i molt especialment per a les dones)⁷⁹ i de les despeses en contractació de serveis privats d'atenció a la infància (guarderies, cangurs, etc.) que implica. A Espanya les estratègies de conciliació han estat durant molt temps bàsicament privades i s'han articulat a través de xarxes informals d'ajuda en què participen fonamentalment àvies i altres parents (Fernández Cordón i Tobio Soler 1999). La situació del nostre país contrasta amb la dels països amb taxes més altes d'ocupació femenina, on la flexibilització dels horaris laborals i la creació d'una xarxa extensa de guarderies (tant públiques com en els mateixos centres de treball) faciliten la compatibilitat dels temps productius i familiars.⁸⁰

79. Ja que aquestes segueixen assumint, en un context de socialització desigualtaria en els rols de gènere, les responsabilitats principals en la realització de les tasques domèstiques i l'atenció i cura dels fills/es.

80. En els últims anys, la situació està canviant lentament. Per exemple, entre 1992 i 2006 les escoles infantils 0-3 han passat d'ocupar-se del 4% al 17% dels nens/es menors de tres anys, encara que la qualitat dels serveis deixi encara molt que desitjar. Al mateix temps està sorgint una xarxa cada vegada més important de serveis municipals extra-escolars que ofereixen solucions a les famílies que necessiten conciliar temps laborals i familiars (Flaquer i Escobedo 2008).

Els governs i les circumstàncies polítiques canvien i, juntament, canvien les condicions en què es prenen decisions que impacten sobre el benestar de les persones.

6.2. Impacte de les transferències socials: perspectives comparades

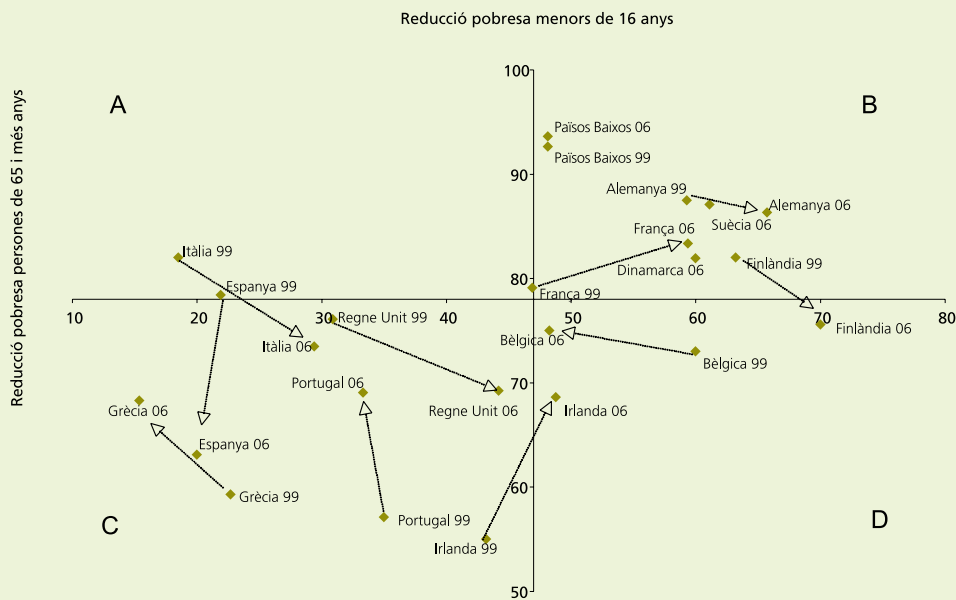
La incidència de determinades situacions de precarietat econòmica o laboral en un país no s'inscriu necessàriament en la part més profunda de la idiosincràsia social i n'acompanya el seu desenvolupament de manera inevitable. De la mateixa manera que vam tenir ocasió de comprovar que a Espanya determinades condicions de precarietat van ser creades en el moment de resultes de l'adopció de mesures polítiques concretes (per exemple, certes formes de precarietat laboral dels treballadors joves), altres situacions de vulnerabilitat han estat pal·liades al llarg del temps per altres compromisos polítics (per exemple, les formes més extremes de pobresa entre la població anciana). Els governs i les circumstàncies polítiques canvien i, juntament, canvien les condicions en què es prenen decisions que impacten sobre el benestar de les persones.

El Gràfic 6.4 ens mostra la capacitat dels estats de reduir la pobresa de dos grups d'edat (menors de 16 anys i majors de 65) a través de l'esforç públic en dos moments en el temps (1999 i 2006). Aquesta capacitat es mesura, en aquest cas, exclusivament a partir de les transferències monetàries directes. L'eix d'abscisses (x) mesura la reducció percentual de la pobresa infantil que propicien les transferències que els estats realitzen a favor dels menors de 16 anys i les famílies amb què conviuen.⁸¹ A l'eix d'ordenades (y) s'hi mesura la variació percentual de la pobresa de les persones ancianes abans i després que produeixin les transferències al seu favor. En l'espai definit per aquests dos eixos, els països se situen en quatre quadrants: a) els que redueixen molt el risc de pobresa de les persones ancianes (més que la mitjana) però poc la pobresa infantil; b) els que redueixen molt el risc de pobresa de la població anciana i molt la pobresa de la població infantil; c) els que redueixen poc ambdós conceptes; d) els que redueixen poc la pobresa de les persones de 65 i més anys i molt la pobresa infantil. En el quadrant A s'hi troben Itàlia i Espanya el 1999, però cap país el 2006. En el quadrant B hi trobem la majoria de països escandinaus i centreeuropeus. Excepte Finlàndia, tots romanen en el quadrant entre 1999 i 2006. En el quadrant C hi trobem els països del sud d'Europa i Gran Bretanya. En el quadrant D, Bèlgica el 1999 i Bèlgica, Irlanda i Finlàndia el 2006.

81. Aquesta reducció percentual és el resultat de calcular la diferència entre les taxes de pobresa abans i després de transferències i dividir-la per la taxa de pobresa abans de transferències.

Gràfic 6.4. Reducció de la taxa pobresa després de transferències socials en infants i persones de 65 i més anys en els països europeus (en variacions percentuals). UE, 1999/2006

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades PHOGUE per a 1999 i EU_SILC 2006, Eurostat.

Nota: No es disposa de la informació sobre les taxes de pobresa a Suècia i Dinamarca de 1999

Un primer aspecte que crida l'atenció és la polarització entre països que redueixen significativament pobresa infantil i pobresa de la població anciana (quadrant B i proximitats), i països amb poca eficàcia reductora d'ambdues realitats de la pobresa (quadrant C i proximitats). Però dintre de cada quadrant, els països han reubicat la posició de manera important entre 1999 i 2006 (tal com indiquen les fletxes). Alguns països han creuat fins i tot els llinars entre quadrants. Per exemple, Itàlia i Finlàndia han perdut capacitat de reduir la pobresa de la població anciana, però han millorat la capacitat de fer-ho amb la pobresa infantil. A Grècia, Portugal i Bèlgica hi succeeix el contrari. Irlanda i França milloren ambdues capacitats, mentre que Espanya és l'únic país en que empitjoren ambdues. En cinc països millora la capacitat per reduir la pobresa de la població anciana. En set millora la capacitat de les transferències per reduir la pobresa infantil. Per a alguns països no tenim dades de 1999. En els Països Baixos no s'hi produeixen canvis significatius.

L'anàlisi de propostes, actuacions i recursos assignats revela clarament que la lluita contra l'exclusió econòmica a la infància segueix sense constituir una de les prioritats dels governs espanyols.

Un dels casos més interessants és el Regne Unit, on la capacitat de l'Estat de reduir les taxes de pobresa que tenen els menors abans de transferències s'ha incrementat extraordinàriament. Aquest enfortiment de la capacitat de les transferències públiques de reduir la pobresa infantil coincideix amb un canvi de prioritats del govern respecte a la lluita contra la pobresa. Al març de 1999, el primer ministre Tony Blair es compromet a eradicar la pobresa infantil en una generació; per això aprova un seguit de reformes que persegueixen reduir la pobresa a la meitat en deu anys (Blair 1999). L'objectiu immediat és corregir taxes anormalment altes en un país desenvolupat, que a més arriben a màxims històrics al final de la dècada dels noranta (un de cada tres nens vivien en la pobresa). La metodologia que guia les noves polítiques persegueix reforçar la vinculació de les famílies amb el mercat de treball a través d'incentius fiscals als progenitors. La filosofia que inspira aquestes mesures emfatitza el caràcter preventiu de la lluita contra la pobresa. La pobresa infantil és, segons aquest enfocament, un problema individual per als mateixos nens/es, ja que la precarietat econòmica incideix de manera negativa sobre les oportunitats vitals; però és també un problema social, a causa dels efectes adversos que la pobresa infantil té sobre els rendiments escolars. En la societat del coneixement, els dèficits en les capacitats cognitives i el desenvolupament educatiu dels nens/es els transforma a la llarga en ciutadans menys productius.

L'Estat espanyol, amb les taxes de pobresa infantil més altes de l'entorn europeu més pròxim (UE 15), no ha donat passos fermes en aquesta direcció. Els quatre plans nacionals de l'acció per a la inclusió social dediquen a la infància una atenció residual i no parlen en cap moment de combatre la pobresa infantil. L'esforç pressupostari dels programes dedicats a la infància augmenta en un 6,7 % en el període 2004-2005 i en un 6,2% en el període 2006-2007, percentatges inferiors a la variació del pressupost total (9,5% i 13,2% respectivament). L'anàlisi de propostes, actuacions i recursos assignats revela clarament que la lluita contra l'exclusió econòmica a la infància segueix sense constituir una de les prioritats dels governs espanyols.

7. CONCLUSIONS

En un informe en què abordem de manera conjunta exclusió i cicle vital, les conclusions només poden ser provisionals. Per diverses raons. Una és per la naturalesa del tema que tenim entre mans. Tant l'exclusió social com el cicle vital es refereixen a processos. Tenen un caràcter dinàmic. La pobresa ha deixat de ser —potser mai no ho va ser— un compartiment estanc en què conflueixen els marginats del sistema. “Ser o no ser” pobre ja no és la qüestió, sinó estar o no estar en risc de caure en la pobresa. Des de l'enfocament que plantejem, aquest risc està associat a determinades etapes del cicle de vida que exposen les persones que les travessen a situacions de més vulnerabilitat. Tradicionalment, les situacions de vulnerabilitat s'han concentrat en les edats més avançades, coincidint amb l'abandó del mercat de treball per als homes o amb la viduïtat per a les dones. No obstant això, en les últimes dècades es fa més evident la incidència de la precarietat en edats més primerenques. La infància i la transició a la vida adulta són, en aquest sentit, etapes de risc. Actualment les noves dinàmiques d'exclusió tenen a veure, moltes vegades, amb processos de formació de la família, amb l'estructura de la llar, les condicions d'accés i de permanència en el mercat de treball i, a més, amb la capacitat de conciliar les demandes de l'esfera personal, familiar i laboral.

Un altre motiu que ens obliga a ser cauts a l'hora d'oferir conclusions definitives en aquesta edició és la naturalesa mateixa de l'estudi. Es va concebre, des del plantejament inicial, com un intent d'analitzar el fenomen de l'exclusió social en tota la seva complexitat. L'exclusió adopta formes distintes i afecta dimensions de la vida de les persones molt disperses. L'informe és, per tant, un treball en construcció. L'anàlisi que presentem de l'exclusió econòmica i laboral aporta els fonaments sobre els quals se sustenten futures anàlisis. Els àmbits d'exclusió estan, com hem pogut comprovar en aquest informe, estretament interconnectats. Això implica que el pròxim informe —que té per objecte l'exclusió en l'àmbit sociosanitari i educatiu— no el plantejem com un tractament sectorial de l'exclusió, sinó més aviat com un estudi transversal que aconsegueixi integrar evidències recollides en aquesta primera edició.

A continuació presentem alguns dels arguments i evidències més importants que s'extreuen dels resultats de la investigació realitzada en aquesta edició:

- El concepte d'exclusió social expressa la nova configuració de desigualtats en les societats postindustrials pel seu caràcter dinàmic i multidimensional. Afecta de manera canviant les persones i sol produir-se en múltiples àmbits, sigui de forma aïllada o, més habitualment, de forma conjunta, de manera que se superposen diverses formes de precarització.

- L'anàlisi de l'exclusió econòmica i laboral és sobretot una anàlisi de la desigualtat. El context de referència permet identificar les persones que es troben en condicions de desavantatge i de vulnerabilitat. En el cas d'Espanya, aquests contextos de referència són la Unió Europea i les comunitats autònomes.

- En relació amb el context europeu, Espanya es troba en clar desavantatge, tant en termes d'exclusió econòmica com laboral: presenta les taxes més altes de pobresa moderada i alta, així com d'atur i contractació temporal.

- Les comunitats autònomes tenen un paper cada vegada més important en la gestió i provisió de serveis públics que influeixen en la situació de persones amb risc de vulnerabilitat econòmica o laboral. No hi ha cap correlació entre indicadors territorials d'exclusió econòmica i laboral. Les C.A. presenten una dispersió baixa quant a les taxes de pobresa i una dispersió més alta en les taxes d'atur i temporalitat.

- Les condicions de vida de la població estrangera respecte a l'autòctona constitueixen un dels principals riscos de fractura social. Les persones estrangeres no europees són més pobres, experimenten modalitats de pobresa més intensa, tenen més dificultats econòmiques a les llars i els seus fills/es estan més exposats a condicions de pobresa que poden afectar negativament les oportunitats vitals. També solen treballar en ocupacions de pitjor qualitat. En aquesta edició de l'informe presentem les primeres anàlisis sobre un tema complex i sobre el qual, desafortunadament, encara hi ha poca informació quantitativa que pugui ser generalitzada de manera adequada. Aquestes limitacions exigeixen reprendre el tema en futurs informes i aprofundir-hi en la complexitat.

- Les noves coordenades de l'exclusió/inclusió social estan determinades en gran mesura per lògiques de distribució dels riscos socials al llarg del cicle vital.

- La concentració del risc de pobresa i privació a Espanya es produeix principalment en els dos extrems del cicle de vida: infància i ancianitat. La població de 65 i més anys experimenta els riscos més elevats de pobresa moderada i la població infantil, de pobresa alta i severa.

- Els factors més importants que incideixen sobre el risc d'exclusió econòmica en la infància són: la composició de la llar (i, en particular, la presència o no de dos progenitors) i el grau de vinculació d'aquests al mercat de treball. En la vellesa, el fet de ser dona i viure sola augmenta de manera considerable el risc de pobresa.

- Les fronteres de l'exclusió són cada vegada més difuses: certes formes de precarietat afecten a persones que, aparentment, viuen en condicions de benestar, com per exemple els/les joves. El benestar que gaudeixen és producte de la dependència residencial i econòmica de la llar familiar d'origen. Si s'emancipessin seguint el model tradicional d'una parella amb un sol

sustentador, set de cada déu joves que segueixen vivint amb els seus pares serien pobres.

- Durant el cicle d'expansió econòmica, ha sortit reforçada la vinculació de les llars al mercat de treball, el que suposa un mecanisme important de protecció davant de l'exclusió econòmica.

- La precarietat de les condicions de treball i els salaris baixos provoquen que la pobresa no s'associï tan sols a la inactivitat sinó que afecti cada vegada més la població treballadora. Espanya presenta taxes altes de pobresa en llars en què hi ha una persona que treballa, especialment si aquesta persona té una ocupació precària.

- Els riscos d'atur, inestabilitat laboral i baixa remuneració es concentren intensament en els col·lectius més joves. El seu benestar material no se'n ressent gràcies a l'ajornament de l'emancipació de la llar familiar d'origen, però aquesta "solució" duu aparellada altres problemes (frustració de desitjos i expectatives, baixa nupcialitat, baixa fecunditat, etc.).

- Les rendes públiques són una font d'ingressos per a la majoria de les llars. Espanya es caracteritza per tenir un model de benestar les prestacions del qual, en comparació amb altres països europeus, té una baixa intensitat protectora per a les persones ancianes i molt baixa per als menors.

- Les inversions públiques de l'Estat han aconseguit protegir a les generacions més grans de la possibilitat d'experimentar les formes més severes de pobresa. El sistema públic de benestar a Espanya sofreix de dèficits importants en la protecció social de menors, que expliquen en bona mesura la persistència de nivells elevats de pobresa alta i severa.

Les aportacions fetes fins ara conviden a replantejar el debat de l'exclusió social, per a situar-lo en unes noves coordenades: la del cicle vital. El nostre propòsit en aquest informe ha estat empènyer en aquesta direcció. Ens guia el convenciment que les polítiques públiques, en una època de canvis socials, poden redefinir les seves agendes i prioritats per a respondre a les necessitats canviants de la població. La nostra obligació com a investigadors/es de la qüestió i com a ciutadans/es és insistir que així ocorri.

BIBLIOGRAFIA

- Adiego, M. i C. Moneo (2004), *Pobresa y pobreza persistente en España 1994-2001*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística. Disponible en xarxa (consultat al maig de 2008 en www.ine.es).
- Anxo, D. et al. (2007), *Part-time Work in European Companies*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Disponible en xarxa (consultat al maig de 2008 en <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef06102.htm>).
- Almeda, E. (2004), *Les famílies monoparentals a Catalunya. Perfils, necessitats i percepcions*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Atkinson, A. B. (1998), “Exclusion, Employment and Opportunity”. Working Paper No. 4, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Atkinson, A. B. et al. (2002), *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Auer, P. i S. Cazes (2003), *La estabilidad del empleo en una época de flexibilidad*. Madrid: Ministeri de Treball i Assumptes Socials.
- Ayllón S., M. Mercader i X. Ramos (2003), *Pobresa monetària i privació a Catalunya a principis del segle XXI*. Barcelona: Fundació Un Sol Món (Caixa Catalunya).
- AXA (2006), *Estudio internacional sobre jubilación*. Vigo: Inade.
- Baizán, P. (2003), *La difícil integración de los jóvenes en la edad adulta*. Madrid: Fundación Alternativas, disponible en xarxa (consultat al maig de 2008 en <http://www.falternativas.org/laboratorio/documentos/documentos-de-trabajo/la-dificil-integracion-de-los-jovenes-en-la-edad-adulta>).
- Banco de España (2002), *Encuesta Financiera de las Familias*, Disponible en xarxa (consultat al desembre de 2007 en <http://www.bde.es/estadis/eff/eff.htm>).
- Blair, T. (1999), “Beveridge Revisited: A Welfare State for the 21st Century” en A. R. Walker (ed.) *Ending Child Poverty: Popular Welfare for the 21st Century?* Bristol: The Policy Press. (pp. 7-18).

- Blau, D. i J. Currie (2004), “Preschool, day care, and afterschool care: Who’s minding the kids?” National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper No. 10670.
- Blau, D. i H. N. Mocan (1999), “The supply of quality in child care centers” National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper No. 7225.
- Bauman, Z. (2007), *Temps líquids: Viure en una època d’incertesa*. Barcelona: Viena Edicions.
- Beck, U. (2000), *La precarización del trabajo en la era de la globalización*. Barcelona: Paidós.
- Becker, S., S. Bentolina, A. Fernandes i A. Ichino (2004), “Job insecurity and children’s emancipation” Discussion Paper No. 1146, Alemanya, Institute for the Study of Labor (IZA), disponible en xarxa (consultat al maig de 2008 en <http://ssrn.com/abstract=521404>).
- Bradshaw, J. (2001), “Methodologies to measure poverty: More than one is best!” *International Symposium Poverty: Concepts and Methodologies*. Ciutat de Mèxic, març 28-29, 2001.
- Bradshaw, J. i F. Bennett (2007), UK: *Tackling Child Poverty and Promoting the Social Inclusion of Children*. European Commission (DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities), disponible en xarxa (consultat en juny de 2008 en http://www.peer-review-social-inclusion.net/policy-assessment-activities/reports/first-semester-2007/first-semester-reports-2007/united-kingdom_1_07).
- Boarini, R. i M. M. d’Ercole (2006), “Measures of material deprivation in OECD Countries”, Working Paper No. 37, Paris: Directorate for Employment, Labour and Social Affairs OECD.
- Bovenberg A. L. (2007), “The life-course perspective and social policies: An overview of the issues” en OCDE, *Modernising Social Policy for the New Life Course Social*, disponible en xarxa (consultat en maig de 2008 en <http://213.253.134.43/oecd/pdfs/browseit/8107171E.PDF>).
- Cantó-Sánchez, O. i M. Mercader-Prats (1998), “Child poverty in Spain: What can be said?” *Innocenti Occasional Papers* 66, Unicef.

- Carabaña J. i O. Salido (2001), “Fuentes de renta, desigualdad y pobreza de individuos y hogares (España 1993)” en L. Moreno (ed.) *Pobreza y exclusión: La “malla de la seguridad” en España*. Madrid: CSIC.
- Cooke, K. i S. Baldwin (1984), *How much is Enough?* Londres: Family Policy Studies Center.
- Coulter, F., F. Cowell, i S. Jenkins (1992), “Equivalence scale relativities and the extent of inequality and poverty”, *Economic Journal*, 102: 1067-1082.
- Cunha F., J. Heckman, L. Lochner i D. Masterov (2005), “Interpreting the evidence on lifecycle skill formation.” National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper no. 11331.
- Dang, T., P. Antolin i H. Oxley (2001) “The fiscal implications of ageing: projections of age-related spending” OECD Economics Department Working Papers, No. 305.
- Dennis, I. i A. C. Guio (2004), “Poverty and social exclusion in the EU: Common indicators for social inclusion”. *Statistics in Focus* (Population and Social Conditions). Luxemburgo: Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas.
- (2003), “Monetary poverty in EU accession and candidate countries” *Statistics in Focus* (Population and Social Conditions). Luxemburg: Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees.
- Duncan, G. (ed.) (2004), *Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- (1984), *Years of Poverty, Years of Plenty: The Changing Economic Fortunes of American Workers and Families*. Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research, Survey Research Center.
- Duncan, G. i J. Brooks-Gunn (1997). “Income effects across the life span: Integration and interpretation” en G. Duncan y J. Brooks-Gunn (eds.) *Consequences of Growing Up Poor*. Nova York: Russell Sage.

- Esping-Andersen, G. (2007), *Family Formation and Family Dilemmas in Contemporary Europe*. Bilbao: Fundació BBVA.
- (2005) “Inequalities of income and opportunities” en A. Giddens i P. Diamond (eds.), *The New Egalitarianism*. Cambridge: Polity Press.
- (2002), *Why we Need a New Welfare State?* Oxford: Oxford University Press.
- (1993), *Los tres mundos del Estado del Bienestar*. Valencia: Alfons el Magnànim.
- Esping-Andersen G. i M. Regini (ed.) (2003), *Why Deregulate Labour Markets?* Oxford: Oxford University Press.
- Eurobaròmetre 56.1 (2001), *Social Exclusion and Modernization of Pensions System* (archivo informàtic). ICPSR03472-v2. Bruselas, European Opinion Research Group EEIG (realizació), 2001. Colonia, Alemanya: Zentralarchiv fur Empirische Sozialforschung/Ann Arbor, MI: Inter-University Consortium for Political and Social Research (distribuidors).
- European Commission (2008), *Child Poverty and Well-being in the EU: Current Status and Way Forward*. Luxemburg: European Commission.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions and TNS Infratest Sozialforschung (Munich), *Establishment Survey on Working Time and Work-Life Balance, 2004-2005* [computer file]. Colchester, Essex: UK Data Archive [distribuidor], juliol 2007. SN: 5655.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, *European Working Conditions Survey, 2005* [computer file]. Colchester, Essex: UK Data Archive [distribuidor], maig 2007. SN: 5639.
- Fernández Cordón, J. A. i C. Tobío (1999), *Las familias monoparentales en España*. Madrid: Ministerio de Treball i Assumptes Socials.

- Flaquer, Ll. (en premsa), “Coming in from the cold: Single parenthood as a matter of social policy in Spain” en U. von der Leyen i V. Spidla (eds.). *European Alliance for Families*. Portland, Or.: Nomos Publishers.
- (2007), “Family change and child poverty in comparative perspective” Wellchi Working Paper Series 1/2007. Barcelona: Children’s Well-being International Documentation Centre.
- (2005), “Polítiques socials per a una competitivitat basada en l’equitat” en M. Castells (ed.) *Un model de competitivitat sostenible i solidari per a Catalunya. Informe del Consell d’Experts*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d’Economia i Finances. (pp. 161-186).
- (2004), “Monoparentalidad” en S. del Campo (ed.) *La familia en el XXV aniversario de la constitución española*. Madrid: CSIC (pp. 345- 376).
- Flaquer Ll. i A. Escobedo (2008), “The metamorphosis of informal work in Spain: Family solidarity, female immigration and development of social rights” en B. Pfau-Effinger, Ll. Flaquer y P. Jensen (eds.) *Formal and Informal Work: The Hidden Work Regime in Europe*. Nova York i Londres: Routledge.
- Flaquer, Ll., E. Almeda i L. Navarro (2006), *Monoparentalidad e infancia*. Barcelona: Col·lecció Estudis Socials, Obra Social La Caixa.
- Furnham, A. (1994), *Personalidad y trabajo*. Madrid, Pirámide.
- Gallie, D. i S. Paugam (2000), *Welfare Regime and the Experience of Unemployment in Europe*. Nova York: Oxford University Press.
- Giddens, A. (1992), *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press
- Gil Calvo, E. (2003), *El poder gris: Una nueva forma de entender la vejez*. Barcelona: Mondadori.

- Gordon, D. (2006), “The concept and measurement of poverty” en C. Pantazis, D. Gordon i R. Levitas, *Poverty and Social Exclusion in Britain: The Millennium Survey*. Bristol: The Policy Press.
- Granovetter, M. (1973), “The strength of weak ties”, *American Journal of Sociology* 78(6): 1.369-1.380.
- Groot L. i K. Breedveld (2004), “Time over the life course: Preferences, options, and life course policy” Public Economics papers No. 410005, disponible en xarxa (consultat a l’abril de 2008 en <http://129.3.20.41/eps/pe/papers/0410/0410005.pdf>).
- Güell–Rotllan, M. (2000), “Fixed-term contracts and unemployment: An efficiency wage analysis” *Center for Economic Performance Discussion Papers 0461*. Londres: London School of Economics.
- Guillemard A. M. (2005), “The advent of a flexible life-course and the reconfiguration of welfare” en G. Andersen, A. Gillemard, i J. Pfau-Effinger (dir.) *The Changing Face of Welfare*. Bristol: Policy Press. (pp. 54-74).
- Guio, A. (2005), “Material deprivation in the EU” *Statistics in Focus* 21. Luxemburg: Eurostat.
- Hagenaars, A.; K. de Vos, i A. Zaidi, (1994), *Poverty Statistics in the Late 1980’s*. Luxemburgo: Eurostat.
- Hauser R. et al. (2000), “Unemployment and poverty: Change over time” en D. Gallie, i S. Paugam, *Welfare Regime and the Experience of Unemployment in Europe*. Nova York: Oxford University Press.
- Hill, M. S. (1992), “The role of economic resources and remarriage in financial assistance for children of divorce” *Journal of Family Issues* 13: 158-178.
- Hills, J. (2004), *Inequality and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Hills, J., J. Le Grand i D. Piachaud (2002), *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.

- Hoffman S. D. i G. J. Duncan (1988), “What are the economic consequences of divorce?” *Demography* 25 (4): 641-645.
- Hunter, R. (1904), *Poverty*. Nova York: Macmillan.
- Iceland, J. (2006), *Poverty in America: A Handbook*. Berkeley: University of California Press.
- Iglesias, J. (1998), *La familia y el cambio político en España*. Madrid: Tecnos.
- Jahoda, M. (1982), *Employment and Unemployment: A Social Psychological Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jurado, T. (2003), “La vivienda como determinante de la formación familiar en España desde una perspectiva comparada”, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 103: 113-157.
- Kieselbach, T. (2004), “Psychology of unemployment and social exclusion: Youth unemployment and the risk of social exclusion”, en Duncan Gallie (ed.), *Resisting Marginalisation, Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Lampard, R. (1993), “An examination of the relationship between marital dissolution and unemployment” en D. Gallie, C. Marsh, i C. Vogler, (ed.) *Social Change and the Experience of Unemployment* Oxford: Oxford University Press.
- Laparra, M. (2006), *La construcción del empleo precario: Dimensiones, causas y tendencias de la precariedad laboral*. Madrid: Fundación Foessa.
- Leal, J. (2002), “Retraso de la emancipación juvenil y dificultad de acceso de los jóvenes a la vivienda” en J. Iglesias de Ussel (coord.) *La sociedad, teoría e investigación empírica: estudios en homenaje a José Jiménez Blanco*. Madrid: CIS.
- Lewis, J. (ed.) (2006), *Children, Changing Families and Welfare State*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lindbeck, A. i D. J. Snower (1988), *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment*. Cambridge: The MIT Press.

- Lynch, J. (2006), *Age in the Welfare State: The Origins of Social Spending on Pensioners, Workers, and Children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mack, J. i S. Lasley (1985), *Poor Britain*. Londres: Allen & Unwin.
- Maravall Gómez-Allende, H. (2003), *El envejecimiento en España*. Madrid: Confederació Sindical de Comissions Obreres.
- Marí-Klose P. et al. (2008), *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos dels temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Marí-Klose, P. i M. Marí-Klose (2006), *Edad del cambio. Jóvenes en los circuitos de solidaridad intergeneracional*, Madrid: CIS.
- Marí-Klose, M. i A. Nos (1999), *Itinerarios vitales: Educación, trabajo y fecundidad de las mujeres*. Madrid: CIS.
- Maurin, E. (2002), “The impact of parental income on early schooling transitions” *Journal of Public Economics* 85: 301-332.
- Mayer, S. E. (1997), *What Money Can't Buy: Family Income and Children's Life Chances*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McLanahan, S. (1985), “Family Structure and the reproduction of poverty” *American Journal of Sociology* 90: 873-901.
- McLanahan, S. i G. D. Sandefur, (1994), *Growing up with a Single Parent: What Hurts, what Helps*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Merton R. (1968) “The Matthew effect in science: The reward and communications system of science” *Science* 199: 55-63.
- Ministeri d'Assumptes Socials, *IV Pla Nacional d'Acció per a la Inclusió Social del Regne d'Espanya 2006-2008*. Madrid: MTAS.

- Moreno, A. (2007), “Incidencia de las políticas familiares en el empleo femenino en los Estados del bienestar del sur de Europa en perspectiva comparada”. *Revista de Sociología* 86: pp. 73-105.
- Muffels, R. et al. (2008), *Flexibility and Security over the Life Course*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Disponible en xarxa (maig de 2008 en <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0762.htm>).
- Naldini, M. (2003), *The Family in the Mediterranean Welfare States*. Londres: Frank Cass Publishers.
- Nolan, B. i C. Whelan (1996), *Resources, Deprivation and Poverty*. Oxford University Press, Oxford.
- OCDE (2006), *Employment Outlook: Boosting Jobs and Incomes*. París: OCDE.
- (2002), *Knowledge and Skills for Life*. París: OCDE.
- (1982), *The OECD List of Social Indicators*. París: OCDE.
- Oliver, J. (2001) *La pobresa en Catalunya. Alcance y características de la pobreza en Catalunya a finales del siglo xx*. Barcelona: Fundació Un sol Món (Caixa Catalunya).
- Pampel, F. i J. B. Williamson (1989), *Age, Class, Politics and the Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, G. (1986), *Consumers in Debt*. Background paper para el National Consumer Council conference. Londres: National Consumer Council.
- Parent-Thirion, A. (2007), *Fourth European Working Conditions Survey*. Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Disponible en xarxa (consultat al maig de 2008 en <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0698.htm>).
- Paugman, S. (1996), “Poverty and social disqualification. A comparative analysis of cumulative social disadvantage in Europe”, *Journal of European Social Policy* 6(4): 287-303.

- Paugman, S. (2007), *Las formas elementales de la pobreza*. Madrid: Alianza Editorial.
- Pérez-Díaz, V.; E. Chuliá i B. Álvarez-Miranda (1998), *Familia y sistema de bienestar: La experiencia española con el paro, las pensiones, la sanidad y la educación*. Madrid: Fundación Argentaria.
- Pérez Ortiz, L. (2006), *Las personas mayores en Espanya. Informe 2006*. Madrid: IMSERSO, Ministeri de Treball i Assumptes Socials.
- Rifkin J. i R. L. Heilbroner (1995), *End Of Work: The Decline Of The Global Labor Force And The Dawn Of The Post-Market Era*. Nova York: G. P. Putnam's Sons.
- Ringen, S. (1988), "Direct and indirect measures of poverty" *Journal of Social Policy*, 17(3): 351-365.
- Rodrigues F. C. (1999), "Income distribution and poverty in Portugal (1994/95): A comparison between the European Community Household Panel and the Household Budget Survey". CISEP, ISEG/Universidade Técnica de Lisboa.
- Room, G. (2001) *Beyond the Threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: The policy press.
- Rowntree, B. S. (1997), *Poverty: A study of Town Life*. Londres: Routledge/Thoemmes (1ª edició 1901).
- Ruhm Ch.(1998), "The economic consequences of parental leave mandates: Lessons from Europe" *The Quarterly Journal of Economics* 113 (1): 285-317.
- Subirats, J (dir.); R. Gomà i J. Brugué (coords.) (2005) *Análisis de los factores de exclusión social*. Bilbao: Fundación BBVA.
- Thompson, D. (1989) "The welfare state and generation conflict: Winners and losers" en P. Johnson, C. Conrad i D. Thompson (eds.) *Workers and Pensioners: Intergenerational Justice in an Aging World*. Machester: Manchester University Press.
- Townsend, P. (1988), "Deprivation", *Journal of Social Policy*, 16: 125-146.

—— (1979), *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin.

Tsakloglou P. i F. Papadopoulos (2001), “Identifying population groups at high risk of social exclusión: Evidence from the ECHP”, Discussion Paper No. 392 Alemanya, Institute for the Study of Labor (IZA).

UNICEF (2005), *Child Poverty in Rich Countries*, 2005. Innocenti Report Card No.6. Florençia: UNICEF Innocenti Research Centre.

Villosio, C. (2008), *Working Conditions of an Ageing Workforce*. Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Disponible en xarxa (consultat al maig de 2008 en <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0817.htm>).

Vlemminckx, K., i T.M. Smeeding (eds.) (2001), *Child Well-Being, Child Poverty, and Child Policy in Modern Nations: What Do We Know?* Bristol: Policy Press.

Walker, R. i G. Parker (ed.) (1988), *Money Matters: Income, Wealth and Financial Welfare*. Londres: Sage Publications.

Warr, Peter B. (1987), *Work, Unemployment, and Mental Health*. Oxford: Oxford University Press.

Whelan, C.T., R. Layte y B. Maître, (2003), “Persistent income poverty and deprivation in the European Union”, *Journal of Social Policy*, 32(1): 1-18.

Winefield, A. H. i M. Tiggeman (1990), “Psychological correlates of employment and unemployment: Effects predisposing factors, and sex differences”, *Journal of Occupational Psychology* 58: 229-242.

Zamora López F. (2007), “Formación y disolución de la pareja” en Margarita Delgado (coord.) *Encuesta de Fecundidad y Valores en la Espanya del siglo XXI*. Madrid. CIS.

ANNEX 1. Fitxa tècnica

Encuesta de Condiciones de Vida de la Población (ECV)

European Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), pertany al conjunt d'operacions estadístiques harmonitzades per als països de la Unió Europea.

Institució responsable: Institut Nacional d'Estadística

Any: 2005 y 2006

Àmbit: Nacional

Univers: La població objecte d'investigació són les persones membres de llars privades que resideixen en llars familiars principals, així com aquestes llars. Encara que les persones de totes les edats formen part de la població objectiu no totes les persones són entrevistades exhaustivament, ja que només són seleccionables per a una entrevista exhaustiva les persones, membres de la llar, amb 16 o més anys el 31 de desembre de l'any anterior al d'entrevista.

Grandària de la mostra: 16.000 llars.

Procediment de mostreig: Bietàpic amb estratificació de les unitats de primera etapa.

Encuesta de Población Activa (EPA)

Institució responsable: Institut Nacional d'Estadística (INE)

Any: 2º trimestre de 2007 (trimestral)

Àmbit: Nacional, autonòmic, UE

Univers: Població que resideix a llars familiars

Grandària de la mostra: Aproximadament 60.000 famílies.

Procediment de mostreig: Mostreig bietàpic amb estratificació de les unitats de primera etapa (seccions censals) i unitats de segona etapa (llars familiars).

Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT)

Institució responsable: Ministeri de Treball i Immigració (MTIN)

Any: 2006

Àmbit: Nacional

Univers: població ocupada de 16 i més anys que resideix a llars familiars.

Grandària de la mostra: 9.086 ocupats.

Procediment de mostreig: mostreig trietàpic estratificat.

Panel de Hogares de la Unión Europea (PHOGUE)

Institució responsable: Institut Nacional d'Estadística (INE)

Any: 1994, 1998, 1999, 2001 (panel fix durant 8 cicles anuals)

Àmbit: Espanya i UE-15

Univers: llars privades que resideixen en llars familiars principals i el conjunt de persones membres de la llar. A partir del segon cicle, també s'incorporen al panel, i per tant formen part de les unitats d'anàlisi, les noves llars (privats o col·lectives) que s'hagin format o de les quals hagin passat a formar part les persones de la mostra del primer cicle, així com les persones que sense formar part del panel inicialment, habiten en aquestes llars.

Grandària de mostreig: 76.500 llars per a tots el països de la UE i aproximadament 8.000 llars a Espanya.

Procediment de mostreig: Es pren com a definició censal de llar familiar, considerant-se com unitat primària de mostreig la secció censal, i com unitat última de mostreig la llar familiar principal, incloent-se en la mostra tots els residents en les llars familiars principals seleccionades. La selecció de les unitats primàries, dintre de la mostra general de la qual s'ha obtingut, s'ha realitzat en cada estrat amb probabilitat proporcional a la grandària. La selecció de la mostra d'habitatges en cada secció, s'ha realitzat mitjançant un mostreig sistemàtic amb arrencada aleatòria.

Clases sociales y estructura social estudio CIS 2.634

Institució responsable: Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS)

Any: 2006

Àmbit: Nacional.

Univers: Població resident d'ambdós sexes de 16 anys i més.

Grandària de la mostra: 8.265 entrevistes.

Procediment de mostreig: Polietàpic, estratificat per conglomerats, amb selecció de les unitats primàries de mostreig (municipis) i de les unitats secundàries (seccions) de forma aleatòria proporcional, i de les unitats últimes (persones) per rutes aleatòries i quotes de sexe i edat per taxa d'ocupació.

Error mostral: Per a un nivell de confiança del 95,5% (dues sigmas), i $P = Q$, l'error real és de $\pm 1,10$ % per al conjunt de la mostra i en el supòsit de mostreig aleatori simple.

ANNEX 2. Indicadors d'exclusió econòmica i laboral per Comunitat Autònoma

Pobresa per CCAA (lindar espanyol)

Comunitat autònoma	Lindar Espanyol	Número de casos
GALÍCIA	23,2%	2.513
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	13,2	1.612
CANTÀBRIA	13,3	876
PAÍS BASC	9,8	1.842
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	9,8	1.134
LA RIOJA	20,2	1022
ARAGÓ	12,9	1.507
COMUNITAT DE MADRID	12,9	1919
CASTELLA I LLEÓ	24,7	2.340
CASTELLA-LA MANXA	29,3	1.800
EXTREMADURA	38,6	1558
CATALUNYA	12,1	3.673
COMUNITAT VALENCIANA	17,1	2.752
ILLES BALEARS	11,5	1.302
ANDALUSIA	29,7	4.509
REGIÓ DE MÚRCIA	26,4	1772
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	37,3	470
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	24,3	363
CANÀRIES	28,3	1.729
Total	19,9	34.693

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

Pobresa persones de 0 a 15 anys per CCAA

Comunitat autònoma	Llindar Espanyol	Llindar Autonòmic	Número de casos
GALÍCIA	27,1%	22,9%	297
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	15,3	21,4	164
CANTÀBRIA	16,5	16,4	111
PAÍS BASC	9,2	20,7	246
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	10,5	20,2	173
LA RIOJA	21,3	20,6	153
ARAGÓ	12,2	15,3	227
COMUNITAT DE MADRID	19,6	24	323
CASTELLA I LLEÓ	26,2	25,8	262
CASTELLA-LA MANXA	29,2	18,3	312
EXTREMADURA	47,4	20,1	248
CATALUNYA	13,9	21,7	589
COMUNITAT VALENCIANA	16,3	15	449
ILLES BALEARS	13,5	21,2	224
ANDALUSIA	36,1	23	795
REGIÓ DE MÚRCIA	32,5	25,6	366
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	41,0	45	127
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA *	33,3	40	99
CANÀRIES	34,4	26,2	272
Total	23,6		5.437

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

* Basat en menys de 100 casos.

Pobresa persones de 16 a 35 per CCAA

Comunitat autònoma	Llindar Espanyol	Llindar Autonòmic	Número de casos
GALÍCIA	19,2%	15,5%	617
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	11,4	14,6	365
CANTÀBRIA	11,3	11,8	213
PAÍS BASC	7,4	11,8	455
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	7,4	13,3	318
LA RIOJA	15,9	15,9	284
ARAGÓ	7,7	11,9	332
COMUNITAT DE MADRID	7,9	13,9	453
CASTELLA I LLEÓ	19,2	16,2	554
CASTELLA-LA MANXA	18,0	11,4	456
EXTREMADURA	34,3	17,8	435
CATALUNYA	9,6	14,9	942
COMUNITAT VALENCIANA	11,6	11,6	750
ILLES BALEARS	8,5	15,4	355
ANDALUSIA	24,5	15,1	1246
REGIÓ DE MÚRCIA	18,8	16,1	532
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	34,8	32,5	151
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA *	19,1	25,5	95
CANÀRIES	20,4	13,1	516
Total	15,2		9.069

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

* Basat en menys de 100 casos.

Pobresa persones de 65 i més anys per CCAA

Comunitat autònoma	Llindar Espanyol	Llindar Autonòmic	Número de casos
GALÍCIA	31,6%	24,6%	566
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	17,0	21,4	393
CANTÀBRIA	16,7	17,4	183
PAÍS BASC	17,4	33,6	331
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	15,0	30,3	199
LA RIOJA	33,1	34,1	188
ARAGÓ	23,2	30,7	303
COMUNITAT DE MADRID	24,4	37,2	322
CASTELLA I LLEÓ	39,1	32,9	549
CASTELLA-LA MANXA	58,0	39	326
EXTREMADURA	48,0	16,8	267
CATALUNYA	16,1	27,5	674
COMUNITAT VALENCIANA	30,8	30,2	475
ILLES BALEARS	21,4	30,1	213
ANDALUSIA	39,3	21,7	727
REGIÓ DE MÚRCIA	42,8	30,9	219
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	44,2	39,7	60
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA *	26,4	31,3	47
CANÀRIES	42,6	26,8	266
Total	30,2		6.308

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

* Basat en menys de 100 casos.

Privació material de béns bàsics per CCAA

Comunitat autònoma	1	2	3	4	5	6	7	8
GALÍCIA	52,5%	2,6%	14,3%	0,7%	0,2%	12,0%	1,0%	3,2%
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	33,0%	2,6%	4,9%	0,2%	0,0%	6,1%	0,1%	3,3%
CANTÀBRIA	37,4%	1,3%	3,9%			5,9%		1,8%
PAÍS BASC	22,2%	0,9%	3,6%	0,1%	0,0%	5,5%		4,3%
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	17,6%	0,0%	1,3%			7,7%	0,0%	2,5%
LA RIOJA	29,3%	1,1%	1,1%	0,3%		7,2%		3,6%
ARAGÓ	19,1%	0,7%	1,8%	0,5%	0,0%	3,1%		1,9%
COMUNITAT DE MADRID	22,5%	9,2%	4,5%			8,8%	1,9%	8,1%
CASTELLA I LLEÓ	35,7%	0,7%	3,3%	0,1%	0,2%	7,6%	0,1%	2,4%
CASTELLA-LA MANXA	37,6%	0,9%	6,3%	0,4%	0,1%	7,6%	0,1%	4,5%
EXTREMADURA	45,0%	0,9%	4,9%	0,5%	0,1%	17,5%	0,0%	5,1%
CATALUNYA	32,4%	1,8%	5,3%	0,2%	0,0%	7,2%	0,4%	3,8%
COMUNITAT VALENCIANA	42,0%	4,8%	8,0%	0,4%	0,2%	9,4%		2,9%
ILLES BALEARS	33,7%	2,9%	4,3%	0,2%		8,8%	0,3%	2,9%
ANDALUSIA	54,3%	3,9%	15,4%	1,1%	0,0%	15,6%	0,3%	5,9%
REGIÓ DE MÚRCIA	52,9%	2,1%	10,9%	1,8%	0,2%	9,0%	0,4%	4,6%
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	50,9%	8,2%	50,9%	3,8%	0,9%	31,9%	0,6%	13,8%
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	42,1%	4,4%	9,9%	3,0%		18,3%	1,6%	5,4%
CANÀRIES	50,6%	10,8%	31,5%	0,3%	0,1%	14,0%	0,2%	5,3%
Total	38,5%	3,8%	8,9%	0,5%	0,1%	10,0%	0,5%	4,6%

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

1. La llar no pot permetre's pagar unes vacances fora de casa, almenys una setmana a l'any.
2. La llar no pot permetre's pagar un àpat de carn, pollastre o peix(o equivalent) almenys cada dos dies.
3. La llar no pot permetre's mantenir la vivenda amb una temperatura adequada durant els mesos d'hivern.
4. La llar no té telèfon (inclòs mòbil) per no poder-s'ho permetre.
5. La llar no té televisor en color per no poder-s'ho permetre.
6. La llar no té ordinador per no poder-s'ho permetre.
7. La llar no té rentadora per no poder-s'ho permetre.
8. La llar no té cotxe per no poder-s'ho permetre.

Privació objectiva per CCAA

Comunitat autònoma	1	2	3	4
GALÍCIA	3,8%	2,9%	9,0%	27,7%
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	2,6%	2,1%	1,4%	17,6%
CANTÀBRIA	5,5%	0,5%	3,7%	22,4%
PAÍS BASC	5,1%	3,9%	4,9%	17,1%
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	4,3%	4,5%	6,1%	12,5%
LA RIOJA	6,2%	2,0%	6,1%	19,6%
ARAGÓ	4,6%	1,3%	5,2%	15,6%
COMUNITAT DE MADRID	2,5%	2,3%	2,6%	26,4%
CASTELLA I LLEÓ	6,2%	3,5%	7,1%	23,1%
CASTELLA-LA MANXA	11,3%	3,1%	5,4%	26,7%
EXTREMADURA	2,8%	2,2%	6,9%	35,8%
CATALUNYA	7,3%	3,8%	8,2%	26,3%
COMUNITAT VALENCIANA	8,4%	4,4%	9,7%	27,0%
ILLES BALEARS	9,6%	3,7%	8,3%	27,3%
ANDALUSIA	6,7%	5,3%	6,4%	41,7%
REGIÓ DE MÚRCIA	6,3%	3,5%	15,3%	41,0%
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	4,7%	19,6%		59,4%
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	8,6%	13,6%	11,1%	42,4%
CANÀRIES	8,0%	6,6%	12,0%	59,6%
Total	6,2%	3,7%	7,3%	30,1%

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

1. S'han produït retards en el pagament de la hipoteca o del lloguer de la llar en els últims dotze mesos.
2. S'han produït retards en el pagament de factures de l'electricitat, de l'aigua, del gas, etc. en els últims dotze mesos.
3. S'han produït retards en el pagament de compres ajornades o d'altres préstecs (deutes no relacionats amb l'habitatge) en els últims 12 mesos.
4. La llar no té capacitat per a fer front despeses imprevistes.

Privació subjectiva per CCAA

Comunitat autònoma	1	2	3
GALÍCIA	32,6%	51,6%	54,4%
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	14,9%	42,2%	35,7%
CANTÀBRIA	25,0%	49,3%	58,7%
PAÍS BASC	15,6%	43,8%	50,6%
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	16,8%	39,6%	41,2%
LA RIOJA	22,5%	42,2%	46,4%
ARAGÓ	16,7%	25,4%	37,3%
COMUNITAT DE MADRID	25,7%	45,8%	40,3%
CASTELLA I LLEÓ	23,3%	39,5%	58,3%
CASTELLA-LA MANXA	33,5%	51,8%	63,5%
EXTREMADURA	35,5%	42,5%	62,0%
CATALUNYA	26,6%	51,5%	58,3%
COMUNITAT VALENCIANA	28,0%	46,2%	50,4%
ILLES BALEARS	23,4%	52,3%	49,0%
ANDALUSIA	41,0%	51,3%	59,1%
REGIÓ DE MÚRCIA	32,5%	50,1%	47,2%
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	51,3%	71,6%	60,3%
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	38,6%	46,4%	65,6%
CANÀRIES	42,5%	54,8%	59,2%
Total	29,5%	47,8%	53,5%

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

1. La llar té dificultat o molta dificultat per a arribar a fi de mes.
2. Les despeses totals de l'habitatge (incloent-hi assegurances, electricitat, comunitat, etc.) suposen una càrrega pesada per la llar.
3. Els desemborsos per compres a terminis o per devolució de préstecs no relacionats amb la vivenda suposen una càrrega pesada per a la llar.

Ingressos mínims per a arribar a fi de mes per CCAA

Comunitat autònoma	Ingressos mínims que necessita la llar per a arribar a final de mes
GALÍCIA	1.847 €
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	1.828 €
CANTÀBRIA	2.059 €
PAÍS BASC	1.945 €
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	1.940 €
LA RIOJA	1.746 €
ARAGÓ	1.749 €
COMUNITAT DE MADRID	2.180 €
CASTELLA I LLEÓ	1.760 €
CASTELLA-LA MANXA	1.901 €
EXTREMADURA	1.599 €
CATALUNYA	2.232 €
COMUNITAT VALENCIANA	1.983 €
ILLES BALEARS	2.231 €
ANDALUSIA	1.744 €
REGIÓ DE MÚRCIA	1.998 €
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	2.174 €
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	2.017 €
CANÀRIES	1.855 €
Total	1.956 €

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

Salari baix per CCAA

Comunitat autònoma	Percentatge de persones amb salari baix*
GALÍCIA	26,5%
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	19,7
CANTÀBRIA	18,8
PAÍS BASC	18,2
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	19,4
LA RIOJA	19,9
ARAGÓ	17,9
COMUNITAT DE MADRID	16,2
CASTELLA I LLEÓ	21,6
CASTELLA-LA MANXA	23,3
EXTREMADURA	35,5
CATALUNYA	17,2
COMUNITAT VALENCIANA	21,6
ILLES BALEARS	19,2
ANDALUSIA	29,4
REGIÓ DE MÚRCIA	22,9
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	14,1
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	21,5
CANÀRIES	27,9
Total	21,8

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

* Es considera salari baix a aquells salaris que se situen per sota del 66% de la mediana dels salaris a Espanya.

Jornades de llarga duració per CCAA

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que treballa més de 48 hores setmanals
GALÍCIA	25%
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	15,6
CANTÀBRIA	18,6
PAÍS BASC	12,1
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	17,9
LA RIOJA	10,8
ARAGÓ	15,4
COMUNITAT DE MADRID	13,6
CASTELLA I LLEÓ	16,4
CASTELLA-LA MANXA	20,8
EXTREMADURA	20,4
CATALUNYA	15,4
COMUNITAT VALENCIANA	19,9
ILLES BALEARS	14,4
ANDALUSIA	16,4
REGIÓ DE MÚRCIA	19,0
CIUTAT AUTÒNOMA DE CEUTA	13,3
CIUTAT AUTÒNOMA DE MELILLA	6,2
CANÀRIES	12,7
Total	16,6

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades d'ECV_2006.

Treballa per torns per CCAA

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que treballa per torns	Número de casos
GALÍCIA	19,3%	322
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	28,0	248
CANTÀBRIA	16,5	190
PAÍS BASC	21,4	228
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	16,8	228
LA RIOJA	16,7	146
ARAGÓ	21,4	331
COMUNITAT DE MADRID	18,0	736
CASTELLA I LLEÓ	18,4	302
CASTELLA-LA MANXA	22,7	343
EXTREMADURA	15,0	185
CATALUNYA	15,3	2.180
COMUNITAT VALENCIANA	17,5	579
ILLES BALEARS	21,0	252
ANDALUSIA	21,4	680
REGIÓ DE MÚRCIA	21,6	247
CANÀRIES	21,3	335
Total	18,7	7.667

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de la Encuesta de Condiciones de Vida en el Trabajo (ECVT_2006).

Nota: No existeixen casos suficients a Ceuta i Melilla per a incloure el valor de l'indicador d'aquestes Ciutats Autònomes.

Treballa en horari nocturn per CCAA

Comunitat autònoma	Realitza un treball en horari nocturn ^(a)	Número de casos
GALÍCIA	15,4%	322
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	24,6	248
CANTÀBRIA	15,6	190
PAÍS BASC	14,7	228
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	15,9	228
LA RIOJA	12,2	146
ARAGÓ	17,5	331
COMUNITAT DE MADRID	14,0	736
CASTELLA I LLEÓ	22,7	302
CASTELLA-LA MANXA	18,6	343
EXTREMADURA	19,3	185
CATALUNYA	13,5	2.180
COMUNITAT VALENCIANA	15,5	579
ILLES BALEARS	11,4	252
ANDALUSIA	16,2	680
REGIÓ DE MÚRCIA	14,7	247
CANÀRIES	20,7	335
Total	15,9	7.667

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de la Encuesta de Condiciones de Vida en el Trabajo (ECVT_2006).

Nota: a) Es considera treball nocturn quan la persona ocupada realitzi no menys de tres hores del seu treball diari o almenys una tercera part de la seva jornada anual entre les 22:00 hores i les 6:00 hores.

b) No existeixen casos suficients a Ceuta i Melilla per a incloure el valor de l'indicador d'aquestes Ciutats Autònomes.

Treballa els caps de setmana per CCAA

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que realitza alguna feina els caps de setmana			
	Sempre	A vegades	Mai	Número de casos
GALÍCIA	24,3%	27%	48,7%	322
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	27,9	28,9	43,2	248
CANTÀBRIA	17,1	29,1	53,8	190
PAÍS BASC	16,0	28,7	55,3	228
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	17,6	26,7	55,6	228
LA RIOJA	15,9	25,7	58,4	146
ARAGÓ	23,8	33,4	42,8	331
COMUNITAT DE MADRID	12,7	31,4	55,9	736
CASTELLA I LLEÓ	21,0	33,0	46	302
CASTELLA-LA MANXA	17,9	38,9	43	343
EXTREMADURA	23,8	36,7	39,5	185
CATALUNYA	17,4	27,5	55	2.180
COMUNITAT VALENCIANA	19,7	32,4	47,8	579
ILLES BALEARS	24,6	36,6	40,8	252
ANDALUSIA	21,1	30,8	48	680
REGIÓ DE MÚRCIA	19,7	23,6	54	247
CANÀRIES	26,7	27,3	46	335
Total	19,2	30,5	50,2	7.667

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de la Encuesta de Condiciones de Vida en el Trabajo (ECVT_2006).

Nota: No existeixen casos suficients a Ceuta i Melilla per a incloure el valor de l'indicador d'aquestes Ciutats Autònomes.

Rep formació professional en la seva feina actual per CCAA^(a)

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que reben formació professional	Número de casos
GALÍCIA	5,7	561
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	1,3	224
CANTÀBRIA	2,7	113
PAÍS BASC	5,1	435
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	1,9	108
LA RIOJA	6,9	58
ARAGÓ	7,6	250
COMUNITAT DE MADRID	10,4	1.089
CASTELLA I LLEÓ	6,1	509
CASTELLA-LA MANXA	5,9	358
EXTREMADURA	5,7	211
CATALUNYA	6,4	1.313
COMUNITAT VALENCIANA	5,6	894
ILLES BALEARS	3,4	148
ANDALUSIA	4,8	1.446
REGIÓ DE MÚRCIA	4,9	242
CANÀRIES	5,6	306
Total	6,0	8.265

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Estudio 2.634 CIS_2006.

Nota: a) Les persones són interrogades sobre una sèrie d'avantatges, ajuts, o beneficis extra que gaudeixen a la seva feina actual.

b) Les Ciutats Autònomes de Ceuta i Melilla no s'han inclòs a la mostra.

Rep pagues extraordinàries per CCAA^(a)

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que rep pagues extraordinàries	Número de casos
GALÍCIA	10,9%	561
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	30,5	224
CANTÀBRIA	28,3	113
PAÍS BASC	23,9	435
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	30,3	108
LA RIOJA	20,7	58
ARAGÓ	13,5	250
COMUNITAT DE MADRID	27,5	1.089
CASTELLA I LLEÓ	24,0	509
CASTELLA-LA MANXA	19,8	358
EXTREMADURA	18,5	211
CATALUNYA	21,0	1.313
COMUNITAT VALENCIANA	26,7	894
ILLES BALEARS	14,3	148
ANDALUSIA	17,4	1.446
REGIÓ DE MÚRCIA	15,3	242
CANÀRIES	21,3	306
Total	21,3	8.265

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Estudio 2.634 CIS_2006.

Nota: a) Les persones són interrogades sobre una sèrie d'avantatges, ajuts, o beneficis extra que gaudeixen a la seva feina actual.

b) Les Ciutats Autònomes de Ceuta i Melilla no s'han inclòs a la mostra.

Disposa d'assegurança sanitària privada por CCAA^(a)

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que disposen d'una assegurança sanitària privada	Número de casos
GALÍCIA	4,8	561
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	0,9	224
CANTÀBRIA	4,5	113
PAÍS BASC	5,3	435
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	5,6	108
LA RIOJA	10,3	58
ARAGÓ	4,8	250
COMUNITAT DE MADRID	8,4	1.089
CASTELLA I LLEÓ	5,7	509
CASTELLA-LA MANXA	2,5	358
EXTREMADURA	6,2	211
CATALUNYA	4,8	1.313
COMUNITAT VALENCIANA	4,7	894
ILLES BALEARS	6,1	148
ANDALUSIA	4,4	1.446
REGIÓ DE MÚRCIA	3,3	242
CANÀRIES	8,5	306
Total	5,3	8.265

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Estudio 2.634 CIS_2006.

Nota: a) Les persones són interrogades sobre una sèrie d'avantatges, ajuts, o beneficis extra que gaudeixen a la seva feina actual.

b) Les Ciutats Autònomes de Ceuta i Melilla no s'han inclòs a la mostra.

Treballa en un entorn perillós per CCAA

Comunitat autònoma	Percentatge de persones que treballen en un entorn perillós	Número de casos
GALÍCIA	7,5%	561
PRINCIPAT D'ASTÚRIES	6,3	224
CANTÀBRIA	1,8	113
PAÍS BASC	5,1	435
COMUNITAT FORAL DE NAVARRA	8,3	108
LA RIOJA	8,6	58
ARAGÓ	11,6	250
COMUNITAT DE MADRID	9,1	1.089
CASTELLA I LLEÓ	7,5	509
CASTELLA-LA MANXA	6,4	358
EXTREMADURA	9,5	211
CATALUNYA	9,4	1.313
COMUNITAT VALENCIANA	11,3	894
ILLES BALEARS	12,2	148
ANDALUSIA	8,6	1.446
REGIÓ DE MÚRCIA	10,3	242
CANÀRIES	12,4	306
Total	8,9	8.265

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades de l'Estudio 2.634 CIS_2006.

Nota: Les Ciutats Autònomes de Ceuta i Melilla no s'han inclòs a la mostra.

**Centre d'Informació
de l'Obra Social de Caixa Catalunya**

La Pedrera
Provença 265, baixos
08008 Barcelona
Telèfon: 902 400 973

www.caixacatalunya.es/obrasocial

**CAIXA CATALUNYA
OBRA SOCIAL**

